

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

**HOCAZÂDE MUHAMMED RÂSİM EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE
ZÜBDETÜ'T-TARÎKA ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Ahmet VURAL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Selâmi ŞİMŞEK

[ARALIK-2016]

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Selâmi ŞİMŞEK danışmanlığında, Ahmet VURAL tarafından hazırlanan “Hocazâde Muhammed Râsim Efendi’nin Hayatı ve *Zübdetü’-t-Tarîka* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” isimli bu çalışma, 30 / 12 / 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zafer ERGİNLİ (Başkan)

Doç. Dr. Selâmi ŞİMŞEK (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.. / .. /

Unvanı Adı SOYADI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Zübdetü't-Tarîka Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐	Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐	Tezim sadece Gümüşhane Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
☐	Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

30 / 12/ 2016

Ahmet VURAL

ÖNSÖZ

Yazma eserler, tarihin günümüz insanına birer hediyesidir. Ülkelerin en değerli kültür varlıklarıdır. Kadim medeniyetlere beşiklik eden ülkemiz de yazma eserler bakımından oldukça zengin bir ülke konumundadır. Örneğin; Süleymaniye Kütüphanesi'nde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Ahlâk, Tasavvuf ve diğer ilimlere dair yaklaşık yüz otuz bin yazma eser bulunmaktadır. Bu muazzam külliyyatın büyük bir bölümü tasavvufla ilgilidir. Yine Hocaşâde Muhammed Râsim Efendi'nin eserlerinin birçoğunun da yer aldığı İstanbul Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde de 64.427 adet eser bulunmaktadır.

Bu eserler ecdadımızın bizlere emanet bıraktığı muazzam bir kültür mirasıdır. Bu mirasın gelecek nesillere emanet bilinciyle doğru bir şekilde aktarılması önem arz etmektedir.

Bu minvalde biz de XIX. asırda yaşayan ve birçok eser telif ederek bu mirasta pay sahibi olan Muhammed Râsim Efendi'nin *Zübdetü't-Tarîka* adlı eserini çalışmamıza konu edinerek tasavvuf literatürüne katkı sağlamayı hedefledik.

Bu çalışma Muhammed Râsim Efendi'nin hayatı, eserleri ve *Zübdetü't-Tarîka* eserinin tahkîk, tercüme ve değerlendirilmesini konu almaktadır.

Zübdetü't-Tarîka'nın ulaşabildiğimiz iki nüshası üzerinde yürüttüğümüz bu çalışmamız bir giriş, dört ana bölüm, değerlendirme ve ekler kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, kapsamı, amacı, önemi ve yöntembilimi hakkında bilgi verdik. İlk bölümde; Muhammed Râsim Efendi'nin hayatı hakkında bilgi vermeye çalıştık. Hayatını; doğumu, ailesi, künyesi, eğitimi, memûriyet hayatı, tarîkatı ve vefâtı başlıkları altında inceledik. Ayrıca çoğu İstanbul Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan eserlerini tek tek inceleyerek kütüphanelerdeki nüshalarına işaret ettik. Muhammed Râsim Efendi'nin eserleri üzerinde yapılan çalışmaları belirttik. Bu eserleri tanıtarak eserlerle ilgilenmek isteyen araştırmacılara katkı sağlamayı hedefledik.

İkinci bölümde; Muhammed Râsim Efendi'nin çalışmamıza konu olan *Zübdetü't-Tarîka* eserini ele aldık. “Eserin ismi ve müellife nispeti”, “eserin yazılış

nedeni ve yazılma tarihi”, “eserin nüsha özellikleri”, “eserin tahkikinde takip edilen metodlar” ve “eserin muhtevası” başlıkları altında eserin tanıtımına ve çalışma usulümüze dair bilgilere yer verdik.

Üçüncü bölümde *Zübdetü't-Tarîka*'nın tahlilini “Semâ, Deverân ve Raks”, “Cehrî Zikir”, Tegannî ve Lahn”, “Râbita” gibi ana konu başlıkları adı altında yaptık.

Dördüncü bölümde ise; *Zübdetü't-Tarîka*'nın tahkikli metnini sunduk. Tahkik ederken genel esaslar açısından İSAM tahkik esaslarını temel alarak çalışmamızı oluşturduk.

Araştırmamızın sonuç kısmında; Muhammed Râsim Efendi'nin hayatı, eserleri ve *Zübdetü't-Târîka* adlı eserinin muhtevası hakkında genel bir değerlendirme yaptık. Ayrıca eser üzerinden ulaşabildiğimiz sonuçlar hakkında da bilgi verdik.

Bu çalışmamızda desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Selâmi Şimşek'e, değerli vakitlerini ayırarak katkılar sunan kıymetli hocam Prof. Dr. Zafer Erginli'ye, eserin tahkik aşamasında birikiminden yararlandığım muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Selahattin Fettahoğlu'na, çalışma süresince birikimlerinden faydalandığım Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalarıma ve Ali Fuat Futsi, Hızır Hacıkeleşoğlu ve Esra Erdoğan başta olmak üzere tüm araştırma görevlisi dostlarıma teşekkür ediyorum.

Ayrıca yüksek lisans eğitimi sürecinin ilk safhasında kendilerinden müstefit olduğum muhterem hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu olmak üzere Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalındaki hocalarıma da teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Son olarak da çalışmamızın başlangıcından sonuna kadar yol gösteren ve her zaman kendisinden istifade ettiğim muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Âdem Çatak'a, çalışma süresince her zaman yardımını yanımda hissettiğim eşim Şeyma Hanımefendi'ye, kızım Fâtımâ Betül'e ve dualarıyla bu günlere gelmeme vesile olan anneciğime sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Gümüşhane - 2016

Ahmet Vural

ÖZET

VURAL, Ahmet. Hocasâde Muhammed Râsim Efendi'nin Hayatı, Eserleri Ve Zübdetü't-Tarîka İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, 2016, (Sayfa Sayısı: 112)

XIX. yüzyılda yaşayan Hocasâde Muhammed Râsim Efendi, Osmanlı devletinin çeşitli vilayet ve kazalarındaki mahkemelerde başta kadılık olmak üzere farklı kademelerde görev yapmış bir hukukçu ve tasavvufî yönüyle de ön plana çıkmış bir zâttır. Görevinin yanı sıra ilmî faaliyetlerden geri kalmamış, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eserler telif etmiştir. Eserlerinin çoğu İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde yazma halde mevcuttur.

Giriş, dört bölüm ve ekler kısmından oluşan tezimizde Hocasâde Muhammed Râsim Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra *Zübdetü't-Tarîka* isimli risâlesini ele aldık. Çalışmamızın diğer bölümlerinde risâlenin tahkîk, tercüme ve tahlîli yapılarak Muhammed Râsim Efendi'nin tasavvufa dair görüşlerini ortaya koymayı hedefledik.

Muhtevasında deverân, semâ, raks, cehrî zikir, tegannî, lahn ve râbîta gibi konular olan *Zübdetü't-Tarîka*, tasavvufun üzerinde asırlardır tartışıla gelen mevzularını içermesi açısından önemli bir eser hüviyetindedir. Nitekim bu mevzular, özellikle fukahâ ve sûfileri karşı karşıya getirmiş, tarih boyunca en önemli tartışma konuları arasında yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Râsim, Semâ, Deverân, Raks, Cehrî Zikir, Tegannî, Lahn, Râbîta.

ABSTRACT

VURAL, Ahmet. The Life, Works of Hocazāde Muḥammed Rāsīm, and Verification and Analysis of His book Zūbdetü't-Ṭarīka, Master Thesis, 2016, (Page Number: 112)

Hocazāde Muḥammed Rāsīm was a well-known person who lived in 19th century as a judge in different provinces and territories of Ottoman Empire and also a jurist and sufi in various ranks of his work. Right along with his work he didn't refrain from scholarly activities, rather he edited several books in almost all areas of Islamic studies. His books are found mainly in The Library of Istanbul University's collections as manuscripts.

This thesis comprises of introduction, four chapters and appendix. After giving information about the life and studies of Hocazāde Muḥammed Rāsīm, we dealt with his treatise named as Zūbdetü't-Ṭarīka. In other chapters of our study, we aimed at to put forward about His ideas on Sufism with verification, translation and analysis methods.

Zūbdetü't-Ṭarīka as a book which includes Dawran (Sufi Whirling), Sama' (Audition), Raḡᡣ (Sufi Dance), Dhikr al-Jaliy (The Open Recitation), Teḡannī (Melody), Laḡn (Descant) and Rabita (spiritual connection) subjects in it, is a significant manuscript who involves debates that come through centuries in Sufi circles. As a matter of fact, these issues, especially some of them, were debated by jurists and sufis, and took an important place throughout the history.

Key Words: Muḥammed Rāsīm, Dawran (Sufi Whirling), Sama' (Audition), Raḡᡣ (Sufi Dance), Dhikr al-Jaliy (The Open Recitation), Teḡannī (Melody), Laḡn (Descant) and Rabita (Spiritual connection).

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY	II
BİLDİRİM	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HOCAZÂDE MUHAMMED RÂSİM EFENDİ’NİN HAYATI ve ESERLERİ ..	3
1.1. HAYATI.....	3
1.1.1. Doğumu, Ailesi, Künyesi ve Eğitimi	3
1.1.2. Memuriyet Hayatı	4
1.1.3. Tarikatı	6
1.1.4. Vefâtı	6
1.2. ESERLERİ.....	7
1.2.1. Zübdetü’t-Tarîka	7
1.2.2. Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî	7
1.2.3. Hâbnâme-i Râsim Hikmet	8
1.2.4. Kâşifü’t-Te’vîlât	9
1.2.5. Tefsîr-i Âlemgîr	10
1.2.6. Kimyâu’s-Saâdet (Şerhu’l-Buhârî)	10

1.2.7. Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye	11
1.2.8. Nuhbetü'l-Belâğa	12
1.2.9. Risâletü Kibrîtü'l-Ahmer	12
1.2.10. Mincâtü'l-Vusûl alâ Metni Mirkâtî'l-Usûl	13
1.2.11. el-Bedriyye alâ Metni'l-Gurer	13
1.2.12. Fetâvâ-yı Abdürrahim Ma'a'n-Nukûl	14
1.2.13. Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Mâşukîn	14
1.2.13. Diğer Eserler	14

İKİNCİ BÖLÜM

2. HOCAZÂDE MUHAMMED RÂSİM EFENDİ'NİN ZÜBDETÜ'T-TARÎKA ADLI ESERİ	16
2.1. Eserin İsmi ve Müellife Nispeti	16
2.2. Eserin Yazılış Nedeni ve Yazılış Tarihi	16
2.3. Eserin Nüsha Özellikleri.....	17
2.4. Eserin Tahkîkinde Takip Edilen Metotlar	19
2.5. Eserin Muhtevâsı.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA'NIN TAHLİLİ	22
3.1. Semâ, Devrân/Deverân ve Raks.....	22
3.1.1. Kavramsal Çerçeve: Semâ, Devrân/Deverân ve Raks	22
3.1.2. Semâ, Devrân/Deverân ve Raks Hakkındaki Tartışmalar	23
3.1.3. Deverân ve Raksı Mubah Görenler ve Delilleri	24
3.1.4. Deverân ve Raksı Haram Sayanlar ve Delilleri	25

3.1.5. Mezheplerde Deverân ve Raks Görünümü.....	26
3.1.6. Deverâna Raks İsminin İtlak Edilmesi.....	27
3.1.7. Deverân ve Raks Hakkında Verilen Fetvaların Değerlendirilmesi.....	28
3.1.8. İki Şeyhülislâmın Fetvalarının Değerlendirilmesi: İbn Kemâl ve Ebussuûd Efendi.....	29
3.1.9. Semâ ve Vecd	31
3.1.10. Deverân ve Raksı Tekfir Edenlere Karşı Tenkit.....	32
3.2. Cehrî Zikir	34
3.2.1. Kavramsal Çerçeve: Cehrî Zikir	34
3.2.2. Cehrî Zikrin Câiz Oluşunun Delilleri.....	35
3.2.3. Fazilet Bakımında Cehrî Zikir	36
3.3. Tegannî ve Lahn.....	37
3.3.1. Kavramsal Çerçeve: Tegannî ve Lahn	37
3.3.2. Tegannî ve Lahn Hakkındaki Tartışmalar: Lehte ve Aleyhte Görüşler	38
3.3.3. Hamamda ve Helâda Kıraat.....	39
3.3.4. Kur'ân ve Ezanda Tegannî/Lahn	39
3.3.5. Tekfir Hangi Şartlarda Olur?	40
3.4. Râbita.....	40
3.4.1. Kavramsal Çerçeve: Râbita	41
3.4.2. Tasavvufta Râbita Yapılacak Mürşidin Vasıfları	42
3.4.3. Tecellî.....	43
3.4.3.1. Tecellînin Delili	44
3.4.3.2. Tecellînin Kısımları.....	44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA'NIN TAHKİKİLİ METNİ	47
---	----

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	96
KAYNAKÇA	98
EKLER	107
Ek 1. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "í" NÜSHASI 1 ^b Vr.	108
Ek 2. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "í" NÜSHASI 2 ^a Vr.....	109
Ek 3. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "í" NÜSHASI 2 ^b Vr.	110
Ek 4. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "í" NÜSHASI 3 ^a Vr.....	111
Ek 5. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "í" NÜSHASI 33 ^a Vr.....	112
Ek 6. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "í" NÜSHASI 33 ^b Vr.	113
Ek 7. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "ب" NÜSHASI 1 ^b Vr.....	114
Ek 8. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "ب" NÜSHA SI 2 ^a Vr.....	115
Ek 9. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "ب" NÜSHASI 2 ^b Vr.....	116
Ek 10. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA "ب" NÜSHASI 52 ^a Vr.....	117
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR

- b. : İbn.
- bkz. : Bakınız.
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- d. : Doğumu.
- DH.Said.d. : Dahiliye, Sicill-i Ahvâl İdaresi Defteri.
- c. : Cilt.
- DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
- h. : Hicri.
- Hz. : Hazret, Hazret-i.
- haz. : Hazırlayan.
- İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi.
- krş. : Karşılaştırmız.
- Ktp. : Kütüphanesi.
- m. : Miladi.
- MEB : Milli Eğitim Bakanlığı.
- nr. : Numara.
- ö. : Ölümü.
- s. : Sayfa.
- s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem.
- SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- thk. : Tahkik eden.
- trc. : Tercüme eden.

ty. : Tarih yok.
Yay. : Yayınevi, yayımları.
vd. : Ve devamı.
vr. : Varak.
vs. : Ve sâire.

GİRİŞ

Tezimizin konusu, Muhammed Râsim Efendi'nin hayatı, eserleri ve *Zübdetü't-Tarîka* adlı eserinin tahkik ve tahlili üzerinedir. *Zübdetü't-Tarîka* adlı eserle ilgili tahkikli bir çalışma yaparak; eserin, müellifin kaleminden çıkmış haline ulaşmayı ve eseri tahlil ederek de Muhammed Râsim Efendi'nin bu eserde yer alan görüşlerini ortaya koymayı amaçladık.

Çalışmamızda, tasavvuf tarihinde fıkıh-tasavvuf disiplinleri arasında yaşanan gerginliklerin kurumsal temellerini oluşturan semâ, deverân, raks, cehrî zikir, teğannî, lahn ve râbîta gibi konular yer almaktadır. Dolayısıyla çalışmamıza konu olan eser, özellikle de semâ, deverân ve raks konusundaki ihtilafli ve tartışmalı görüşleri içermesi açısından dikkat çekmektedir.

Semâ, deverân ve raks hakkında yapılan tartışmalar genellikle sûfiler ve fakihler arasında yapılmıştır. Osmanlı tarihinde söz konusu tartışmalar yoğun bir şekilde yaşanmış, bilhassa XVI. yüzyıl ve sonrası artarak devam etmiştir. Bu tartışmalar, genellikle ulemânın semâ, deverân ve raks konusunda aleyhte verdikleri fetvalar ve yazdıkları risâleler, sûfilerin ise savunma niteliğinde, lehte yazdıkları eserler üzerinden yaşanmıştır. Dolayısıyla bu konuları ihtiva eden geniş bir literatürün oluştuğunu söyleyebiliriz.

Ulemâ, cehrî zikri esas alan umumiyetle Kâdiriyye, Rifâiyye, Mevleviyye gibi tarikatların özellikle de Halvetîler'in semâ ve deverân ile zikir yapmalarının dinen meşru olup olmadığını sorgulamış ve bu konuda genellikle aleyhte fetvalar vererek ve görüşlerini ispat sadedinde risâleler yazarak sûfileri tenkit etmişlerdir. Maalesef bu eleştirilerin dozu zaman zaman artarak, semâ ve deverânı helal gören ve uygulayanları tekfir eden boyutlara ulaşmıştır.

Sahte, cahil ve menfaatçi kişilerin mutasavvıf, şeyh ve din adamı kılığına bürünerek halkı sömürmeleri, din ve dünya işlerini bozmaları bu konuda aleyhte fetvâ veren ulemânın elini güçlendirmiştir.¹

Tegannî ve lahn hakkında da tartışmalar yaşanmış, söz konusu kavramlara yüklenen manalara göre farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle XVI. asırda Osmanlı ulemâsı ve meşâyihî arasında bu konuda da ihtilaflar oluşmuş tegannînin dinî hükmünü belirtmek amacıyla yüzlerce eser yazılmıştır.

Çalışmamıza konu olan *Zübdetü't-Tarîka* isimli eserde yer alan konular, tasavvuf tarihinde asırlardır üzerinde tartışılan ve her zaman gündemdeki yerini koruyan türde olduğu için yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu konularda geniş bir literatüre sahibiz. Muhammed Râsim Efendi görüşlerini açıklarken bu literatürden büyük oranda yararlanmış ve ilgili kaynaklardan iktibas yapmıştır.

Geniş bir literatürün olması ve eserin tahkik ve tahlili esaslı bir çalışma yapıyor olmamızdan ötürü, tezimizi Muhammed Râsim Efendi'nin *Zübdetü't-Tarîka* adlı eserinde yer alan bu konudaki görüşleri ile sınırlandırma gereği hâsıl olmuştur. Ancak ilgili literatür göz ardı edilmiş değildir.

Çalışmamızda Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra, *Zübdetü't-Tarîka* adlı eserin metnini ortaya çıkarmaya ve muhtevasında yer alan konuları tanıtmaya çalıştık. Eserde yer alan konuların kavramsal çerçevesini açıkladıktan sonra konuları müellifin ele aldığı tarzda özetleyerek eserin tahlilini yaptık.

¹ Kâtip Çelebi, bu durumun nasıl sömürüldüğünü şu sözleriyle ifade eder: “Çoğunlukla Halvetiyye tarikatı mensuplarının âyin usulü, mürit cemiyeti üzerine bina kılınmıştır. Tekke kurup hengâbecilik şart olan hay huyu, cemiyet teşkil etmenin aleti, maişet temin etmenin esas ve hoş vakit geçirmenin temel taşı hâline getirmişlerdir. Bunların halkı soyma suretleri, selef tarafından sahih bir maksat için yapılan semâ hususunu, ıztırari hareketi –ki ehline mübah olsa gerek- tezvîr tuzağının tanesi ve adı bile kötü olan avanakların ayakbağı hâline getirmiş olmalarıdır. Bu bahane ile hayvan çeşidinden olan avam üşüşüp “Tekkeye nezirler ve sadakalar gelir.” derler. (Kâtip Çelebi, 2016: 155-156).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HOCAZÂDE MUHAMMED RÂSİM EFENDİ’NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu, Ailesi, Künyesi ve Eğitimi

XIX. asır Osmanlı âlimlerinden olan Hocazâde Muhammed Râsim Efendi birçok eser telif etmiş olmasına rağmen, hayatıyla ilgili birkaç kaynaktaki sınırlı mâlûmât dışında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Hocazâde’nin asıl adı Muhammed Râsim Hikmet’tir. 1255 (1839-1840) senesinde Malatya’da dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Seyyid Ali b. Rızâ’dır. Babası sâbık bir müftüdür. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], 4/458) Muhammed Râsim Efendi’nin Tâceddin adında bir oğlu vardır.² (Özen, 2005: 302). Ayrıca Muhammed Râsim Efendi’nin *Fetâvâ-yı Abdurrahîm* adlı eserinin baş tarafında yer alan kayıttan başka çocuklarının da olduğunu anlıyoruz.

Hediyetü’l-Ârifîn’de zikredilen bilgiye göre Muhammed Râsim’in soyu şu şekildedir: “Muhammed b. es-Seyyid Ali b. Rızâ b. Süleyman.” (Bağdâdî, 1951: 395). Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere dedesi Rızâ Efendi ve onun babası da Süleyman Efendi’dir. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in soyundan gelmektedir. Yani “Seyyid”dir.

Doğum yerinin Malatya olması hasebiyle “el-Malatî” nisbesiyle maruf olan Muhammed Râsim’in künyesini, Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*’de “el-Malatî, el-Rûmî, el-Hanefî, el-Mevlevî” şeklinde ifade ederek Mevlevî tarikatına

² Hocazâde Muhammed Râsim Efendi’nin *Fetâvâ-yı Abdurrahîm* isimli eserinin kapak kısmına Hocazâde hakkında oğlu Tâceddin Efendi tarafından bir kayıt düşülmüştür. Bu kaydı aynen aktarıyoruz: “İş bu kitab Diyarbekir vilâyeti mahkeme-i bidâyet hukuk reisi Hocazâde Merhum Seyyid Muhammed Râsim Efendi’nin mahdumlarından Tâceddin Efendi tarafından Fetvâ Hâne-i Âlî ‘de mütâli’ ve isti’âm olunmak üzere...”

mensup olduğunu ve Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsediğini kaydetmektedir.(Bağdâdî, 1951: 395)

Muhammed Râsim Efendi'nin tahsili hakkında da fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak, *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri*'nde yer alan kayıtlara göre Râsim Efendi, sıbyan mektebinde eğitim görmüş akabinde de Bâyezîd Câmii'nde yüksek derecede ilim tahsil etmiş, İslâmî ilimlerin yanı sıra küre, usturlâb, eşkâl gibi matematik ve astronomi tahsili de görerek icâzetnâme almıştır. (BOA: 4/458; Şeker, 2009: 10-12)

Deruhte ettiği memuriyet vazifeleri ve kadılık mesleğini icra edişi, onun kuvvetli bir İslâmî ilimler ve hukuk tahsili yaptığına dair en önemli delillerdir. Nitekim Osmanlı'da kadıların tahsiline ve yetiştirilmesine çok büyük ehemmiyet verilmiştir. Tahsilsiz bir kişinin sadrazam olması mümkün iken, tahsilsiz bir kimsenin en küçük kazaya bile kadı olması mümkün değildir. Muhammed Râsim Efendi aynı zamanda kibâr-ı müderrisindedir.

Ayrıca eserlerini incelediğimizde de Muhammed Râsim Efendi'nin hadis, tefsîr, tasavvuf, fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilimlerin birçok sahasına olan vukûfiyetini görürüz.

1.1.2. Memuriyet Hayatı

Muhammed Râsim Efendi çalışma hayatına Başmabeyinci Hamdi Paşa (ö.1299/1882)'nin kütüphanesinde çeşitli hizmetlerde bulunarak başlamıştır. Onun memûriyet hayatı Anadolu'nun çeşitli kaza ve vilayetlerinde Osmanlı Devleti'nin mahkemelerinde farklı mevkilerde vazifeler ifa ederek devam etmiştir.

1281/1865 senesinde Konya'ya kadı olarak vazifelendirilen Muhammed Râsim Efendi buradaki görevini tamamladıktan sonra sırasıyla 1283/1866-67'de Develi kazasına, 1286/1869-70 senesinde de Dersimbağ'na³ kadı olarak atanmıştır. 1293/1876-77 senesinde de Sivas'a ataması yapılmıştır. Sivas'ta çeşitli görevler icra

³ Dersim; 1938 yılına kadar Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Tunceli Bingöl, Malatya, Erzurum, Erzincan, Elazığ bölgelerini kapsamaktadır. Bölgenin en eski yerleşim merkezleri, Hozat, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman olup, tarihte bu bölgeler "Dersim" adıyla bilinmektedir. 1848 yılında da Osmanlı Devleti Diyârbekir Eyaletini yeniden teşkilatlandırmış ve Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek Dersim Sancağı oluşturulmuştur. (Detaylı bilgi için bkz. Yılmazçelik, 2010: 164-214).

ettikten sonra temyîz mahkemesi başkanlığına getirilmiştir. Muhammed Râsim Efendi ayrıca 1296/1878-79 senesinde “kibâr-ı müderrisîn”⁴ sıfatını almıştır.

Muhammed Râsim Efendi görüldüğü üzere Osmanlı mahkemelerinde önemli görevler üstlenmiştir. Anadolu'nun önemli şehirlerinde vazifeler almıştır. Bazı vazifelerinden görev süresini tamamlayarak ayrılmış bazı görevlerinden de memuriyetindeki çalışmalarından ötürü itham edilerek ayrılmak zorunda kalmıştır. Onun ilmî çalışmalarına daha çok zaman ayırdığı ve bu yüzden memûriyet hayatındaki işlerinin aksadığı iddia edilmiştir. Bu iddiaların asılsız olduğunu, Muhammed Râsim Efendi'nin ilim ve hikmet sahibi olmasının yanında birçok eser telif ediyor olmasının görevini ihmal etmesi anlamına gelmediğini o dönemin Sivas valisi Halil Rifat Paşa (ö.1827/1901) beyân etmiştir. Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895) görevini ihmal ettiği suçlamaları ile muhakeme altına alınan Muhammed Râsim Efendi hakkında 20 Şevval 1300/1299 (24 Ağustos 1883) tarihinde “Efendi-i mûmîn-ileyh ulemâ-yı i'lâmdan ve ashâb-ı ma'lûmâtındandır” ifadeleri ile onun hakkında hüsn-i şehadette bulunmuştur. (BOA: 4/458; Şeker, 2009: 10-12).

Ancak Muhammed Râsim Efendi hakkındaki bütün bu olumlu kanaatler netice vermemiş adli denetim mekanizmaları tarafından 1300/1882-83 senesinde Sivas bidâyet mahkemesi başkanlığınca görevden alınmıştır. Gerekçe olarak muhâkeme usullerine yeterince vâkıf olamadığı ve ilimle meşgul olmasından dolayı memûriyet vazifesini geciktirdiği gösterilmiştir. Yaklaşık iki yıl dinlendirilen Muhammed Râsim Efendi 1302/1884-85 yılında Sivas bidâyet mahkemesi ikinci başkanı olarak görevlendirilmiştir. Fakat daha öncesinde sorunlar yaşadığı Sivas bidâyet mahkemesine tekrar atanması şikâyetlere neden olmuştur. Bu yüzden Diyarbakır vilâyeti merkez bidâyet mahkemesine riyâset-i sâniye göreviyle devam etmesi uygun görülmüştür. Diyarbakır'da hizmetlerine devam eden Muhammed Râsim Efendi,

⁴ Osmanlı Devleti'nde kadılar derece itibariyle sınıflandırıldığında esas olarak iki sınıfa ayrılmaktaydı. Birincisi Osmanlı'nın idaresinde bulunan nüfus bakımından, kültür açısından ve stratejik öneme sahip büyük şehirlerde görev alan “mevleviyet kadılıkları” diye isimlendirilen büyük kadılıklardı. İkincisi ise “kazâ kadılıkları” idi. Mevleviyet kadılıkları arasında da üçüncü kademedeki yüksek kadılık olarak tarif edebileceğimiz Mahreç mevleviyetine kibâr-ı müderrisîn denilen yüksek rütbeli müderrisler doğrudan atanabilirdi. Ve pâyesi de vardı. Tayin edilen bu kadılar mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Bu niteliklere haiz kadılar ayrıca “mevâlî, şüyûh-ı müderrisîn ve kibâr-ı müderrisîn” gibi sıfatlarla da anılırlardı. (Detaylı bilgi için bkz. Akgündüz; 2005: 50; Unan; 2004: 467-468).

1306/1888-89 senesinde de Diyarbakır mahkemesinin hukuk dairesi başkanlığına getirilmiştir. (BOA: 4/458; Şeker, 2009: 10-12).

Görüldüğü üzere Muhammed Râsim Efendi kendisine verilen hiçbir görevden kaçmamış aksine vazifelerini hakkıyla yerine getirmeye gayret göstermiştir. Adlî bir tahkikat geçirmiş olsa da sonrasında tekrar önemli görevlere getirilerek hakkı teslim edilmiştir.

1.1.3. Tarîkatı

Muhammed Râsîm Efendi Mevlevî tarîkatına mensuptur. (Bağdâdî, 1951: 395) Râsim Efendi Mevlânâ'ya olan bağlılığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Hak-i akdâm-ı pâk-i âl-i abâ

Bende-i bendegân-ı Mevlânâ” (6^a vr.).

Mevlevîliğin XIX. yüzyıldaki seyrine baktığımızda önceki dönemlere nazaran daha çok itibar görmeye başladığını söyleyebiliriz. Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Mevlevîliğin devletle daha yakın ilişkiler içerisinde olması, padişahların bizzat Mevlevîhanelere ziyaretlerde bulunarak yakından ilgilenmeleri halk tarafında daha çok itibar görmesinde etkili olmuştur.

1.1.4. Vefâtı

Muhammed Râsim Efendi, son olarak görev yaptığı Diyarbakır hukuk mahkemesindeki görevini tamamlayarak İstanbul'a dönmüş ve 1316/1899 senesinde İstanbul'da bekâ âlemine göç eylemiştir. (Bağdâdî, 1951: 395). Kabrinin nerede olduğuna dair elimizde ulaşabildiğimiz herhangi bir bilgi mevcut değildir. Elli dokuz yıllık hayatını ilim ve hizmetle geçiren Muhammed Râsim Efendi, aynı zamanda gelecek nesillere birçok eser miras bırakmıştır.

1.2. ESERLERİ

Muhammed Râsim Efendi memuriyet hayatının yanında ilim tahsilini ihmal etmemiştir. Eserlerini incelediğimizde Muhammed Râsim Efendi'nin tahsil hayatında İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eserler okuduğunu görmekteyiz. Ayrıca onun sıradan bir okuyucu olmadığına dikkat çekmek isteriz. Çünkü o, okuduğu eserlerden notlar çıkarmış, aktarıcılık vasfı ve birikimleriyle müstakil eserler telif etmiştir.

Şârihin dikkat çeken bir diğer yönü ise eserlerinde İslâmî ilimlerin bütünü bir araya getirebilmesidir. Eserlerinde kullandığı kaynaklar bakımından da çağının müelliflerinden geri kalmamıştır. İlgili konularda kaynaklara vâkıf olduğunu görmekteyiz.

Kütüphanelerde Muhammed Râsim Efendi'ye ait on üç eser olduğunu tespit ettik. Bu eserlerin çoğu İstanbul Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Şimdi bu eserleri tanıyalım:

1.2.1. Zübdetü't-Tarîka

Eserin ulaşabildiğimiz iki nüshası mevcuttur. İkisi de müstensih nüshalarıdır. Bu nüshalar Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi nr. 19 Hk 858 ve Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi nr. 21796'da kayıtlıdır. Muhammed Râsim Efendi'nin *Zübdetü't-Tarîka* isimli bu eseri tezimizin konusunu teşkil ettiği için ileri ki kısımlarda daha teferruatlı ele alınacaktır.

1.2.2. Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî

Mevlânâ'nın güzide eserlerinden birisi olan *Mesnevî-i Şerîf*, kaleme alındığı dönemden itibaren insanlar nezdinde kıymet görmüş ve hakkında günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Muhammed Râsim Efendi'ye ait *Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî* isimli eserdir. Eser, 134 varaktan oluşmaktadır. Eserin yazıldığı hattın cinsi nesihdir. Boyutu 238x175 mm'dir. Eserin maruf olan

yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde NEKTY01605 barkod numarasıyla kayıtlıdır.

Muhammed Râsim Efendi bu eserinde *Mesnevî*'den derlediği beyitleri şerh etmiştir. Örneğin; *Mesnevî*'den seçmiş olduğu beyitlerin önce Farsça asıl metnini vermiş daha sonra bu beyitlerin şerhini yapmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşayan Muhammed Râsim Efendi, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de Osmanlı Türkçesi'nin yanında Arapça ve Farsça'yı etkin kullanmıştır. Şerh ederken metnin tamamından ziyade anahtar kavramları açıklamayı tercih etmiştir. Şerhinde evvela âyet ve hadislerden istifade eden Muhammed Râsim Efendi, birçok eserden de iktibas yapmıştır. Müfessirlerin, sûfîlerin görüşlerine yer vererek konuyu zenginleştirmiş, nihayetinde de kendi düşünce ve birikimini aktarmıştır.

Bu eser üzerine Ömer Savran tarafından “*Mehmed Râsim'in Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytine Şerhi ve Şerh Anlayışı*” isimli bir makale yazılmıştır. Çalışmada ilk on sekiz beytin muhtevası hakkında bilgi verilmiş ve şârihin şerh anlayışı ele alınmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Savran, 2009: 387-406).

1.2.3. Hâbnâme-i Râsim Hikmet

Muhammed Râsim Efendi, bu eserini 1303/1883 senesinde Sivas'ta bulunduğu sıralarda yazmıştır. 327 varaktan oluşan *Hâbnâme*'nin dili Türkçe'dir. Nesih hattı ile yazılmıştır. Sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. Eserin cinsi siyah meşin olup, boyutu 225x155 mm.'dir.

Hâbnâme, içerdiği konular bakımından oldukça zengin bir eserdir. Eserde ilk olarak Cifr ilmi ile hurûf ilminden bahsedilmiştir. Sonrasında peygamber kıssalarına, mehdî konusuna ve yöneticilerin özelliklerine yer verilmiştir. Muhteva ettiği diğer konu başlıklarını şu şekilde sıralayabiliriz: Semâ, deverân, vahdet-i vücûd, âyân-ı sâbite, içkinin haramlığı konusu, azâb-ı küffâr ve çizimlerle daha anlaşılır hale getirdiği kıyâfet-nâme. Birçok eserden yararlanarak anlatımını güçlü kılacak bir yol takip etmiştir. Eser, İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde NEKTY06739 barkod numarasıyla kayıtlıdır. Bilinen tek nüshasıdır.

1.2.4. Kâşifü't-Te'vîlât

Muhammed Râsim Efendi'nin *Kâşifü't-Te'vîlât* adlı eseri, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* eseri üzerine yapmış olduğu şerhidir. İbnü'l-Arabî, genelde İslâm düşüncesi üzerinde, özelde ise tasavvuf sahasında önemli izler bırakan bir mütefekkir ve mutasavvıftır. Üç yüzün üzerinde telifi bulunan İbnü'l-Arabî'nin eserleri arasında, diğerlerine nazaran daha çok itibar gören *Fusûsu'l-Hikem*'in bir metafizik kitabı olduğunu söyleyebiliriz. *Fusûsu'l-Hikem*, en geniş anlamıyla Allah-âlem veya Allah-insan ilişkisini tasavvufî zevk ve keşfin bilgisiyle ifade eden bir kitaptır. (Demirli, 2011: 9).

Fusûsu'l-Hikem, İslâm düşünce tarihimizde üzerinde en çok şerh yazılan eserler arasındadır. Bu bağlamda farklı coğrafyalarda ve farklı mezheplerdeki insanlar tarafından şerh edilmiş, bu şerhler vasıtasıyla her dönem etkinliğini sürdürmüştür. Özellikle Osmanlı dönemine dikkat ettiğimizde en meşhur ve etkin ilim adamlarının *Fusûsu'l-Hikem* şerhi yazdıklarını görürüz. (Demirli, 2013: 15).

Bir Osmanlı ulemâsı olan Muhammed Râsim Efendi de bu minvalde *Fusûsu'l-Hikem*'i şerhederek eserini, "te'villerin keşfi" anlamına gelen *Kâşifü't-Te'vîlât* olarak isimlendirmiştir. Muhammed Râsim Efendi, *Fusûs*'un ve Kur'ân-ı Kerim'in birbirinden ayrı olmadığını ifade etmektedir. Eserinin başında "*Fusûs'ul-Hikem* ve Kur'ân-ı Hakîm'in te'vîlâtı üzerine bir şerh yazmayı murâd ettim. (Kâşifü't-Te'vîlât, vr. 3b)" ifadelerini kullanmış olması da *Fusûs*'u ve Kur'ân'ı birbirinden bağımsız olarak ele almadığını göstermektedir. Muhammed Râsim Efendi'ye göre *Fusûs*, Kur'ân'ın bir tefsîri mahiyetindedir.

Kâşifü't-Te'vîlât, *Fusûsu'l-Hikem* gibi yirmi yedi bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm bir peygamberin ismini almaktadır. Muhammed Râsim Efendi, *Fusûs*'ta geçen peygamberler sıralamasına riayet etmiş, yani *Fusûs*'taki gibi kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. İbnü'l-Arabî çizgisini takip eden Muhammed Râsim Efendi, şerhinde ele aldığı konuları vadet-i vücûd perspektifinden mütalaa etmiştir.

Muhammed Râsim Efendi'nin *Kâşifü't-Te'vîlât* isimli eserinin ilk 51 varağı Züleyha Şeker tarafından "*Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vîlât İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*" adlı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. (Şeker, 2009: 1-245).

Kâşifü't-Te'vilât 1276//1860 senesinde tamamlamıştır. Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi nr. 02008'de kayıtlıdır. 241 varaktan oluşan bu eserin dili Osmanlı Türkçesi'dir.

1.2.5. Tefsîr-i Âlemgîr

Tefsîr-i Âlemgîr, Muhammed Râsim Efendi'nin Kur'ân tefsiridir. Sivas vilayeti bidayet mahkemesi reisi iken yazmıştır. Eserinin dili Arapçadır. Eserin 10 cilt olduğuna dair sicil kaydı olmasına rağmen İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde sadece iki cildi mevcuttur. Bu ciltler, nr. 000578 ve nr. 000579'da kayıtlıdır. Birinci cilt 375 varak, ikinci cilt ise 113 varaktan oluşmaktadır.

Muhammed Râsim Efendi, *Tefsîr-i Âlemgîr*'in ilk cildinde Bakara suresinin tefsirini, ikinci cildinde ise Âl-i İmran sûresinin tefsirini yapmıştır. Muhammed Râsim Efendi, tefsirini İbn Abbas (ö. 68/687-88), İkrime (ö. 105/723), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Hasan Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735), Muhammed b. Ka'b (ö. 108/726 [?]), Kurtubî (ö. 671/1273), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Kelbî (ö. 146/763), Dahhâk (ö. 105/723), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Mukâtil bin Süleyman (ö. 150/767), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), Gaffâl, Hâzin (ö. 741/1341), Kâdı Beydâvî (ö. 685/1286), Konevî (ö. 770/1369), Begavî (ö. 516/1122), Kâşânî (ö. 736/1335), Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), İbn-i Dâye (ö. 654/1256), İbn-i Kesir (ö. 774/1373), Neccâr, Semerkandî (ö. 373/983), Ebu'l-Bekâ ve Ebûbekr er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) gibi müfessirlerin meşhur tefsirlerinden nakiller yaparak oluşturmuştur. (*Tefsîr-i Âlemgîr*, vr. 1b).

İmam Kuşeyri (ö. 465/1072), İmam Gazzâlî (ö.505/1111) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) gibi mutasavvıfların görüşlerinden, *Kûtu'l-Kulûb* ve *Avârifü'l-Maârif* gibi tasavvufî eserlerden de yararlanarak kısım kısım tasavvufî yorumlara da yer vermiştir.

1.2.6. Kimyâu's-Saâdet (Şerhu'l-Buhârî)

Hadis tarihine baktığımızda İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eseri büyük ilgiye mazhar olmuştur. Bu ilgi neticesinde de üzerinde birçok çalışma

yapılmış, birçok âlim tarafında şerh edilmiştir. Muhammed Râsim Efendi'nin bu eseri, Buhârî'nin *Câmiu's-Sahîh* eserine yapılan muhtasar bir şerh niteliğindedir. Eserin dili Arapça'dır. 25 satırdan müteşekkil olan eser, nesih hatla istinsah edilmiştir. 425 varaktan oluşan bu eser İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi nr. 00539'da kayıtlıdır.

“Kur'ân'dan sonra kitaplar arasında en sağlam, en doğru kitap Buhârî'nin kitabıdır.” diyerek bu eserin önemine vurgu yapan Muhammed Râsim Efendi, Allah'a, Rasûlünün sünneti ile uğraşmayı nasip ettiği için şükretmektedir. Muhammed Râsim Efendi “Bu şerhte tefsir ve fikhî bir araya getirdim, *Kimyâu's-Saadet* diye isimlendirdim.” diyerek eserinde izlediği usul hakkında da bilgi vermektedir. (*Kimyâu's-Saadet*, vr. 1b) Muhammed Râsim Efendi, eserine Hamdele ve Salvele ile giriş yaptıktan sonra Besmele'nin tefsirini ve belagat yönünden incelemesini yapmıştır. Sonrasında da bâb başlıkları altında hadisleri şerh etmiştir. Hadisleri şerh ederken hadisin metnine dair i'rab bilgilerini de vermektedir. İlgili başka hadisleri de örnek göstermektedir.

Muhammed Râsim Efendi'nin 1304/1884 senesinde yazmış olduğu bu eserini 1305/1885 tarihinde es-Seyyid İsmail Hakkı Sivasî istinsah etmiştir. Elimizdeki nüsha müstensih nüshasıdır.

1.2.7. Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı Devletini'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanundur. (Aydın, 2003: 231-235). Muhammed Râsim Efendi *Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* isimli eserinde Mecelle'nin açıklanmaya ihtiyaç duyulan maddelerini şerh etmiştir. Bu eserini Sivas Bidâyet Mahkemesi başkanlığı görevini yürüttüğü sıralarda 1298/1880-81 senesinde yazmıştır. (Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, vr. 1b). Eserinde ilgili Mecelle maddelerini zikrettikten sonra maddelerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Önemli fikhî eserlerden istifade etmiştir. 363 varaktan oluşan bu eserin dili Osmanlı Türkçesi'dir. Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde 001591 numarasıyla kayıtlıdır.

1.2.8. Nuhbetü'l-Belâğa

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker* isimli eseri, hadis tarihinde bu ilimle meşgul olanların daima başvurdukları kaynak bir kitaptır. Ayrıca tanınmış birçok müellif tarafından bu eser hakkında şerhler yapılmış, hâşiyeler yazılmış ve nazım haline getirilmiştir. Bütün bu çalışmalar, *Nuhbetü'l-Fiker*'in daha rahat öğrenilmesine ve okutulmasına katkı sağlamıştır. (Koçyiğit, 1970: 5). Muhammed Râsim Efendi eserinde de belirttiği üzere *Nuhbetü'l-Fiker*'e bir şerh yazma murâdını gerçekleştirmiş ve bu şerhini *Nuhbetü'l-Belâğa* diye isimlendirmiştir. (*Nuhbetü'l-Belâğa*, vr. 1b).

Nuhbetü'l-Fiker'in bir özeti olarak nitelendirebileceğimiz bu eser, 36 sayfadan oluşmaktadır. Dili Arapçadır. Hicri 1295 (1878) senesinde yazılmıştır. Ulaşabildiğimiz tek nüshası 00683 numarasıyla İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesinde yer almaktadır.

1.2.9. Risâletü Kibrîtü'l-Ahmer

Muhammed Râsim Efendi bu eserinde fıkıh, tasavvuf, hadis ve tefsir ilminin bazı konularını ele almıştır. Bu hususu risâlesinin başında şu sözlerle ifade eder: “Bu risâlede furû fikhî, usûl-i fikhî, hadis ve tefsiri, şerîat, tarîkat ve hakîkatın sırlarını bir araya topladım. Ve bu eseri *Risâletü Kibrîtü'l-Ahmer* diye isimlendirdim.” (*Risâletü Kibrîtü'l-Ahmer*, vr. 3b). Hocazâde bu risâleyi tarîkat yolcularına bir hediye olarak yazdığını da ifade etmektedir.

Risâle yirmi dört bölümden oluşmaktadır. Hocazâde bunun hikmetini şöyle açıklamaktadır: “Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Râsûlullah kelime-i tevhidin harfleri sayısınca ve gece gündüzün saatleri sayısınca bu risâle yirmi dört bölümden oluşmaktadır.” (*Risâletü Kibrîtü'l-Ahmer*, vr. 3b).

Tahâretin beyânı bahsiyle risâlesine başlayan Muhammed Râsim Efendi; abdest, “Ameller niyetlere göredir.” (Buhârî, Bed’ül-vaHY 1; Müslim, İmâret 155) hadisinin beyânı, namaz, oruç, zekât, haccın hükümleri, tarîkatın sırları, kelime-i şehâdet, meşhûr hadis, nikâhın hükümleri, hısımlık ilişkisi, içkinin haramlığı, iman, mevzû hadisler, nûr, şehid, cuma namazı, haramın hükümleri, semâ ve tevâcüdün beyânı,

Ebû Hanîfe'den menkıbeler gibi konulara risâlesinde yer vermiştir. Ayrıca risâlede muhtelif konularla ilgili şiirler yer almaktadır. Risâlesinin sonunda da bir dua bölümü vardır.

Muhammed Râsim'in Arapça kaleme almış olduğu *Risâletü Kibrîtü'l-Ahmer* 178 varaktan oluşmaktadır. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesinde nr. 00695'de kayıtlıdır. Ulaşabildiğimiz bu nüsha müstensih nüshasıdır. Eserin sonunda müstensih es-Seyyid İsmail Hakkı Sivâsî tarafından hicri 1304/1887 senesinde istinsah edildiğine ilişkin bir açıklama yer almaktadır.

1.2.10. Mincâtü'l-Vusûl alâ Metni Mirkâti'l-Usûl

Muhammed Râsîm'in bir başka eseri olan *Nuhbetü'l-Belâğa* ile aynı ciltte yer alan *Mincâtü'l-Vusûl*, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mirkâtü'l-usûl* isimli eserine yazılan bir şerh mahiyetindedir. Molla Hüsrev *Mirkâtü'l-usûl* isimli fıkıh usûlüne ait muhtasar bir eser kaleme almıştır. Bu eserin anlaşılmasında güçlükler ortaya çıkınca *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtü'l-usûl* adlı eseri yazarak kendi eserini şerhetmiştir.

Muhammed Râsim Efendi'nin şerhi olan *Mincâtü'l-Vusûl'ün* ihtiva ettiği konular usûl-i fıkıh konularıdır. Eserin dili Arapçadır. 395 varaktan oluşmaktadır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 00683 numarasıyla kayıtlıdır. Ayrıca ulaşabildiğimiz bu nüsha müellif nüshasıdır.

1.2.11. el-Bedriyye alâ Metni'l-Gurer

Kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuş, XV. yüzyıl Osmanlı hukukçusu olarak bilinen Molla Hüsrev, (ö.885/1480) Haneî fıkıh kitaplarından yararlanarak hukuk metni *Gurerü'l-ahkâm*'ı hazırlamıştır. Bu eser muhtevasında kısa ve özlü hükümleri barındıran, bir kanun hüviyetindedir. Uzun yıllar kadılar tarafından gayri resmi kullanılmıştır. (Akgündüz, 1994: 27-28). Bu eser ayrıca Molla Hüsrev tarafından *Dürerü'l-hükkâm* adıyla şerh edilmiştir.

Muhammed Râsim Efendi, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mirkâtü'l-usûl* isimli eserinden sonra İslâm hukununa dair bir başka eseri *Gurerü'l-Ahkâm*'ı da şerh

etmiştir. Bu eserini de *el-Bedriyye alâ Metni'l-Gurer* olarak isimlendirmiştir. Muhammed Râsim Efendi'nin Arapça kaleme aldığı bu eseri 665 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 00716 numarasıyla yer almaktadır.

1.2.12. Fetâvâ-yı Abdürrahim Ma'a'n-Nukûl

Fetâvâ-yı Abdürrahîm, Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö.1128/1716) fetvalarının bir arada toplandığı eserdir. Yaklaşık 11.000 fetvânın yer aldığı bu eser, Osmanlı Devleti'nin din anlayışını ve toplum yapısını resmetmek bakımından ehemmiyet arz eder. Hanefî fikhî yanında tasavvuf, kelâm ve akaid gibi İslâmî ilimlere dair fetvaların da yer aldığı bu eser, klasik fikh kitaplarında olduğu gibi “kitap” ve “bab”lara göre tanzim edilmiştir. (Kallek, 1995: 437).

Fetâvâ adlı eserindeki fetvalarını Muhammed Râsim Efendi *Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl* olarak isimlendirdiği eserinde nakletmiştir. İki ciltten oluşan eserin dili Türkçe'dir. Tahâret bahsi ile başlayan eserde birtakım fikhî konular ele alınmıştır. Eser İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Meşihat Arşivinde 136 ve 137 arşiv numaralarıyla kayıtlıdır.

1.2.13. Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Mâşukîn

Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Mâşukîn, Süleyman Çelebi'nin (ö. 813/1411) *Vesiletü'n-Necât* adlı mevlidine yazılmış bir şerh çalışmasıdır. Eser, 164 varaktan oluşmaktadır. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. 001621'de kayıtlıdır.

Muhammed Râsim Efendi, *Mevlid-i Şerif*'i bölümler halinde Türkçe şerhetmiştir. Seçmiş olduğu beyitleri âyetler ve hadisler ışığında serbest bir üslubla ele almıştır. *Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Mâşukîn*, farklı dönem ve dillere ait metinlerin *Mevlid* metni etrafında bir araya getirilmesiyle ortaya konan ve iktibaslara bağlı olarak birçok ismi, kavramı, dil ve şekil özelliklerini barındıran bir derleme niteliğindedir. (Bayraktar, 2015: 1).

Bu eser üzerinde iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar; Şule Bayraktar tarafından “Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi’nin Tuhfetü’l-Âşîkîn Hediyyetü’l-Mâ’sûkîn Adlı Mevlid Şerhi” ismiyle eserin (1^a-83^a) varaklarını kapsamakta ve Kübra Ceylan tarafından yine aynı adla eserin (83^a-164^a) varaklarını içermektedir.⁵

1.2.14. Diğer Eserler

Muhammed Râsim Efendi’nin yukarıda tespit edebildiğimiz eserlerinden başka eserleri de vardır. Sicill-i ahvâl kaydında yer alan bilgilere göre *Kâfiye*, *Kâside-i Bürde*, *Cevherî*, *Mültekâ*, *Sirâciyye* ve *Hidâye* adlı eserlerinden bahsedilmektedir. Ancak biz kütüphanelerde araştırabildiğimiz kadarıyla bu eserler hakkında bilgiye rastlayamadık. Ayrıca *Fetâvâ-yı Abdurrahîm ma’a’n-nukûl* adlı eserin baş taraflarında Muhammed Rasîm Efendi’nin *Sefîne-i Râsim* isiminde dört ciltlik bir eseri olduğundan bahsedilmektedir. Bu eserin, *Mülteka’l-ebhûr*’un şerhi olduğu söylenmektedir. (Özen, 2005: 302).

İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan bir bilgiye göre Muhammed Râsim Efendi’nin *Keşfü’l-Akâid* isimli bir eseri daha vardır. Şükrü Özen ve Yusuf Şevki Yavuz, Nesefî’nin *Akâidi*’nin şerhleri arasında Muhammed Râsim el-Malatî’nin *Keşfü’l-Akâid* eserine atıfta bulunarak böyle bir eserin olduğunu belirtmişlerdir (Özen, 2011: 308; Yavuz, 1989: 219).

⁵ Bu eser üzerinde yapılan çalışmalar için bkz. Bayraktar, 2015: 1-241; Ceylan, 2015: 1-258.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HOCAZÂDE MUHAMMED RÂSİM EFENDİ'NİN ZÜBDETÜ'T-TARÎKA ADLI ESERİ

2.1. Eserin İsmi ve Müellife Nispeti

Eserin “أ” nüshasının (1^b) varağına müstensih tarafından yazıldığını düşündüğümüz “Zübdetü't-Tarîka li-Muhammed Râsim” başlığı konulmuştur. “Zübdetü't-Tarîka” ifadesi “tarîkatın özü” anlamına gelmektedir. “ب” nüshasında ise müstensih Seyyid Abdullah el-Hâşimî tarafından “هذا الكتاب في جواز الذكر جهرا” “Bu kitap, zikri cehrînin cevâzı hakkındadır.” başlığı atılmıştır.

Muhammed Râsîm Efendi, bu eserin ismini kendi ifadeleri ile risâlesinde şu şekilde beyân eder: “Risâle-i mezkûreye dahî Zübdetü't-Tarîka tesmiye kılınub...” (2^a vr.). Ayrıca “ب” nüshası müstensih Seyyid Abdullah el-Hâşimî burada geçen “Zübdetü't-Tarîka” isminin yanına “اسم الكتاب” notunu düşerek kitabın isminin Zübdetü't-Tarîka olduğuna işaret etmiştir.

Eserin, Muhammed Râsîm Efendi'ye ait olduğunda şüphe yoktur. Her iki nüshada da eser Muhammed Râsîm Efendi'ye nispet edilmektedir. Nitekim bu husus; “Bu fakir ve pür et-taksîr Hocazâde es-Seyyid Muhammed Râsîm'e el-hacat-ı kesîra idüb ehl-i sûfiyyenin ahvâl ve akvâl ve harekât, sekenâtı haklarında bir risâlenin te'lîfi ve risâle-i mezkûrenin usûl ve furû'unı hâvî iltimas eylediler ise (2^a vr.)” şeklinde ifade edilmiştir.

2.2. Eserin Yazılış Nedeni ve Yazılış Tarihi

Muhammed Râsîm Efendi tasavvuf erbabının hâlleri, sözleri ve hareketlerini ele aldığı risâlesini ihtiyaca binaen ve istek üzere kaleme almıştır. Bu hususu da risâlesinde şöyle ifade eder:

“Bu fakir ve pür et-taksîr Hocasâde es-Seyyid Muhammed Râsim’e el-hacat-ı kesîra idüb ehl-i sũfiyyenin ahvâl ve akvâl ve harekât, sekenâtı haklarında bir risâlenin te’lîfi ve risâle-i mezkûrenin usûl ve furû‘unu hâvî iltimas eylediler ise “Ve emme’s-sâile felâ tenhar”⁶ fehvâsı ta‘allüle mecâl-i ricâyı kabûl kılınmadığı ecilden hulâsâ-i akvâl alâ vechi’l-icmâl işbu risâle evvelâ arabî ibâre üzere tahrîr ve sâniyen tahtına bazen Türkîce ma’nâsı dahî beyân olunduğu iki lisân üzere nef’-i ‘âmm olmasından mutâlaası âsan ola. Ve risâle-i mezkûreye dahî *Zübdetü’t-Tarîka* tesmiye kılınub alâ tarîki’l-icmâl üç fasıl ve bir mukaddime-i müştemil olduğu halde cem‘ eyledim.” (2^a-2^b vr.)

İki nüshasına sahip olduğumuz bu eserin iki nüshası da müellif nüshası değildir. "İ" nüshasının müstensihî hakkında gerek kütüphane kayıtlarında gerek eser içerisinde herhangi bir bilgi belirtilmemiştir. Ancak "ب" nüshasının müstensihî Seyyid Abdullah Hâşimî’dir.

Bu nüshaların tarihleri de farklılık göstermektedir. Diğer nüshaya göre tarih olarak önce olan ve “İ” nüshası olarak isimlendirdiğimiz nüsha h. 1287 (M. 1870/1871) senesine aittir. “ب” nüshası olarak isimlendirdiğimiz nüsha da h. 1294 (M. 1877/1878) yılına aittir.

2.3. Eserin Nüsha Özellikleri

Muhammed Râsim Efendi’nin *Zübdetü’t-Tarîka* isimli çalışmamıza konu olan risâlesinin tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi çalışmamızda esas aldığımız ve "İ" nüshası olarak adlandırdığımız nüshadır. Bu nüsha Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi’nde “19 Hk 858” numaralı demirbaşına kayıtlı bulunmaktadır. Müellifin ismi kayıtlara sehven Muhammed Kâsım olarak geçmiştir.⁷ Telif tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte risâlenin istinsah tarihi 1287/1870-71’dir. Müstensih hakkında da gerek eserin içerisinde gerek kayıtlarda bir bilgi geçmemektedir.

⁶ “Sakın isteyenî azarlama!”; (Duhâ: 93/10).

⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=5017 Erişim Tarihi: 17.02.2016.

"بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي هدى قلوب المؤمنين إلى الإيمان ... *Zübdetü't-Tarîka*, [1^b] şeklinde besmele ve hamdele ile başlamaktadır. [33^b] "Koft Mevlânâ Molla Celâleddîn er-Rûmî Mesnevî. Aşk cân-ı tûr âmed 'âşikâ Tûr mest "Ve harra Mûsâ sa'ikâ" (1287)" ifadeleri ile de sona ermektedir.

Eser, deverân, raks, cehrî zikir, tegannî, lahn ve râbita gibi tasavvufun önemli konularını muhteva etmektedir. 33 varaktan oluşan risâlenin sonunda da *Tarîkat-ı Nakşibendiyye* isimli matbu bir risâle yer almaktadır.

Risâle; dış 185x105 mm., iç 100x55 mm. ebatlarındadır. İlk ve son varakları hariç her varakta 15 satır yer almaktadır. "Ta'lik hattı"⁸ ile yazılmıştır. Metnin çoğunluğunda hareke kullanılmamıştır. Kâğıt türü "cedid"⁹dir. Genel olarak siyah mürekkep kullanılmıştır. Sırtı bez kaplama olan risâlenin cildi eflâtun kaplamadır. Risâlede söz başları ve kenarlık bölümü kırmızı renktedir. Bazı varaklarda hamış⁹ yer almaktadır.

İkinci nüshamız "ب" nüshası olarak adlandırdığımız nüshadır ki bu nüsha Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde *Zübdetü't-Tarîka* adıyla "0021796" demirbaş numarasında kayıtlıdır. Ulaşabildiğimiz bu nüsha da müellif nüshası değildir. Bu nüshanın müstensihi Seyyid Abdullah Hâşimî (ö. 13 Kasım 1922)'dir. Bu bilgi "ب" nüshasının ilk varağında şu şekilde yer almaktadır:

«هذا الكتاب في ملك الفقر في نسل أولاد الرسول الشيخ الرفاعي سيد عبدالله الهاشمي عفى عنه أمين.»

Es-Seyyid eş-Şeyh Abdullah el-Hâşimî el-Mekkî es-Sayyâdî er-Rifâî 1245/1829 senesinde Mekke-i Mükerreme'de dünyaya gelmiştir. Babası es-Seyyid Muhammed Azîm el-Hâşimî'dir. Annesi Havva Mehri Hanım'dır. Rifâî-Sayyâdî, Kâdirî, Bedevî, Şâzelî, Sâdî, Nakşibendî, Mevlevî tarîklerinden hilâfet icazet almıştır. Abdülhamid Han'ın pek çok iltifatlarına mazhar olmuşlardır. Bizzat pâdişah tarafından kendilerine *Şeyhü'l-Ekber* unvanı verilmiştir. Padişah'ın isteği üzere 1876'da Sivas'a gelip yerleşmiş ve dergâhını açmıştır. İttihat ve Terakkî Hükümetini tarafından Mekke-i

⁸ Ta'lik hattı, özellikle İran ve İran'ın doğusunda kalan ülkelerde tevki' ve rikâ' yazılarının üzerinde yapılan değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Ve bu yeni yazı türüne ta'lik ismi verilmiştir. "Ta'lik-i kadîm" ve "ta'lik-i asıl" isimleri ile de bilinir. Aynı zamanda "Hatt-ı Fârisî" unvanına sahiptir. (Ensârî, 2012: 129; Derman, 2010: 507-508).

⁹ Hâşiye. Risâlenin alt kısmında veya kenarına sonradan yazılmış sözler, açıklamalar.

Mükerreme'ye sürgün gitmiştir. 13 Kasım 1922 senesinde 92 yaşında vefat etmiştir. Türbesi Sivas'ta Paşabey Mahallesi, Arab Şeyh Caddesi üzerindedir. (Altuntaş, 2010)

"ب" nüshası 52 varaktan oluşmaktadır. Risâle; dış 20x12 cm., iç 10x5 cm. ebatlarından oluşmaktadır. Mensûr kaleme alınan risâlenin her varağında 11 satır yer almaktadır. Nesih hattı¹⁰ ile yazılmıştır. Metnin çoğunluğu harekesizdir. Siyah mürekkep ile yazılan eserde metnin kenarı kırmızı mürekkep ile çevrelenmiştir. Bazı varaklarda müstensih unuttuğu kısımları metnin kenarına dipnot koyarak veya satırın dışına çıkarak yazmıştır. Risâlenin istinsah tarihi 1294 (1877/1878)'dür. Risâlenin sonunda da silsile-i nâme yer almaktadır.

2.4. Eserin Tahkîkinde Takip Edilen Metotlar

Tahkîk çalışmamıza konu olan "*Zübdetü't-Târikâ*" adlı eserin tespit edebildiğimiz iki yazma nüshasından birisi Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde, diğeri ise Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

İki yazma nüsha da müstensih nüshasıdır. Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshayı "أ", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshayı da "ب" rumuzları ile isimlendirmeyi uygun bulduk. Ve "أ" nüshasını çalışmamızda esas aldık.

"أ" nüshasının istinsah tarihinin "ب" nüshasından önce olması ve "ب" nüshasını ele alırken bazı emarelerin, "ب" nüshanın "أ" nüshasına bakılarak yazıldığı kanaatini bizde oluşturması hasebiyle tercihimizi "أ" nüshasından yana kullandık. "ب" nüshasının "أ" nüshasına göre daha açık ve okunaklı olduğunu da belirtmek isteriz.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi elimizde müellif nüshası olmadığı için her ne kadar "أ" nüshasını esas alsak da yöntem olarak tercih (metin seçimi) yöntemini kullandık. Bu yöntem ile bu nüshalardaki ortak ifadeleri koruyarak farklı ifadeler ile karşılaşıldığında ise en doğru ifadeyi tercih etme yoluna gittik. Prensip olarak metne

¹⁰ Sözlükte "hükmünü ortadan kaldırmak, bir eseri istinsah etmek" gibi anlamlara gelen nesh kelimesi, hat sanatında özellikle kitap istinsahında ve basma eserlerde yaygın biçimde kullanılan bir yazı çeşididir. Nesih hattının tabii kalem kalınlığı 1 mm. civarında kabul edilir. (Derman, 2007: 1-3).

müdahale etmedik. Ancak bariz bir şekilde hatalı yazılan kısımları düzelttik. Dipnotta bu düzeltmelerin gösterilmesine gerek duymadık.

Eser dil olarak Arapça ve Türkçe ile yazılmıştır. Yer yer Farsça ibareler de geçmektedir. Tahkik çalışmamızda Arapça kısımları Arap harfleri ile yazdık ve dipnot göstererek tercümesini dipnotta verdik. Türkçe kısımları da Latin harflerle kelimenin yazılışına uygun ve anlam kaybına uğramayacak şekilde ifade etmeye çalıştık.

Nüsha farklılıklarını dipnotta (+) veya (-) işaretlerini kullanarak gösterdik. Müstensih kaynaklı bazı yerlerde ufak hataları farklılık olarak göstermedik. Metinde kısmen zikredilen ayetlerin, dipnotta tamamına yer verdik.

Metinde geçen hadislerin kaynaklardaki yerlerine işaret etmeye çalıştık. Ayrıca yine metinde çeşitli iktibaslarla ilgili kaynaklarına ulaşmaya çalıştık ve bunları dipnotta gösterdik.

Eserde geçen şahıs, kitap, mezhep, yer adları vb. hakkında dipnotta kısa malumatlar verdik. Anlaşılması zor kelimeleri dipnotta kısaca açıklamaya çalıştık.

Varak numaralarını köşeli parantez ile metin içerisinde gösterdik. Varağın ön yüzünü [1^a] şeklinde arka yüzünü de [1^b] şeklinde ifade ettik.

Çalışmamızda eserin daha kolay anlaşılabilmesi için paragraflara ayrılması, noktalama işaretlerinin koyulması ve bazı bölümlere ayrılması tarafımızdan yapılmış olup metinde günümüz Arapça imla kuralları esas alınmıştır.

2.5. Eserin Muhtevâsı

Zübdetü't-Tarîka üç bölüm ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Birinci bölümde deverân, raks ve semâ konuları ele alınmıştır. Sûfîlerin ve fukâhânın bu konudaki görüşlerine yer verilmiş lehte ve aleyhte olan fetvalar aktarılmış ve bir usul çerçevesinde müellif bu konudaki eleştirilerini ve kendi görüşlerini serdetmiştir.

Nitekim deverân hakkında tasavvuf tarihi boyunca birçok tartışmalar yapılmış, bu konunun lehinde ve aleyhinde eserler yazılmıştır.¹¹ Bu tarihi süreç içerisinde semâ

¹¹ Deverânın dini açıdan meşru olduğunu savunanların yazmış olduğu eserlerden bazıları şunlardır: Eşrefoğlu Rûmî, *Sirri'd-deverân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1498, 1-28 vr.; Zenbilli Ali Efendi,

ve deverân hakkında yapılan tartışmalar hiç azalmamış, özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı'da sûfiler ve İslâm hukukçuları arasında deverânın dinî açıdan meşru olup olmadığı tartışmaları daha da yoğunlaşmıştır.

İkinci bölümde de cehrî zikrin “Kitapta ve Sünnette dayanağı nedir?” soruları, cehrî zikri esas alanlar ve bunun gerekçeleri açıklanmıştır. Nitekim tasavvufta zikir icra edilişi bakımından hafî zikir ve cehrî zikir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Üçüncü bölümde ise tegannî ve lahn konuları ele alınmıştır. Tegannî ve lahn konuları da tasavvuf tarihinde özellikle sûfiler ve fukahâ arasında ihtilafli görüşlerin serdedildiği ve yüzyıllardır herhangi bir sonuca ulaşmadan devam eden tartışma konularıdır.

Son olarak da Muhammed Râsim Efendi'nin de ifade ettiği üzere dördüncü bölüm de râbita ile ilgili bir mukaddimeden oluşmaktadır.

Çalışmamızın “Zübdetü't-Tarîka'nın Tahlili” bölümünde bu konular ve Muhammed Râsim Efendi'nin bu konular hakkındaki görüşleri teferruatlı bir şekilde ele alınacaktır.

Risâle fî hakkı'd-deverân ve 'r-raks, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 122b-125a; Süleymaniye Ktp., İzmirli, nr. 799; Konya Mevlânâ Müzesi, A. Gölpinarlı Yazmaları, nr.109; Sünbül Sinan Efendi, *Risâle fî cevâzi deverâni's-sûfiyye*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. nr. 3783 ve nr. 3868. Deverânın dinen meşru olmadığını savunan ve bu minvaldeki eserlerden bazıları da şöyledir: İbn Kemâl, *Risâle fî deverâni's-sûfiyye ve raksihim*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhari, nr. 327, 210-212 vr.; Ebussuûd Efendi, *Deverân-ı Sûfiyyeye Dair Fetva*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, 52-53 vr. Bu konuda geniş bir literatür oluşmuştur. Biz daha çok risâlemizde de yer alan eserleri zikrettik. Ferhat Koca, “*Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları*” adlı makalesinde bu eserleri tasnif ederek zikretmiştir. (Bkz. Koca, 2004: 25-74).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ZÜBDETÜ'T-TARİKA'NIN TAHLİLİ

3.1. Semâ, Devrân/Deverân ve Raks

Osmanlı tasavvuf tarihinin en önemli ve tartışmalı konusu, tarikatların zikir esnasında semâ, raks ve deverân icra etmeleridir. (Kâtip Çelebi, 1993: 22-26). Sûfîler ve zâhir ulemâ arasında “sûfîlerin zikir esnasında deverân ve raks etmeleri” konusu asırlarca tartışılmıştır.

3.1.1. Kavramsal Çerçeve: Semâ, Devrân/Deverân ve Raks

Semâ, Arapça (سمع) kökünden gelen bir kelime olup, mastar olarak “işitme ve dinleme” anlamlarına gelir. Mecâzî anlam olarak ise semâ, “şarkı, güzel ses, nağme, raks, vecd” gibi anlamlara gelmektedir. (Râgıb, 1970: 425; İbn Manzûr, 1990: VIII, 162-167; Fîruzâbâdî, 1991: 943). İstılahta ise semâ, dinlenen ilâhının veya farklı bir tarzda icra edilen dinî musikinin etkisiyle coşarak dönme anlamını ifade eder. (Kuşeyrî, 1993: 335; Ankaravî, 1841: 17; Cebecioğlu, 2009: 555-556; Uludağ, 1991: 461). Tasavvuf tarihinde semâ ilk zamanlarda dinlenen müziğin etkisiyle belirli bir düzen ve kurala uyulmaksızın yapılırdı. Ancak sonradan Mevlevîlerde olduğu gibi belirli düzen ve kaidelerle icra edilmeye başlanmıştır. (Pakalın, 1983: 162).

Deverân kelimesi, Arapça "دور" kökünden türetilmiş bir mastardır. Sözlükte deverân/devrân “Dönmek, dolaşmak” anlamına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1990: IV, 294-295). Tasavvuf terimi olarak ise cehrî/sesli zikri¹² esas alan tarikatlarda zikrin

¹² Tasavvuf edebiyatında zikir, icra edilişi bakımından gizli/hafî zikir ve aşîkâr/cehrî zikir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hafî zikirde zikreden kimse zikrini kendisinin işiteceği kadar alçak bir sesle yapar. Nakşibendîlerin tercih ettiği zikir türü hafî zikirdir. Cehrî zikirde ise zikir yüksek sesle yapılır. Kadîrî, Rifâî, Halvetî vs. tarikatların benimsediği zikir türü budur. (Aynî, 1985: 62-63; Eraydın, 2011: 126-131; Kara, 2013: 152-159; Yılmaz, 2010: 162-164).

dönerek icra edilmesine devran/deverân denilmektedir. (Cebecioğlu, 2009: 165; Uludağ, 1991: 138).

Raks kelimesi sözlükte “oyynamak, dans etmek” manalarına gelir. (İbn Manzûr, 1990: VII, 42-43). Kâtip Çelebi raksı, “Raks mutlak olarak ölçülü hareketlere denir.” şeklinde tanımlamıştır. (Kâtip Çelebi, 2001: 56). Tasavvufî bir terim olarak ise raks, “sûfilerin yaptıkları ölçülü ve ritmik birtakım hareketler” olarak tanımlanabilir. (Koca, 2004: 26). Sûfilerin hareketli ve sesli olarak yaptıkları zikir türü ritüeller için kullanılan raks ismi, daha çok alan dışındaki insanlar (layman) tarafından kullanılmıştır. (Gürer, 2010: 3).

Sûfiler İslâm’ın doğuşunu takip eden ilk asırlardan beri raks yapmışlardır. Ancak zâhir ulemânın bu konudaki eleştirilerinden dolayı raks kelimesi yerine “hareket, kıyam, devr, deverân, semâ” gibi isimler kullanmayı tercih etmişlerdir. Mevlevîlikte olduğu gibi raks dönerek yapıldığı için deverân (dönmek) adını almıştır. Bununla beraber sûfiler raks ismini de kullanmışlardır. (Kâtip Çelebi, 2001: 163-164).

3.1.2. Semâ, Devrân/Deverân ve Raks Hakkındaki Tartışmalar

Semâ, deverân ve raks konusunda sarih (açık) bir nassın olmayışı, yani Kur’ân ve sünnette açık bir delilin yer almaması bu konuda görüş farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir kısım dinî nassları tahrir yönünde telakki ederek semâ ve deverânın haramlığına, bir kısım da nassların bu konunun mubah oluşuna delalet ettiğini savunmuştur.

Zâhir Ulemâ, deverân şeklindeki hareketlere raks (oyun) ismini verip deverânın haram olduğuna dair fetvalar vermişlerdir. Hatta “Deverânı helal sayan kâfirdir.” demişlerdir. Sûfiler de bu ithamlara karşılık deverânın raksın tarifine girmeyeceğini ifade ederek tartışmalara ortak olmuşlardır.¹³

Bazı âlimlerin deverâna karşı çıkışına sebep olan konuları üç kısımda değerlendirmek mümkündür:

¹³ Osmanlı dönemi fıkıh-tasavvuf arasında yaşanan gerginliklerde önemli bir yer tutan semâ, deverân ve raks tartışmalarıyla ilgili lehte ve aleyhte görüşlerin değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Koca, 2004: 66-70.

1. Deverân bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Bu nedenle ibadetlere karıştırılmamalıdır.
2. Deverân bid'attir. Bid'atler sünnetin sıhhatine zarar vereceği için uygulanmamalıdır.
3. Cehrî zikir, riyâya sebeptir. Dolayısıyla cehrî zikir ile uygulanan deverân da câiz değildir. (Şimşek, 2003: 288).

Osmanlı Devleti'nde fukahâ ve sûfiler arasında semâ, deverân ve raks tartışmalarının en serti ise, XVII. yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler arasında yaşanmıştır.

3.1.3. Deverân ve Raksı Mubah Görenler ve Delilleri

Muhammed Râsim Efendi, Sirâceddîn Bulkînî (ö. 805/1403), Şeyhülislâm Semerkandî, Şeyhülislâm Abdülvehhâb Şa'rânî (ö. 973/1565), Şeyhülislâm Ali Cemâlî (ö. 932/1526), Şeyhülislâm Efdalzâde (ö. 908/1503) ve Molla Arab¹⁴ (ö. 938/1531) gibi âlimlerin deverânı helal gördüklerini söyler. Onlara göre lügatte, şeriat ve örf açısından deverân, raks cinsinden değildir. Çünkü raks lügatte “kasti oyun” dur. Ayrıca lügate bakarak kıyas yapılamaz. (2^b-3^a vr.).

Muhammed Râsim Efendi, deverâna cevaz verenlerin isimlerini zikretmekle yetinmiş dayandıkları deliller hakkında bilgi vermemiştir.

“Ulemâ-i ‘ızâmdan ve meşâyih-i İslâm'dan bazıları, meselâ mütekaddiminden Sirâcüddîn Bulkînî ve Şeyhu'l-İslâm 'İzzüddîn bin Abdüsselâm ve İmam Gazzâlî ve İmam Suyûtî ve Dâvud-ı Kayserî¹⁵ ve Mollâ Câmî ve Şeyh İmam Semerkandî ve Şeyh İmam Abdü'l-Vehhâb Şa'rânî ve bunların emsâli niceler ve müteahhirinden Şeyhu'l-İslâm Efdâlzâde ve Molla Arab ve bunların emsâli niceler ve meşâyih-i 'ızâmın

¹⁴ Halvetiyye şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî'nin halifelerinden Abdü'l-ahad Nûri Efendi (ö. 1061/1651) de “Risâle fi devrânî's-süfiyye” adlı eserinde Molla Arab'ı (ö. 938/1531) semâ, deverân ve raks hakkında olumlu fetva verenler arasında zikretmektedir. Ancak Molla Arab özellikle Halvetîlerin yaptıkları deverân hakkında bir risâle yazarak deverânın haram olduğunu söylemektedir. (İnanır, 2010: 160). Devrin güçlü din adamlarından Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin semâ ve deverâna cevaz veren risâle ve fetvalarına rağmen, o devrin ileri gelen din âlimlerinden Molla Arab semâ ve deverân aleyhinde her ortamda konuşmaktan geri durmamıştır. (Gürer, 2010: 5). Osmanlı fakihleri arasında deveran ve raksın meşruiyeti hakkındaki görüşlere ilk tepki verenler arasında Molla Arab vardır. (Koca, 2004: 31).

¹⁵ Dâvud-ı Kayserî (ö. 751/1350) ilk Osmanlı müderrisi olarak tanınır. Deverân ve raks hakkındaki görüşleri sûfiler tarafından delil olarak kullanılmaktadır. (İnanır, 2010: 160).

mütekaddimîn ve müteahhirînden cümlesi ruhsat tarafında bulunub deverân-ı mezkûrun ehline câiz ve mubah olmasına fetvâlar virüb ve risâleler yazdılar ki istidlâl buyurdıkları şevâhidi ve ibrâz buyurdıkları kavâ‘idi bu muhtasarda tafsîl itmek mümkün degildir.” (8^a-8^b vr.)

Muhammed Râsim Efendi, İmam Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *fi’l-Fetavâyi’l-Hadîs* adlı kitabında zikir yapan sûfilerin zikrini ayakta yapsa bile bunun inkâr edilemeyeceğini söylediğini aktarmıştır.¹⁶ Hz. Peygamber’in Hz. Cafer’e “Ahlak ve yaratılış bakımından bana benzedin.” buyurması üzere Hz. Cafer, bu hitabın lezzetinden Hz. Peygamber’in huzurunda raks etmiştir. Hz. Peygamber de bunu kerih görmemiştir. (Buhârî, Kitabu Ashâbü’n-Nebî, 10). Bu hadis sûfilerin raksına delil olarak görülmüştür. İmam Suyûtî, Şeyhülislâm Bulkînî ve Şeyhülislâm İzzeddin b. Abdüsselam (ö. 660/1262) gibi imamlarında da raksı mübah gördüğünü aktarmıştır. (4^a vr.).

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) de raksı mübah görenler arasındadır. *İhyâ’*da “Raksı yapan kişiler vecd ile yapan hâl ehlerinden ise böyle kimseler için raks mubahtır. Böyle olmayan kimseler için ise raks mekruhtur.” demiştir. (4^b vr.).

3.1.4. Deverân ve Raksı Haram Sayanlar ve Delilleri

Muhammed Râsim Efendi, Bezzâzî’nin (ö. 827/1424) ve Pezdevî’nin (ö. 493/1100) deverânı raksa kıyas ederek haram olduğuna hükmettiklerini söyler. (3^a vr.).

Bezzâzî, “Sûfilerin zikir meclislerindeki deverânı oyundur ve haramdır. Kötü bir fiil olduğu için imamın onu yasaklaması gerekir.”¹⁷ sözüyle deverânı haram sayar.

Pezdevî de deverân hakkında şöyle demiştir. “Deverânın haramlığı sarîh nass ile sâbittir.” (6^a vr.) Sûfilerin deverânını çirkin bir fiil olarak gören Pezdevî, açık bir nassın olduğunu, dolayısıyla da deverânın haram olduğunu söylemiştir.

¹⁶ Celâleddîn es-Suyûtî’nin *el-Hâvi li’l-fetâvâ* isimli eserindeki tasavvufla ilgili fetvalarının yer aldığı bir çalışma için bkz. Gül, 2013: 39-55.

¹⁷ Bezzâzî’nin deverân hakkındaki görüşlerinin yer aldığı Zenbilli Ali Efendi’nin *Risâle fi Hakkı Deverânî’s-Sûfiyye* adlı risâlesi için bkz. Süleymaniye Ktp., İzmirli, nr. 799; Konya Mevlânâ Müzesi, Abdülbaki Gölpınarlı Yazmaları, nr. 109. Risâlenin tercümesi için bkz. Gürer, 2010: 9-14.

Câmiu'l-fetâvâ'nın sahibi Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî (ö.860/1455) de sûfîlerin deverânını haram saymıştır. Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî, “Deverânı helal gören kimse kâfirdir.” der. (6^b vr.).

Keşşâf'ın sâhibi Zemahşerî (ö. 538/1144) de deverânı tahrîm edenlerdendir. “Sâhibü'l-Keşşâf Mu'tezile'den olub, mü'min-i âsî isyânıyla imândan hariç olmak mezhepleri olduğundan evvelâ harekâtı taksîm ve deverânı tahrîm idüb te'yîd-i mezheb itmek için ehl-i sünnet sûfiyyesini tadrîl ve teşni' iden oldur.” (13^b vr.).

3.1.5. Mezheplerde Deverân ve Raks Görünümü

Deverân hakkında dört mezhep imamı zamanında ihtilaf ortaya çıkmamıştır. Bu sebeple deverânın helal veya haram olması bakımından bir görüş bildirmemişlerdir. (3^a-7^b vr.).

Ancak raks hakkında ihtilaf söz konusudur. (7^b vr.). İmam Şâfiî (ö. 204/820) göre aletsiz, sadece ses ile gerçekleşen gınâ (şarkı söylemek) ve bunu dinlemek (semâ) mekruhtur, haram değildir. İşte raks da bunun gibi haram değildir. İmam Şâfiî'ye karşı üç mezhep imamı ise raksın haram olduğuna hükmetmişlerdir. (3^b vr.). Bazı ulemâ da deverânı raksa kıyas ederek “deverân haramdır” fetvasını vermişlerdir.¹⁸

Bazı Hanefî ulemâ şöyle der: Hanefî mezhep imamlarından deverânın cevazına fetva veren olmaz ise Şâfiî imamlarının kavliyle amel edilebilir. Dinimizde zorlama yoktur. (10^b vr.). Muhammed Râsim Efendi, deverân hakkında Hanefî mezhebinden birisinin, Şâfiî mezhebinin görüşünü esas almasında bir sakınca olmadığını ifade eder ve İbn Kemal'in (ö. 940/1534) şu fetvasına yer verir:

“Ânın için Kemâl Paşa-zâde merhûmdan istiftâ olub; Zeyd, Hanefiyyü'l-mezheb bir meselede teşeffu' idüb, bu meselede Şâfi'î hazretleri musîbdir. Hatâ ihtimâli de vardır deyü Şâfi'î kavliyle amel eylese Zeyd'e ne lâzım gelür didiklerinde; “Bir nesne lâzım gelmez.” buyurmuşdur. Husûsan asıl meseleye ri'âyet olan âlim

¹⁸ Süleyman Çelebi, *Risaletünmakkûletün alâ reddi risâleti'l-Müftî Ali Çelebi* adlı eserinde “Fakihlere göre İmam Şâfiî'nin raks ve deverâna cevaz verdiği iddiası, tamamen iftiradır. İmam Malik, Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî'ye göre raks haramdır ve hakkında icmâ vardır.” der. (İnanır, 2010: 168).

mezâhibden birine isâbet-i zann itdiği mesele ile amel eylemek âna lâzımdır buyurmuşlar.” (10^b-11^a vr.).

3.1.6. Deverâna Raks İsminin İtlak Edilmesi

Muhammed Râsim Efendi lügatteki anlamlardan yararlanarak deverân-raks ayırımına gitmiştir. *Kâmûs*'ta raksın ancak oyun ile gerçekleşebileceğini ve “Raks, kadınların toplandığı mecliste davul ve kaval ile oynanan bir oyundur.” şeklinde tanımlandığını söyler. Deverân bunun gibi değildir. *Mücmel*'de de raksın herkes tarafından bilinen belirli bir oyun ve herkesin yapamadığı düzenli, ölçülü ve özel hareketler olduğu ifade edilmiştir. Raks öğrenilerek ve ancak grup olarak değil tek başına icra edilen bir oyundur. Bezzâzî'nin “Raksı ilk kez Sâmirî icra etti.” sözünden de raksın ölçülü, düzenli ve özel bir hareket olduğu anlaşılmaktadır. (3^a-3^b vr.).

Deverâna raks isminin itlak edilemeyeceğini ve usul açısından da bu hususta izin olmadığını söyler. “Lâkin hulâsa-i akvâl budur ki evvelâ deverân-ı mezkûra raks ismi itlâk olunmağa usûlümüzde mesağ yokdur buyurdular. Zirâ raks lügatde ol la'b kasdıyla olan hareket-i mevzûniye dirler ki ânda tekessür ve tesennün ola.” (8^b vr.) Muhammed Râsim Efendi, *Tavzih*'de yer alan “Lügatte kıyas sabit değildir. İçerisinde sarhoşluk veren her içeceğe hamr ismi itlak olunmaz.” kaidelerini, iddiasına delil olarak getirir. (8^b vr.).

Deverânı raksa kıyas etmenin de yanlış olduğunu söyler. “Sâniyen deverân-ı mezkûr raksa kıyâs olunmağa dahî mesağ yokdur. Zirâ *Şerh-i Menâr*'da dir ki: “Makîs, makîs aleyhin lügatde ve hükümde nazar olmak kıyâsın sıhhatinin şartındandır.” Yine *Tavzih*'de yer alan “Hata ile orucu bozmak, unutarak bozma üzerine kıyas olunmaz. Çünkü hata, unutmaya ömrünün dışında bir özürdür.” kaidelerini ifade ederek deverânın raksa kıyas edilemeyeceğini söyler. (8^b-9^a vr.).

“Raksı Sâmirî ortaya çıkarmıştır.” sözüne gelince; deverânı, lügat açısından ve şeriat bakımından raks olarak kabul edemeyiz. Lügat açısından kabul edemeyeceğimizi yukarıda ifade etmiştik. Şeriat bakımından ele aldığımızda ise, Sâmirî'nin raksı buzağıya tapmak içindir. Buzağıda ulûhiyyet iddia ederek Allah'a şirk koşar. Hâlbuki muvahhid olan sûfilerin deverânı böyle değildir. Sûfiler deverân yaparak Allah'a ibadet ederler. (6^b vr.).

Muhammed Râsim Efendi, zikreden sûfilerin deverânı için inatlaşanlar ve mutaassıplar dışında kimsenin “O, rakstır.” demediğini söyler.¹⁹ (3^b vr.).

3.1.7. Deverân ve Raks Hakkında Verilen Fetvaların Değerlendirilmesi

Muhammed Râsim Efendi deverânın haram oluşana dair kat’î bir delil olmamasına rağmen ve dört büyük mezhep imamından bir açıklama söz konusu değil iken meşâyih-ı İslâm’ın bu konuda ısrar edenlere ta’zir ve helal görenleri de tekfir eden fetvalar verdiklerini söyler. Bu fetvaların iki açıdan değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder:

1. Deverân hakkında verilen fetvalar; yasaklama, menetme, şiddetlendirme ve tehdit için verilmiştir. “Evvelki vechi budur ki fetvâlar mücerred zecr ve men’de taglîz ve teşdîd ve mübâlağa ve tehdîd içündür. Zîrâ küfr-i hakîkî murâd olunmağa usûl-i dînî ve usûl-i fikhî kavâ'idinin müsâ'adesi yokdur.” (12^b vr.).
2. Deverânı hakkında sapıklık ve tekfir üzere verilen fetvalar ise bir grup zındık içindir. Bu tür fetvalar, fisk ve fesadları sebebiyle haramları helal kılan, fukahâyı ahmak ve cahil gören ve dalalet içerisinde olan topluluklar için verilmiştir. “İkinci vecih budur ki deverân-ı mezkûrun müstehîlli tahlîl ve tekfir olunmak üzere virilen fetvâlar bir alay zındıka tarîkiyle minhüm ve fisk ve fesâd sebebiyle minhüm olub ekseriyâ harâmları tahlîl ve fukahâ-yı tahmîk ve techîl iden ashâb-ı dalâl ve idlâl ve erbâb-ı tuğyân ve vebâl içündür.” (14^b vr.).

Muhammed Râsim Efendi, deverânın cevazına dair verilen fetvalar hakkında da şunları söyler: “Emmâ cevâz-ı ibâhat vechi üzere virilen fetvâlar ol hasenât-ı a'mâlde dâimâ mücâhede üzere olub duâlarında istimdâd olunan erbâb-ı tevâcüd, ashâb-ı hâl içündür.” (15^a vr.).

¹⁹ Halvetî şeyhlerinden Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1529) raks aleyhinde fetva veren geçmiş fukahânın raksı oyun ve eğlence anlamında ele aldıklarını söyler. Ayrıca birkaç mutaassıp müftü dışında hiç kimsenin raks ve deverânı oyun olarak nitelendirmediğini ifade eder. Önceki fetva kitaplarında yer alan hükümler sûfilerin raksıyla ilgili değildir. (Detaylı bilgi için bkz. Sünbül Sinan Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv nr. 06 Mil Yz A 4784/1, vr. 1b-3b)

Müctehid din adamlarına göre eğer bir mesele bir asla irca' edilemiyorsa veya o mesele hakkında neden istinbât edildiği bilinmiyorsa fetva vermekten sakınmak gerekir. Zira her meselenin haram veya helal oluşunun asl itibarı ile mertebeleri vardır. Meselâ haramın kısımları vardır. Bu kısımlardan bazısını inkâr eden tekfir edilir. Bazısının inkârı dalalete sapmakla itham edilir. (17^a vr.).

Muhammed Râsim Efendi, deverân hakkında yazılan risâleye itiraz eden kimse hakkında da Bostanzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1006/1598) şu fetvasına yer verir:

Zeyd, 'Müftî Ali Çelebi deverân-ı sûfiyyenin cevâzına fetvâ virüb ve risâle²⁰ yazmak ile halkı idlâl eyledi' dise, Zeyd-i mezkûre şer'ân ne lâzım olur? deyü suâl olundukda. Cevâbında buyurmuşlar ki: "Ta'zir-i şedîd lâzım olur. Eger fetvâya i'tirâz murâd iderse nefy-i belde olunması lâzımdır. Zirâ fetvâ ne asla irca' olunduğu bilmeyüb müftîye mâcinlik idenlerin cezâsı nefydir" buyurur. (17^a vr.).

3.1.8. İki Şeyhülişlâmın Fetvalarının Değerlendirilmesi: İbn Kemâl ve Ebussuûd Efendi

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'den (ö. 932/1526) sonra şeyhülişlâmlık makamına Kemâl Paşa-zâde (İbn Kemâl) (ö. 940/1534) geçmiştir. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin aksine semâ ve deverân hakkında aleyhte fetvalar vermiştir. Halef-selef olan bu iki şeyhülişlâmın fetvaları birbirine zıttır. Nitekim Kemâl Paşa-zâde, *Risâletü'l-münîre* isimli bir eser kaleme alarak, sûfilerin halka olarak dönmelerini ve ayaklarını yere vurarak zikretmelerini ibadet değil ancak raks (oyun) olabileceğini ileri sürmüştür.

²⁰ Zenbilli Ali Efendi semâ, deverân ve raks konularını ele aldığı "*Risâle fi hakkı'd-deverân ve'r-raks*" isimli bir risâle yazmıştır. (Bu risâlenin farklı nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Harput, nr.11; Süleymaniye Ktp., İzmirli, nr. 799; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2716; Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nr. 1029; İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., nr. 3783; Çorum Hasan Paşa Ktp., nr. 854). Ayrıca Ahmet İnanır, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülişlâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen "Risâle fi Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks"ın Aidiyet Sorunu" adlı makalesinde bu risâlenin Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye ait olmama ihtimalinin olduğunu söylemektedir. (İnanır, 2010: 176)

Raks hakkında ise ulemânın icmâ olduğunu ve bu sebeple helal addedenlerin küfre gireceğini söylemiştir.²¹ (Öngören, 2016: 371-372).

Muhammed Râsim Efendi, Kemâl Paşa-zâde'nin “deverân ve raksa helal diyenleri tekfir hususunda icmâ vardır” fetvasına yer vermiş ve sonrasında da eleştirmiştir:

Ânın için Kemâl Paşa-zâde ve sûfiyyeden ve bazı meşâyih-ı ‘ızâmdan istiftâ olunur. Hurmetini delil-i kâtî'a ile sâbite olmayub icthad ile sâbit olan eşyanın müstehillî kâfir olmayacak. Deverân ve raksa halâl diyen tâife tekfir olunmak ne vecihle sahîh olub deyü suâl olundukda cevâbında icmâ' vardır deyü tekfir olunur buyurıldığı ecilden ol asrın fudalâsı i'tirâz idüb evvelâ icmâ'-ı mezkûr müselleme değildir. (12^a vr.).

Şeyhülislâm Kemâl Paşa-zâde zaman içerisinde şiddetle karşı çıktığı semâ ve deverân konusunda yumuşamış, semâ ve deverânın oyundan (raks) farklı olduğunu belirtmiştir. (Gürer, 2010: 6-7).

952/1545 yılında şeyhülislâmlık makamına geçen Ebussuûd Efendi (ö. 982/1573) de semâ ve deverân hakkında kesin haramdır fetvasını vermiştir. Deverân ve semâ yapanlara kesinlikle izin verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²²

Muhammed Râsim Efendi, Ebussuûd Efendi'nin deverân ve raks konusunda tehdit ve teşdide meyilli olduğunu ancak son zamanlarında bu konuda fikirlerinde bir yumuşama olduğunu ifade ederek Ebussuûd Efendi'nin şu fetvasına yer verir:

Mevlânâ Şeyhu'l-İslâm Ebû's-Su'ûd Efendi merhûm tehdid ve teşdide mâil olanlardan iken o âhirinde virdikleri bazı fetvâ-yı mufassalının cevâbında buyurur ki: Cezbe-i ilâhiyye ile âlem-i teklîfden münselih olan ‘abd-ı sâlihîn efâ'ili hurmet ve kerâhet ile vasf olunmaz. ‘Abd bir mertebeye vâsıl olub kendüsinden beşeriyet-i muzmahıll ve âlem-i rûhâniyete kadem basdıkdâ ²³ «موتوا قبل أن تموتوا» sırrına mazhar oldukda bazı kelâm zuhûr idüb ²⁴ «أنا عبد الضعيف» makâmında ²⁵ «أنا الحق» deyüb ta'bîrâtda hatâ ider. Bu hatâ ma'fûvdur ve teklif-i sâkit didikleri budur ki zîrâ zâhir şerî'atde bir kimesne yikirmi dört

²¹ İbn Kemâl'in deverân ve raks hakkında görüşlerini daha geniş bir şekilde anlattığı *Risâle fî tahkiki'l-hak ve ibtâl-i re'yi's-sûfiyye fi'r-raksi ve'd-deverân* adında müstakil bir eseri daha vardır. (Bkz. Süleymaniye Ktp., M. Hafid Efendi, nr. 453; Düğümlü Baba, nr. 446).

²² Ebussuûd Efendi'nin bu konudaki fetvalarının yer aldığı bir eser için bkz. Düzdağ, 1983: 83-88.

²³ “Ölmeden önce ölünüz.”

²⁴ Ben zayıf, âciz bir kulum.

²⁵ Ben Hakk'ım, Hakk'tan gayri değilim.

saat muamma oldukda salâtı kaza itmez. Fefhem lâkin fi zemânenâ bazı müte‘abbidîn ki kimi bir haftada kimi on günde Hakk’a yetişdik deyü da‘vâlar iderler el-‘ıyâzü-bi’llâhi te‘âlâ heman reisleri olan dâll ve mudillin murâdı ile içünde müte‘ayyin olmaktadır buyururlar ve bazı fetvâsında dahî deverân-ı sûfiyye hakkında meşâyih-ı İslâm fetavâ-i gâhî birbirine muhâlif bulunduğında hikmet ne ola deyü suâl olundukda. Cevâbında: “Hakikatde muhâlefet yokdur. Belki muhâlefet fehmi-fâhimdedir. Zîrâ fetvâda vâki‘ olan teşdîdât sükkân-ı meyhâne olan fecere ve kuttân-ı hum-hâne olan feseka mecâlis-i zikirde cem‘ olub hevâ-i nefisle ittikleri la‘b ve lehvi men‘ itmek içündür.” (15^a-15^b vr.).

3.1.9. Semâ ve Vecd

Semâdan bahsederken vecdden de söz etmemiz gerekir. Çünkü semâ vecdin sebebi olarak tarif edilmektedir. Nefiste veya kalpte meydana gelen feryada vecd denir. Bu vecdin meydana gelmesinde de semâ rol oynar. (Çatak, 2012: 282). Yani semâdan kasıt, semânın tabii neticesi olan vecd halini yaşamaktır.

Muhammed Râsim Efendi, semâ ve vecd içinde yaşanan hâllerden bahseder. Din âlimleri mutasavvıflar hakkında şunları söylemiştir: Onlar “Lâ ilâhe illallah”, “yâ Hü” veya “yâ Allah” sözleriyle halka kurmuş vaziyette Allah’ı zikrederler. Zaman zaman seslerini yükseltirler. Zikrin etkisiyle ayağa kalkarlar ve sağa sola dönerler. Bazen de yere düşerler. Münkir kişiler sûfilerin bu hâllerini bir raks olarak telakki eder. Görüntü olarak oyun oynayanların oynadığı türdendir. Sûfiler “bu isteyerek yaptığımız bir hâl değildir” derler. Bu hâle sahip olanlara “vâcidûn” yani “vecd sahibi olanlar” denir. Bir de kendilerini vecde zorlayan kimseler vardır ki bunlara da “mütecâvidûn” denir. Burada niyet esastır. Niyetin sahih olması gerekir. (15^b vr.).

Muhammed Râsim Efendi’ye göre tevâcüd (vecd hâline sahip olmaya çalışmak) vecd hükmündedir. Bu konuda da şu rivayeti delil getirir: Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in (S.a.v.) bulunduğu meclise gider. Hz. Ebubekir’in ağladığını görür. Ya Rasûlallah! Bekanızdan bu fakire haber buyursanız da biz de ağlasak. Eğer ağlayamazsak ağlayanlardan olsak.” buna binaen “mukallidlerin, muhakkiklere lâhık olacağı” buyrulmuştur. (16^a vr.).

Ancak bazıları şöyle demişlerdir: “Tevâcüd (vecdi elde etme çabası), yapan kişi tehlikeden uzak değildir. Çünkü zorlama söz konusudur ve bu durum işin gerçek halinden uzaktır.” Bazıları da “tek gayesi vecde ulaşmak olan ve sahih niyete sahip

kişiler için bunun tehlikesiz olduğunu” söylemişlerdir. Bu konuda şu hadisi delil getirirler:

“Ağlayınız, eğer ağlayamıyorsanız ağlamak için kendinizi zorlayınız.” (İbn Mâce, İkâme, 176, Zühd, 19; Beyhakî, Sünenü'l-Kübrâ, 10/231), (Selvi, 2014: 191).

Muhammed Râsim Efendi, semânın işin başında tatlı bir meyve gibi haz vereceğini söyler. Semâ kalpte vecd olarak isimlendirilen bir hâldir. Ancak ölçülü ve düzenli bir hareket olduğunda tasfik (el çırpma) ve raks olarak isimlendirilir. (3^b vr.).

Semâ icra edilirken vecd ve fenâ-bekâ vb. hâllere sebep olur. Tevâcüd, bidâyet (başlangıç), vücûd, nihâyet (son), vecd ise bidâyet ile nihâyet arasında bir vâsıtaadır. (Erginli vd., 2006: 1060).

3.1.10. Deverân ve Raksı Tekfir Edenlere Karşı Tenkit

Muhammed Râsim Efendi, raksı küfür olarak nitelendirenlerin bu konuda hatalı olduklarını söyler. Çünkü raks için küfürdür dersek, o zaman raksa cevaz veren, mubah gören müctehid imamlardan birçoğunu tekfir etmemiz gerekecektir. Bu ise ictihad ve illette kıyas yolunu yıkmak olur. (4^b vr.).

İcmâ' ile sabit olan bir hükmü inkâr etmek küfürdür. Ancak buradaki icmâdan kasıt sahâbenin icmâ etmesidir. Çünkü bu tür icmâ kat'î bir icmâdır ve bu icmâ ile hüküm sabit olur. Sahâbenin dışındakilerin icmâsı kat'î icmâ değildir. Bu icmâ hükmün sebat buluşu, meşhûr hadis ile ya da âhad haber ile sabit olması gibidir. Dolayısıyla böyle bir icmâ ile sabit olmuş bir hükmü inkâr eden kimse tekfir edilemez. (5^a vr.).

Muhammed Râsim Efendi icmâın farklı mertebelerinin olduğundan bahseder. İcmâ'ın dereceleri üçtür:

1. Sahâbenin İcmâıdır. Âyet menziline ve mütevâtir hadis derecesindedir. Onu inkâr eden tekfir olunur.
2. Sahâbeden sonra gelenlerin icmâıdır. Ancak icmâ edilen hüküm hakkında sahâbeden birisinin ihtilafı bir görüşü olmayacaktır. Meşhûr hadis

derecesindedir. Onu inkâr eden sapıklıkla hükmedilir. Bazıları da bunu inkâr
1,25

Kısaca söylemek gerekirse, kat'î bir delil ile sabit olan bir haramı helal sayan kimse tekfir edilir. Raksın haramlığı ise ictihâdîdir. Kat'î değildir. Bundan dolayı “Raks, helaldir.” diyen kimseler için kâfirdir diyemeyiz. Tekfir etmeye cüret göstermek büyük tehlikedir. Fetva veren kimselerin üzerine düşen, tekfiri engelleyecek bir yöne meyletmeleridir. (5^b vr.).

Câmi 'ul-fetâvâ''nın sahibinin (Kara Emre el-Hamîdî el-Karamânî ö. 860/1455) “Deverânı helal gören kimse kâfirdir.” sözü sırf cahillik ve apaçık bir hatadır. Çünkü İmâm Şâfiî (ö. 204/820) bu konuda cevaz vermiştir. O zaman müctehid bir imamı da tekfir etmemiz gerekecektir. Müctehidi tekfir eden kimse için şerîata göre öldürülmesi veya recm edilmesi gerekir. Pezdevî (ö. 482/1089)'nin “Deverânın haramlığı sarih bir nass ile sahihtir.” Sözü de tam bir cehalettir. Çünkü açık bir nass yoktur. (6^a vr.)

Muhammed Râsim Efendi, *Câmi 'ul-Fetâvâ'*'nın sahibinin (Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî (ö.860/1455), Sultan Murad Hân (II. Murad; (ö. 855/1451) zamanında Edirne şehrine geldiğini ve kitabını orada yazdığını söyler. (7^a vr.) Bu sözlerden anlaşılacağı üzere fetvalar verilirken bazı ulemânın yönetimden etkilendiği görülmektedir. Bu hususu Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehakk* isimli eserinde şu şekilde ifade eder: “Fetvaların aslı taraf-ı saltanat-ı aliyye cânibini himâye içindir.” denilmesi verilen fetvaların İslâm'ın hükmünü aksettirmekten çok, devletin menfaatini kollama ve siyasi maslahatı gözetmesi gibi bir gaye güttüğünü açıkça göstermektedir. Siyasi baskılarla verilen bu tür fetvaların ne İslâm'ı ne de Müslümanları bağlayıcı bir özelliği yoktur. (Kâtip Çelebi, 2001: 164).

Muhammed Râsim Efendi, *Keşşâf*'ın sahibinin (Zemahşerî (ö. 538/1144) Mu'tezile mezhebinden olduğunu ve onun sözünün bizim için delil olamayacağını söyler. Çünkü Zemahşerî, dört mezhep dışındadır. (7^b vr.).

Son olarak da Bezzâzî'nin sözüne, *Câmi 'us-Sağîr*'in sahibine ve Pezdevî'nin sahibine cevap niteliğinde şunları söyler:

Bunların sözleri şiddetli ve kabadır. Fakat bizim zamanımızın sözlerine gelince onlar teşdîd ve taglîz ehli değildirler. İçinde bulunduğumuz zamandaki sûfiyenin çoğunluğu Allah'ın emirlerine tutunmuyorlar ve O'nun yasaklarından sakınmıyorlar. Aksine onlar

dinlerini isteklerine uyduruyorlar ve oyun haline getiriyorlar. Fıkıh ilmini ve müctehidlerin sözlerini tahrif ediyorlar. Onların şerrinden Allah'a sığınırız. (7^b vr.).

3.2. Cehrî Zikir

3.2.1. Kavramsal Çerçeve: Cehrî Zikir

Zikir kelimesi lügatte bir şeyi unutmamak, hatırdâ tutmak, zihinde tutmak, anmak, yâd etmek, görüşmek, müzakere etmek, elde edilen bilgiyi ezberlemek gibi anlamlara gelmektedir. Mecaz olarak ise zikir; şöhret, şeref, şan, namaz, dua, itaat ve ilâhî kitaplar gibi manalara gelmektedir. (Râgıb, 1970: 179-180; İbn Manzûr, 1990: 308; Fîruzâbâdî, 1991: 34).

Tasavvuf ıstılâhı olarak ise “zikir”, münferit veya toplu halde bazı kelimelerle Allah'ı hatırlamak, onu unutmaktan ve gafletten kurtulmak anlamındadır. (Necmüddin Kübra, 1996: 78; Gümüşhânevî, 1319: 15-16,55; Uludağ, 1991: 539; Cebecioğlu, 2009: 728-29).

Kur'ân-ı Kerîm'de “zikir” kelimesi müştaklarıyla beraber on yedi farklı anlamda, iki yüz elli altı yerde geçmektedir. Mastar hâlinde ise elli altı defa geçmektedir. Kur'ân'da genellikle lügat anlamlarına uygun şekilde Allah'ı anmak, O'nu dâimâ hatırdâ tutmak, hiç unutmamak manalarında kullanılmıştır. (İz, 2001: 123; Yılmaz, 2014: 162). Bunun yanında namaz,²⁶ Kur'ân,²⁷ ilim ehli,²⁸ öğüt²⁹ ve tefekkür³⁰ gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Zikir ve zikrin fazileti hususunda da birçok hadis-i şerîf bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını zikrederim: Hz. Peygamber (S.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Size amellerin en hayırlısını haber vereyim mi? (Amellerin en hayırlısı) Allah'ı zikretmektir.” (Tirmizî, De‘avat, 6) Yine Hz. Peygamber (S.a.v.) “Allah'ı zikredenle zikretmeyenin misali diri ile ölü gibidir.” buyurmaktadır. (Buharî, De‘avat, 66). Başka bir hadiste ise “ Kulum Beni zikrettiği zaman Beni nasıl sanıyorsa Ben öyleyim ve onunla beraberim...” buyrulmaktadır. (Müslim, Zikir, 6).

²⁶ Ankebut, 45/9; Cuma, 62/9.

²⁷ Hicr, 15/9.

²⁸ Nahl, 16/43; Enbi, 21/7.

²⁹ A'raf, 7/3; İsrâ, 17/41; Nahl, 16/43-44.

³⁰ Bakara, 2/269; Ra'd, 13/19.

Tasavvuf erbâbı, âyet ve hadisler ışığında zikri, tarikatların seyr u sülûk eğitiminde en önemli esaslarından kabul etmişlerdir. Bu hususu Kuşeyrî “Zikir, tasavvufun en temel şartlarından birisidir. Allah’a giden yolda en kuvvetli esastır.” ifadeleriyle belirtmiştir. (Kuşeyrî, 1993: 110).

Ancak zikrin icra edilirken gizli veya aşikâr yapılması hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Neticesinde de tasavvuf literatüründe zikir yapılışı bakımından hafî zikir ve cehrî zikir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hafî zikir sessiz icrâ edilen bir zikirdir. Bilhassa Nakşibendîlerin tercih ettiği zikir türüdür. Cehrî zikir ise açıktan, sesli olarak yapılan zikirdir. Kâdirî, Rifâî, Halvetî gibi tarikatların esas aldığı zikir türü de cehrî zikirdir. Her iki zikir türü de hem ferdi olarak hem de topluluk hâlinde yapılabilir. Ancak hafî zikir oturularak yapılırken, cehrî zikir oturularak ve ayakta olmak üzere iki şekilde de yapılabilir. Tarikatlarda cehrî zikir çeşitli şekillerde yapılmış ve bu çeşitli uygulamalar farklı isimlerle adlandırılmıştır. (Yılmaz, 2014: 162-164; Kara, 2013: 200-211).

3.2.2. Cehrî Zikrin Câiz Oluşunun Delilleri

Zikir konusuna genel bir girizgâh yaptıktan sonra risâlede yer alan cehrî zikir diğer bir ifade ile alenî zikir konusuyla devam edelim. Muhammed Râsim Efendi, risâlesinin ikinci bölümünde ise cehrî zikir hakkında bilgi verir. “Beni anın ki bende sizi anayım.” (Bakara, 2/152) âyetini zikr-i cehrînin delili olarak gösterir. Ve müfessirlerin bu âyet hakkındaki görüşlerinden yararlanarak düşüncesini temellendirir. Müfessirlere göre bu âyette umûmî lafız söz konusudur. Yani zikir açıktan (cehrî) veya gizli (hafî) olarak yapılabilir. Aralarında hiçbir fark yoktur. (19a vr.).

Muhammed Râsim Efendi, Allah’ı her hâlimizde ve her ânımızda zikre devam etmenin ehemmiyeti ile ilgili de Âl-i İmrân sûresinin 190 ile 191. âyetlerini zikreder. Âyette şöyle buyrulmaktadır: “Elbette o göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün art arda gelişinde, vicdanları temiz olanlar için şüphesiz deliller vardır. Onlar, ayaktayken, otururken, yatarken hep Allah’ı zikrederler.” (19b vr.).

“Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin.” (Ahzab, 33/41) âyetinde cehrî zikrin cevazına delil olduğunu söylemektedir. (19b vr.).

Muhammed Râsim Efendi, hadislerden de örnekler vererek cehrî zikir hakkındaki delillerini zikretmeye devam eder. Mesela: “Ben kulumun zannı üzereyim. Beni andığı zaman ben onunla beraberim. O beni içinden anarsa bende onu içimden anarım. O beni bir toplulukta anarsa ben de onu daha hayırlı bir toplulukta anarım...” (Buhârî, Tevhid 15; Müslim, Zikir 2) hadis-i şerifinin cehrî zikrin kabulüne delalet ettiğini söylemektedir. Ayrıca insaf sahipleri için bu hadislerin anlaşılır olduğunu söyler. Hadiste geçtiği üzere bir topluluk içerisinde zikretmenin ancak açıktan olacağını belirtir. Cehrî zikre riyânın karıştırılmaması gerektiği hususunda da uyarır. Çünkü riyânın gizli bir şirk ve haram olduğunu söyler. (20b vr.).

Yine “Allah’ı çokça zikredin! Hatta münafıklar size “riyâkarsınız” desinler.” (Tebarânî, XII, 169) hadisini zikreden Muhammed Râsim Efendi, zikir ehlinin hareketlerini, davranışlarını ayıplayanlar için büyük bir azarlamanın söz konusu olacağını söylemektedir. (21a vr.).

Allah’ı çokça zikretmenin faziletine de vurgu yapan Muhammed Râsim Efendi, bu konuda da şu hadisi nakleder: “Hz. Peygamber (S.a.v.) şöyle buyurdu: “Koşunuz! Müferridler öne geçtiler. Sahabe yâ Rasûlallah! Müferridler dediğiniz kimlerdir? diye sordular. Hz. Peygamber; “Allah’ı çok zikreden erkek ve kadınlardır.” buyurdu. (Müslim, Kitâbü’z-Zikri ve Duâ 1) (20^b vr.).

3.2.3. Fazilet Bakımında Cehrî Zikir

Muhammed Râsim Efendi cehrî zikrin câiz olduğunu ancak fazilet bakımından hafî zikrin daha faziletli olduğunu söyler. Cehrî zikrin tembelliği, uykuyu ve havâtırı ortadan kaldırdığı, o yüzden daha faziletli olduğuna dair bir itiraz gelirse o zaman cehrî zikrin hafî zikirden daha faziletli olduğunun da söylenebileceğini belirtir. En nihayetinde zikretmek, Kur’ân okumak ve sadaka vermek gibi ibadetlerin gizli yapılmasının öncelikli ve daha faziletli olduğunu söylemektedir. (24^a vr.).

3.3. Tegannî ve Lahn

Tegannî ve lahn hususundaki tartışmalar söz konusu kavramlara yüklenen manalara göre farklılık göstermektedir. Bilhassa XVI. asırda bu mesele Osmanlı ulemâsı ve meşâyihî arasındaki ihtilaflı meselelerden birisi haline gelmiştir. Kâtip Çelebi “*Mîzânu’l-hak fî ihtiyâri’l-ehakk*” adlı eserinde bu konu hakkında, bu tartışmaların XVII. asrın sonlarında bile bir zemine oturtulmadığını, ihtilafların bundan sonra da devam edeceğini ve taraflar arasındaki orta yolun bulunmasının zor olduğunu ifade etmektedir. (Kâtip Çelebi, 2001: 55).

3.3.1. Kavramsal Çerçeve: Tegannî ve Lahn

Tegannî kelimesi, Arapça “gînâ” kökünden türemiş bir kelimedir. Tegannî kelimesi birçok anlam ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm okurken sesi güzelleştirmek, sevinç ve hüznü seste belirtmek, yetinmek ve başka şeye ihtiyaç duymamak gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca açıktan ve yüksek sesle okumak anlamına geldiğini ifade edenler olmuştur. (İbn Manzûr, 1405: 135-140; el-Isfehânî, 1961: 366; Apaydın, 2006: 261-263).

Bu anlamlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği hususunda da kelimenin kullanıldığı yere ve duruma göre değişebileceğini söyleyebiliriz.

Lahn (Lhn) kelimesi de Arapça bir kelimedir. Lügatte; melodi, nağme, beste, ezgi, güzel ses, dil, konuşmasında hata etmek, makam ve eda ile okumak, şarkı bestelemek, sesi güzelleştirmek, üstü kapalı konuşmak, doğrudan sapmak, sözü gerçek anlamının dışında kullanmak ve sözün maksadını anlamak gibi farklı anlamlara gelmektedir. (İbn Manzûr, 1405: 379-383; el-Isfehânî, 1961: 738; Karşlı, 2013: 1898).

Lahnın yaygın olarak kullanılan terim anlamı; dilde ve kıratıda hata yapmaktır. Buna göre kelimelerin yapısında ve i‘rabında hata etmeye lahn denildiği gibi Kur’ân okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hatalara da lahn denir. Kur’ân-ı Kerîm’de “lahn” bir yerde geçmektedir.³¹ (Muhammed: 47/30) burada geçen

³¹ (ولو نشاء لأريناكم فلعرفتهم بسميهم ولتعرفتهم في لحن القول والله يعلم أعمالكم)

“lahn” kelimesi “ima, ta‘riz, kinaye gibi örtülü anlatım” ifade eder. Hadislerde ise “ezgi, nağme, tegannî” gibi mânalarda kullanılmıştır. (Çetin, 2003: 55-56).

Risâlemizde yer alan lahn, “makam ve eda ile okumak, sesi güzelleştirmek” gibi anlamları ihtiva etmektedir.

3.3.2. Tegannî ve Lahn Hakkındaki Tartışmalar: Lehte ve Aleyhte Görüşler

Öncelikli olarak şu hususu belirtmekte fayda vardır. Tegannî hakkında ifrata ve tefrite kaçan iki aşırı uç vardır. Bunlardan birisi tegannînin her türlüünü haram sayarlar. Bu hususun da icmâ ile sabit olduğunu iddia ederler. Diğer uç ise, tefritte olanlardır. Bunlara göre tegannî kesin olarak mubahtır. Tegannînin haram olduğuna dair hiçbir nass yoktur. Aksine tegannînin caiz olduğunu gösteren pek çok rivayet vardır. (Uludağ, 2015: 182).

Muhammed Râsim Efendi, âlimlerin tegannî ve lahn konusunda ihtilaf içerisinde olduklarını söyler. Ve bu konuda çeşitli kaynaklardan alıntılar yaparak tegannîyi mubah görenleri ve haram olduğuna dair görüş bildirenleri zikreder.

İmam Mâlik gibi bazı âlimler tegannîyi mubah görmüşlerdir. Delil olarak da “Ey Ebûbekir! Her kavmin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır.” (Buharî, ‘ideyn, 3; İbn Mâce, Nikâh, 21; İbn Hanbel, 6/1 87) hadisini getirirler. Kuşeyrî (ö. 465/1072) risâlesinde tegannîyi mubah görenler arasında Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve Hicaz ehlinin olduğunu söylemektedir.

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), İmam Kuşeyri (ö. 465/1072) ve Sühreverdî (ö. 632/ 1235) de eserlerinde tegannî ve semânın cevazına dair bölümler ayırarak insaf sahiplerini ikna edebilecek bilgilere yer vermişlerdir. (23^b vr.).

Ebussuûd (ö. 982/1574)’a göre “Tegannî ve lahnı helal sayan kimse kâfirdir” sözünü şu açıdan kabul edebiliriz. Tegannî ve lahn yapan kimse bunu yaparken eğer riyâ ve sum‘a niyetiyle yapıyorsa, insanlardan mal toplama gibi dünyalık bir menfaat güdüyorsa o zaman tekfir edilmesi açısından bir yön bulunabilir. (24^a vr.).

“Biz dileydik onları sana gösterirdik, sen de onları simalarından tanırdın. Andolsun ki sen onları konuşma üsluplarından tanırsın. Allah bütün işlediklerinizi bilir.” (Muhammed: 47/30).

Muhammed Râsim Efendi Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) “Lahn ihtilafsız bir şekilde haramdır.” sözünü aktarır. Bezzâzî'nin bu sözünü söyleyenlere itibar edilmemesi gerektiğini vurgular. Kemalpaşa (ö. 940/1534) gibi müftülerin de aşırıya giderek tagannî ve lahnı helal sayanları küfürle itham ettiklerini, hatta tegannî ve lahn yapanları da tekfir ettiklerini söyler. Ali Cemâlî (ö. 932/ 1526) gibi müftüler de ifrata düşerek zikir esnasında tegannî ve lahnı mubah görmüşlerdir. (23^b vr.).

Muhammed Râsim Efendi'ye göre müftülerin iki farklı görüşü fitne ve fesadın çıkmasına sebep olmuştur. Doğrusu, ifrat ve tefrit arasında istikamet sahibi olmaktır. Görüldüğü üzere lahn konusunda Osmanlı âlimlerinin ifrat ve tefrit içinde olduklarını söyleyerek üçüncü bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu da orta yoldur. Ayrıca Muhammed Râsim Efendi usûl olarak şu prensibin benimsenmesi gerektiği üzerinde de durur. Ona göre bu konularda aleyhte ve lehte ileri sürülen delillerin her ikisi de araştırılmalıdır. Sonra da tercih veya te'vil yapılarak her iki delilden birisi esas alınmalıdır. Te'vil yapılırken de zorlama başka manalar yüklenmemelidir. (23^b vr.).

3.3.3. Hamamda ve Helâda Kıraat

Hidâye'nin sahibi Merginânî'nin (ö. 593/1197) *Tecnis* adlı eserinden iktibas yapan Muhammed Râsim Efendi, hamamda kıraat bahsinde iki görüşün olduğunu aktarır. Bu görüşlerden ilki, “hamamda sesi yükselterek kıraat yapmanın mekruh olduğu” ikincisi ise “hamamda sesi yükseltmeden kıraat yapmanın mekruh olmadığı” görüşleridir. Mezhepte tercih edilen görüşünde bu cihette olduğunu söyler. Yani hamamda Kur'ân dışında açıktan zikretmek câizdir.

Helâda tesbih ve tehlîl yapmakta ise bir sakınca yoktur. Ancak sesi yükselterek yapmak mekruhtur. (22^a vr.).

3.3.4. Kur'ân ve Ezanda Tegannî/Lahn

Muhammed Râsim Efendi, Kurtûbî'nin (ö. 671/1273) tefsirinde “Bir grup fakihin ki bunlar arasında Ebû Hanîfe (ö. 150/767), talebeleri ve İmam Şafiî (ö. 204/820) de vardır, Kur'ân okurken sesin yükseltilmesine ve dalgalandırılmasına

cevaz verdiklerini” zikrettiğini, söyler.³² *Hidâye*’nin şerhlerinde de “bir grup fıkıhçının lahn ile kıraatı mubah gördüğü, bir diğer grubun da kerih gördüğü” ifade edilmiştir. (22^a vr.).

Muhammed Râsim Efendi, Serahsî’nin (ö.483/1090) ezanda “hayya âle’s-salâh ve hayya ale’l-felâh” bölümüne gelince lahn ve tegannî yapılabileceğine cevaz verdiğini söyler. (23^b vr.) Yine ismini zikretmediği bazı fetvâ kitaplarında Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’a (ö. 182/798) göre Kur’ân’ın nağme yapılarak okunabileceği ve bazılarının göre de terci³³ ile okunabileceğinin rivayet edildiğini söyler.

3.3.5. Tekfir Hangi Şartlarda Olur?

Muhammed Râsim Efendi riyânın apaçık haram olduğunu ve onu helal sayan kimsenin de kâfir olacağını söyler. Ancak helal saymaksızın riyâ yapanların tekfir edilmemesi gerekir. Dini hafife alma konusunda da eğer kişinin niyetinde gerçekten dini hafife alma, dinle alay etme varsa, o kişinin kâfir olduğuna dair şüphe yoktur. Niyetinde “dini hafife almak” yoksa tekfir etmekten kaçınmak gerekir. Terbiye yoluna gidilebilir. Gerekirse ceza verilir. (21^b vr.).

3.4. Râbîta

Râbîta, etrafında kıyametler koparılmak istenen, bazılarınınca şirke kadar varmakla itham edilen bir tasavvuf problemidir. İlk devir sûfilerinde bu kavrama lafız olarak rastlanılmamaktadır. (Yılmaz, 2010: 327). Tasavvuf tarihi seyirinde yanlış anlamalar neticesinde neredeyse mahkûm edilmek istenen râbîta, asırlardır üzerinde en çok tartışılan bir konudur.

³² Süleyman Uludağ “*İslâm ve Musiki*” adlı eserinde Hanefî mezhebinin büyük âlimlerinin Kur’ân’ı makamla okumanın ve dinlemenin kişiyi günaha sokacağı görüşünde olduğunu ve bu hükmü bütün Hanefî âlimlerinin katıldığını söylemektedir. (Bkz. Uludağ, 2015: 179-180).

³³ Terci‘ sesi boğazda değiştirerek nağme ile okumaktır. Kur’ân’ı musiki kurallarına uygun olarak okumaya ve ezanda “Eşhedü en lâilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammede’r-rasûlullâh” sözlerini önce alçak sonra yüksek sesle tekrar etmeye denir. (İbn Manzûr, 1990: VIII, 115).

3.4.1. Kavramsal Çerçeve: Râbita

Râbita kelimesi Arapça bir kelime olup, “zabt” vezninde “rabt” kökünden türemiş bir kelimedir. Râbita sözlükte şu anlamlara gelmektedir: “İki şeyi birbirine bağlamak, iki şeyi birbirine bağlayan ip, bağlantı, ilişki, münâsebet, ilgi, alâka, sevgi, cesur ve dayanıklı olmak.” (İbn Manzûr, 1990: 7/302-303; Âsım Efendi, 1305: 55-56).

Râbitanın ıstılahtaki anlamını tek bir tarif ile ifade etmek zor olacağından râbita hakkında çeşitli tanımlara yer vermek istiyoruz. Tasavvufî olarak râbita, mürîdin zihnî planda, tefekkür ve hayal gücünü kullanarak mürşidiyle “beraberlik” hâlinde olmasıdır. (Cebecioğlu, 2009: 507). Râbita; mürîdin, ruhâniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhinin sûretini (şeklini) zihninde tasavvur etmesidir. (Uludağ, 1991: 387). Bir başka ifade ile râbita, mürîdin zikir veya diğer ibadetlerinde gönlünden mâsivâyı (Allah’tan gayrı bütün varlıklar, dünya ile ilgili olan şeyler) çıkarıp, kalbini Hakk Teâlâ Hazretinde, huzur üzere bağlamasıdır. (Şerkâvî, 1992:149).

Tasavvuf erbâbının râbita hakkındaki tanımlarının³⁴ özeti mahiyetinde şümullü bir tarif de şu şekildedir: “Râbita Cenâb-ı Hakk’ın ilâhî ve zâtî sıfatlarıyla vasıflanmış, müşâhede mertebesine ermiş, kâmil bir mürşide kalbi bağlayarak, huzurunda ve gıyabında o kâmil zâtın sûretini, sîretini bilhassa da ruhâniyetini hayalinde kendisi ile beraber farzederek, yanında olduğunda nasıl tavır sergiliyorsa, bu tavrını gıyabında da devam ettirmeye çalışmasıdır.” (Bağdâdî, 1294: 298; Arvâsî, 1990: 15).

Mutasavvıflar “Ey iman edenler! Allah’tan korkunuz ve sadıklarla beraber olunuz.” (Tevbe: 9/119) âyetini râbita için delil göstermişlerdir. Mevlânâ Halid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827) bu âyet-i kerime ile ilgili Hâce Ubeydullah Ahrâr’ın (ö. 895/1490) şu açıklamalarını râbita için delil göstermektedir:

“Âyette geçen “Kûnû” emri sadıklarla devamlı bir birlikteliği ifade etmektedir. Bu beraberlik hakiki anlamda sadıkların yer aldığı meclislerde kalb huzuru ve bedenlen gerçekleşebileceği gibi onları gıyaben tahayyül ederek fikrî ve zihnî beraberlik şeklinde de gerçekleşebilir.” (Memiş, 2000: 283).

³⁴ Râbita hakkında yapılan tanımların yer aldığı eserler için bkz. (Selvi, 2016: 1-286; Gündüz, 2007: 23-53).

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) “Sadıklarla beraber olunuz.” âyetinin tefsirinde kâmil mürşidlerin âyette zikredilen sadıklar zümresinden olduğunu söyler. (Bursevî, 2001: 532)

“Ey imân edenler! Sabredin, düşman karşısında birbirinize sabırda destek verin, ribâta bulunun ve uyanık olun. Allah’tan korkunuz ki felâha eresiniz.” (Âl-i İmrân, 3/200) Âyette zikredilen “râbitû” ve emir ifade eden “ribât” ve “murâbata” sadece maddi ve dış düşmana karşı değil, bizi günah işlemeye sevkeden, “kötülüğü emreden” nefse karşı da hazırlıklı olmayı ve bunların aldatıcı hile ve oyunlarına karşı kalbi gözetlememiz gerektiği anlamlarına da gelir. (Şimşek, 2013: 113).

Râbita hakkında sûfîlerin diğer delilleri de şu âyetlerdir:

“Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin burhânını (işaret ve ikazını) görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.” (Yusuf: 12/24).

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesîle arayın. O’nun yolunda cihad edin.” (Maide: 5/35) Râbita, Allah’a yakınlığa vesîle olarak görülmüş ve bu âyet delil olarak getirilmiştir.

“De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun (ittibâ) ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı örtsün.” (Âl-i İmrân: 3/31) Âyette geçen “ittibâ” görmek ile gerçekleşir. Görme eylemi de gözle maddi olarak ve basiret, kalp ile manevi olarak iki şekilde olabilir. Râbita manevi rü’yetten başka bir şey değildir. Mürşidine râbita eden müridin bağlı bulunduğu silsile yoluyla Hz. Peygamber’i görmüş sayıldığı kanaati tasavvufta esastır. (Yılmaz, 2010: 332).

3.4.2. Tasavvufta Râbita Yapılacak Mürşidin Vasıfları

Tasavvuftaki râbita kâmil bir mürşid ile kurulması istenen sevgi bağıdır. Râbita, şuhûd ve ayân makamına ulaşan kâmil bir şeyhe kalbi bağlamak suretiyle gerçekleşir. (Harîrîzâde, 1307: 28).

Muhammed Râsim Efendi'ye göre râbîta yapılacak mürşidin “şeyh-i fâni” olması gerekmektedir. (25^b vr.) Tasavvuf edebiyatında “fâni olmak, ölümlü olmak” fenâ kavramı ile ifade edilir. Zıddı ise bekâ'dır. Tasavvufta fenâ ve bekâ iç içe geçmiş bir olgudur.

Mürşid fenâ-bekâ hâllerine sahip olmalıdır. Yâni mürşidin kendi nefsânî fiillerinden, sıfatlarından ve zatından sıyrılıp çıkarak, bunların gerçek sahibi olan Allah'a teslim etmesi ve Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi gerekmektedir. Bir başka ifade ile mürşidin etrafında yer alan nesnelere gözünden silinmesi ve sadece Hakk'ı görmesi fenâ ve bu gördüklerini Allah'ın vasıtasıyla gerçekleştirmiş olması bekâdır. Mürşid bu vasıflara sahip olmalıdır.

Mürşidin, tasavvufta “Allah'ın boyasıyla boyanmak”, “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak” tabirleriyle ifade edilen gayeye ulaşmış olması da icap etmektedir.

Muhammed Râsim Efendi bu hususu risâlesinde şu şekilde açıklamıştır: “Hâsıl-ı kelâm râbîta şol şeyh-i fâniye olur ki zâtını zât-ı Hakk'da sıfatını sıfat-ı Hakk'da, ef'âlîni ef'âl-i Hakk'da ve akvâlini akvâl-i Hakk'da ifnâ idüb «تخلقوا بأخلاق الله»³⁵ sırrına mazhâr ve tecellî-i Hakk'a muvaffak ola.” (25^b -26^a vr.).

Muhammed Râsim Efendi, râbîtanın “tecellî-yi Hakk'a vâsıl olan şeyh-i fâniye” câiz olacağını söylemektedir. Aksi takdirde zahirinde şer'î hükümlere uymayan, bâtınında da hakîkate muhalif olan mürşidlere râbîta câiz değildir. Bu kişiler meşâyih-ı müzevvirîndendir. Yani yalancı, sahte şeyhler zümresindedir. Bu kişiler için değil râbîta yapmak, el öpmek bile uygun değildir. (28^a vr.).

3.4.3. Tecellî

Muhammed Râsim Efendi râbîta bölümünde tecellî konusu üzerinde de durmuştur. Tecellî, Arapça bir kelime olup, lügatte; âşîkar olmak, ortaya çıkmak, görünmek, zuhûr etmek gibi manalara gelir. (Kâşânî, 1995: 173; Uludağ, 1991: 472; Cebecioğlu, 2009: 638-639). Tasavvuf ıstılahında ise gaybdan gelen, kalpte zâhir olan nûrlar için kullanılmaktadır. (Cebecioğlu, 2009: 638; Yılmaz, 2010: 224). Tecellî

³⁵ Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız.

Allah'ın bazen fiilleri, bazen sıfatları, bazen de Zât'ı ile zuhûr etmesi şeklinde olur. (Erginli vd., 2006: 1060).

3.4.3.1. Tecellînin Delili

Muhammed Râsim Efendi'ye göre tecellî kat'î bir delil ile sabittir. Bu konuda “Rabbi dağa tecellî edince...” (A‘raf, 7/143) âyetini delil olarak getirmektedir. Ayrıca “Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâmı kendi sureti üzere yarattı.” (Müslim, Kitâbü'l-Birr, 32) ve ona tecellî etti. “Allah bir şeye tecellî ettiği zaman her şey ona boyun eğer.” (Nesâî, Küsuf, 16; İbn Mâce, İkâmet, 153) hadislerini de tecellînin sübûtuna delil getirmektedir.

3.4.3.2. Tecellînin Kısımları

Muhammed Râsim Efendi'ye göre tecellî ikiye ayrılır:

- Ruhânî Tecellî
- Rabbânî Tecellî

Muhammed Râsim Efendi ruh için de tecellînin söz konusu olduğunu ancak her sâlikin, ruhânî tecellî ile rabbânî tecellîyi fark edemeyeceğini söyler. Ruhânî tecellî hudûs sıfatıyla vasıflanmıştır. İbadetlerin nurunun baskın gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nurlar kişinin kalbine dalga dalga gider. Ancak nefsin beşeri sıfatlarla örtülü olması zaman içerisinde tabiatına geri dönmesine neden olabilir. (26^a vr.). Yani ruhânî tecellîde ucub sıfatı ortaya çıkabilir.

Ancak tecellî-yi Rabbânî böyle değildir. Nefs fenâ makamındadır. “Ölmeden önce ölünüz.” sırrına ve “Ey îmânın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.” (Fecr: 89/27-28) âyetinin sırrına mazhar olmuştur. (26^a - 26^b vr.).

Muhammed Râsim Efendi'ye göre Rabbânî tecellî ikiye ayrılır:

- Zâtî Tecellî
- Sıfâtî Tecellî

Zâtî tecellî, sıfat söz konusu olmaksızın, zâtın başlangıcı olan tecellî için kullanılır. Hakk'ın Hak için, ilâhî zâtın yine kendisi için tecellî etmesidir. Zât tecellîsi esmâ ve sıfât tecellîsi vasıtasıyla gerçekleşir. (Uludağ, 1991: 472; Cebecioğlu, 2009: 640).

Zâtî tecellî de kendi arasında iki çeşittir:

- Ulûhiyyet tecellîsi: Bu tecellî, Hz. Muhammed (S.a.v.) 'e mahsustur. (Fetih: 48/10)
- Rubûbiyyet tecellîsi: Hz. Musa'ya mahsus olan tecellîdir. (A'râf: 7/143), (26^b vr.).

Sıfâtî tecellî de ikiye ayrılır:

- Cemâlî tecellî
- Celâlî tecellî

Muhammed Râsim Efendi, Celâlî ve Cemâlî sıfatlarında zâtî ve fiilî olduklarını söyler. Sıfatların tecellîlerinin yansımalarını örneklerle ifade eder. Bu tecellîler şunlardır:

Eger sıfata mevcûdiyet ile tecellî iderse fenâ-ü'l-fenâ hâsıl olur. Hazret-i Cüneyd'in ³⁶ «ما في الوجود سوى الله» kelâm gibi. Eger sıfat vâhidiyyet ile tecellî iderse vahdet zâhir olur. Ebû Sa'îd'in ³⁷ «ما في جنبي سوى الله» kelâm gibi. Eger sıfata kâimiyyet ile tecellî iderse kıyâm-ı nefis zâhir olur. Bâyezîd'in ³⁸ «سبحاني ما أعظم شاني» kelâm gibi eger sıfata âlimiyyet ile tecellî iderse ³⁹ «علوم لدينه» hâsıl olur. ﴿وعلما من لنا علما﴾ âyet gibi. Eger mürîdiyyet ile tecellî iderse Ebû Osman'ın ⁴⁰ «هو في مرادي منذ ثلاثين سنة» kelâm gibi. Eger kâdiriyyet ile tecellî iderse kudret zâhir olur. ﴿وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى﴾ âyet-i kerîmesi gibi ve “engüş-i mübarekesiyle” mâhı iki pâre eylemesi gibi eger bekâ ile tecellî iderse mahv-ı enâniyyet hâsıl olur. Mansûr'un ⁴¹ «أنا الحق» kelâm gibi ve emmâ sıfat-ı fi'lî eger sıfat rezzâkiyyet ile tecellî iderse a'dâd-ı rızık hâsıl olur ve ﴿وهزي إليك﴾ âyet-i kerimesi gibi. Eger hâlıkîyyet ile tecellî iderse îcâd-ı halk zâhir olur. ﴿وإذ تخلق من الطين كهيئة الطير﴾ âyet gibi. Eger ceberrût ile tecellî iderse gayet heybetde envâr zâhir olur. Eger kâhiriyyet ile tecellî iderse fenâ-ü'l-fenâ zâhir olur. Eger 'azîziyyet ile tecellî iderse sa'âdet-i dâreyn zâhir olur. (27^a-27^b vr.)

³⁶ Varlıklarda Allah'tan başkası yoktur.

³⁷ Varlığında Allah'tan başkası yoktur.

³⁸ “Ben kendimi tenzih ederim. Şanım ne kadar da yücedir.”

³⁹ Onun dininin ilimleri

⁴⁰ “O (Allah), otuz senedir muradımdır.”

⁴¹ Ben Hakk'ım, Hakk'tan gayri değilim.

Muhammed Râsim Efendi, sıfat-ı celâl ile mütecellî olanın sürekli olacağını sıfat-ı cemâl ile mütecellî olanında devamlı olmayacağını söyler. Ona göre sıfat-ı celâl, makâm-ı temkîndir. Sıfat-ı celâl ise makâm-ı telvîndir. (27^b vr.)

Sözlükte “renklenmek, boyanmak” anlamına gelen telvîn ile “sabit olmak, karar kılmak” anlamındaki temkin tasavvuf literatüründe fenâ-bekâ, sekr-sahv veya cem‘-fark gibi karşıt terimler olarak kullanılır. Telvîn, kulun hâllerinde değişiklik göstermesidir. Yani sâlik bir hâlden başka bir hâle bürünebilir. Bir sıfattan başka bir sığata intikal edebilir. Temkîn ise sâlikin Allah’a vuslatını gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu vuslatın âlametleri olarak da sâlikin tamamen kendinden geçmesi, nefsî ve beşerî isteklerden arınmış olması gösterilir. (Ceyhan, 2011: 409-410).

Muhammed Râsim Efendi, risâlenin devamında da Hz. Peygamber’e mahsus olan ulûhiyyet tecellîsinden ve Hz. Musa’ya mahsus olan rubûbiyyet tecellîsinden bahsetmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ZÜBDETÜ'T-TARÎKA'NIN TAHKİKİLİ METNİ

زبدة الطريقة لمحمد راسم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي هدى قلوب المؤمنين إلى الإيمان، ووفق عقول العالمين على الإيمان، وحلى أرواح السالكين بالإحسان، وجلي أسرار العارفين بالعرفان، وقال: رحيمٌ رهيبٌ بالعقاب، ذوي الطبيعة الأمرة، وكريمٌ رغبٍ في الثواب، أولى الشريعة الظاهرة، وعليم ابتلى في المجاهدة، أصحاب الطريقة الطاهرة، وحكيم أفنى بالمشاهدة، أرباب الحقيقة الباهرة. والصلاة على رسوله الهدى الهادي، وخير الدليل إلى أوضح الشعب والوادي، محمد الذي جالس الفقراء في النادي، وعلى آله وأصحابه الرحماء على الأصدقاء، [2^a] والأشداء على الأعداء. أما بعد: وقتكم بعض إخوان دين، ثبتهم الله بالقول الثابت في كل حين.⁴²

Bu fakir ve pür et-taksîr Hocasâde es-Seyyid Muhammed Râsim'e el-hâcât-ı⁴³ kesîra idüb, ehl-i sûfiyyenin ahvâl ve akvâl ve harekât, sekenâtı⁴⁴ haklarında bir risâlenin te'lîfi ve risâle-i mezkûrenin usûl ve furû'unı hâvî iltimas eylediler ise (وَأَمَّا) ecilden hulâsâ-i fehvâsı ta'allüle mecâl-i ricâyı kabûl kılınmadığı⁴⁶ ecilden hulâsâ-i akvâl alâ vechi'l-icmâl işbu risâle evvelâ arabî ibâre⁴⁷ üzere tahrîr ve sâniyen tahtına

⁴² Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, müminlerin kalplerini hidâyete erdiren Allah'a mahsustur. O âlimlerin akıllarını imâna muvaffak etti. Sâliklerin ruhlarını ihсан ile süsledi. Âriflerin sırlarını irfân ile parlattı. Muhammed Râsim der ki: "Rahîm, teklîfe muhatab olarak yaratılmış fitrata sahip olanları cezalandırmakla korkuttu. Ve Kerim, zâhirî şeriat ehlini sevaba teşvik etti. Ve Âlîm, temiz tarîkat ashâbını mücâhede yoluyla imtihan etti. Ve Hakîm, açık hakikat erbâbını müşâhede ile fenâya erdirdi. Salât, doğru yolu gösteren Allah'ın Rasûlünün üzerine olsun. O hidâyet yolunu gösteren ve tüm toplumlar için açıklayıcı delillerin en hayırlısıdır. Muhammed ki O, meclislerde fakirler ile birlikte oturandır. Salât O'nun ehlinin ve ashâbının üzerine de olsun. Onlar, dostlarına karşı merhametlidirler. Düşmanlara karşı da tavizsizdirler. Hamdele ve salveleden sonra sizin isteğininize gelince; din kardeşlerimden bazıları ki Allah onları her zaman kelime-i tevhid ile sabit kılsın.

⁴³ ب + ابن علي رضا

⁴⁴ ب: ve sekanâtı

⁴⁵ "Sakin isteyeni azarlama!"; (Duhâ: 93/10).

⁴⁶ ب: Komadığı

⁴⁷ ب: el-İbâre

bazen Türkîce ma‘nâsı dahî⁴⁸ beyân olunduğu iki lisân üzere nef‘-i ‘âmm olmasından mutâla‘ası âsan ola.⁴⁹ Ve risâle-i mezkûreye dahî **Zübdetü’-t-Tarîkat** tesmiye kılınub⁵⁰ alâ tarîki’l-icmâl⁵¹ üç fasıl ve bir mukaddime-i müştemil olduğu halde cem‘ eyledim. Fasl-1 evvel ehl-i sūfiyyenin deverân ve rakslarının hakîkati beyânındadır.⁵² [2^b] Ve fasl-1 sâni âyet ve hadîs-i kudsi ve nebevî ile zikr-i cehrînin beyânındadır.⁵³ Ve fasl-1 sâlis tegannî ve lahn beyânındadır.⁵⁴ Fasl-1 râbi‘ mukaddimedir ki râbitanın esrâr-1 tarîkat beyânındadır.⁵⁵

أما الفصل الأول في بيان حقيقة دوران الصوفية والرقصية

اعلم أن حركة الدوران ليس بثابت بالقرآن، ولا بقول من الأئمة الأربعة؛ لأنه لم يقع في زمانهم، واختلافهم في الرقص سيجبي، بل اختلف المتأخرون، بعضهم قاس الدوران على الرقص، وحرموه كاليزازي،⁵⁶ وصاحب اليزدوي،⁵⁷ وغيرهما، وبعضهم قالوا: إن الدوران ليس من قبيل الرقص لغة ولا شرعا ولا عرفا؛ لأن الرقص في اللغة اللعب القسدي، وهو ليس كذلك، لا يحله⁵⁸ بعضهم كسراج الدين البلخي،⁵⁹ وشيخ الإسلام السمرقندي، وشيخ الإسلام⁶⁰ عبد الوهاب الشعراني،⁶¹ وغيرهم من المتقدمين، ومن المتأخرين [3^a] شيخ⁶²

⁴⁸ ب: Türkçe ma‘nâsını dahil

⁴⁹ ب: Beyân olunduğu iki lisân üzere nef‘-i ‘âmm olmasından mutâlaası âsan ola.; + Yazdım ki iki cihetden nazar oluna.

⁵⁰ ب: Olunub

⁵¹ ب: alâ tarîki’l-icmâl

⁵² ب: الفصل الأول في بيان حقيقة دوران الصوفية والرقصية الفصل الأول.

⁵³ ب: الفصل الثاني في جواز الذكر الجهرى بالاية والحديث القدسي والنبوي.

⁵⁴ ب: الفصل الثالث في التغني والحن.

⁵⁵ ب: والمقدمة ففي الرابطة وأسرار الطريقة.

⁵⁶ Daha çok İbnü’l-Bezzâz ismiyle meşhurdur. Tam adı Hâfizuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî’dır. (ö. 827/1424).

⁵⁷ Ebü’l-Hasen Ebü’l-Usr Fahrü’l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089) Hanefî fakihî ve Hanefî fikh usulü müellifidir.

⁵⁸ ب - وأحله

⁵⁹ أ: البلخي

Kaynaklarda Bulkînî olarak geçmektedir. Asıl adı Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî (ö. 805/1403)’dir. Bulkînî, Şafîî fakihî ve müctehidîr. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir; 1992: 409-410.)

⁶⁰ ب + الإمام

⁶¹ Asıl adı Ebü’l-Mevâhib (Ebü Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî el-Mısri (ö. 973/1565)’tir. Hicri 898 (1493) senesinde Kahire’nin Kalyûbiye bölgesindeki Kalkaşende’de doğdu. İlk tahsilini köyünde yapan Şa‘rânî Kur’an-ı Kerîm’i, Ebü Şücâ’ın kitabını ve dilbilgisi kitabı olan *el-Ucrûmiyye*’yi ezberlemiştir. 7-8 yaşlarında köyünden ayrılarak Kahire’ye yerleşmiş ve burada dönemin en meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Hicri 973/1565 senesinde Kahire’de vefat etmiştir. Dergâhının yanına defnedilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplan, 2010: 347-350; Uludağ vd., ty.: c. 8, 113-119).

⁶² ب: كشيخ

الإسلام على جمالي،⁶³ وشيخ الإسلام أفضل⁶⁴ زاده،⁶⁵ وملا عرب،⁶⁶ وغيرهم، كلهم قالوا: إن الدوران ليس من قبيل الرقص، وعله⁶⁷ بعلل كثيرة لا يمكن ذكرها في هذا المختصر، لكن خلاصته ما قالوه، إنه لا تثبت اللغة بالقياس، فلا يطلق اسم الخمر على كل شراب فيه معنى المخامرة، فلا يقاس شيء على شيء باد في الملابس، ألا ترى أن الخطأ لا يقاس على النسيان في عدم الإفطار؛ لأنه ليس نظيره ولا عذره دون عذر النسيان.⁶⁸

وقال صاحب *القاموس*:⁶⁹ الرقص لا يكون إلا اللعب، وهو اللعب بالطبل والمزمار في مجلس مجتمعا بالنساء، والدوران ليس كذلك، وقال⁷⁰ صاحب *المجمل*:⁷¹ الرقص معروف، والمعروف عند جميع الناس هو اللعب المخصوص، والحركة الموزونة لا يفعله كل شخص، بل يحتاج إلى التعلم، ولا يحصل ذلك إلا منفردا،

⁶³ Zenbilli Ali Efendi olarak bilinir. Osmanlı devletinin II. Bâyezid, Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde şeyhülislâmlık vazifesinde bulunmuştur. Yaklaşık olara 22 yıl bu görevi ifa etmiştir. İslâmî ilimler sahasında dönemin ilmî otoriteleri arasında gösterilmektedir. 932/1525 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Türbesi İstanbul Zeyrek'tedir. (Zenbilli Ali Efendi'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Tâhir; 2009: 320; Mecdî; 1989: 302-308).

⁶⁴ ب: فضل

⁶⁵ Osmanlı şeyhülislâmı olan Hamîdüddin Efendi Efdalzâde, II. Murad dönemi âlimlerinden Efdalüddin el-Hüseynî'nin oğludur. Efdalzâde, Fatih Sultan Mehmed zamanında çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine *el- 'Înâye* adıyla şerh yazan Şeyh Ekmeleddin'in görüşlerini tenkit eden Efdalzâde'nin ilim çevrelerinde şöhreti giderek yayılmıştır. II. Bayezid zamanında şöhreti daha da artan Efdalzâde 901 Recebinde (Mart 1496) şeyhülislâmlığa getirilmiş ve yedi yıl kadar bu makamda kalmıştır. 908 Şâbanında (Şubat 1503) vefat ederek Eyüp Camii hazîresine defnedilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Baltacı; 1997: 476-477).

⁶⁶ Asıl adı Muhyiddin Mehmed'dir. Babasının adı Ömer'dir. "Mehmed Molla", "Molla Arab" ve "Vâiz Arab" lakabıyla meşhurdur. Molla Arab devrin ileri gelen Osmanlı âlimlerindedir. Hicri 938 (1531) senesinde vefat etmiştir. Kabri Bursa'dadır. (Ayrıntılı Bilgi için bkz. Özcan; 2005: 240-241).

⁶⁷ ب: عليهم

⁶⁸ Birinci fasıl, sûflerin deverân ve raksının hakikatini açıklamak hakkındadır. Bil ki deverân, Kur'an veya dört imamdan bir fetva ile (helal veya haram olması açısından) sâbit değildir. Çünkü onların zamanlarında deverân hususunda ihtilaf vâkî olmamıştır. Onların raks konusundaki ihtilafları ise daha sonra açıklanacaktır. Deverân hakkında müteahhirin âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Onların bazıları deverânı raksa kıyas ederek onun haram olduğuna hükmettiler. Bezzâzî (ö. 827/1424) ve Sâhibü'l-Pezdevî (ö. 482/1089) ve bu ikisinin dışındakiler böyledir. Bazıları da dediler ki: "Şüphesiz lügatte, şeriat ve örf açısından deverân raks cinsinden değildir. Çünkü raks lügatte kasti oyundur. Deverân böyle değildir." diyerek bazıları da deverânı helal gördü. Onlardan bazıları Sirâceddîn Bel'î (ö. 805/1403) ve Şeyhülislâm es-Semerkindî ve Şeyhülislâm Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565)'dir. Ve onların dışında mütekaddiminden ve müteahhirinden Şeyhülislâm Ali Cemâlî (ö.932/1526) ve Şeyhülislâm Efdalzâde (ö. 908/1503) ve Molla Arab (ö. 938/1531) ve onların dışındakiler böyledir. Bunların hepsi dediler ki: Şüphesiz deverân raks cinsinden değildir. Onu birçok delil ile ispatladılar. Bu delillerin sayılması bu muhtasarda mümkün değildir. Ancak bu hususta söylenenlerin özeti şudur: Lügatte kıyas sabit değildir. (Lügatte bakarak kıyas yapılamaz.) Mesela "hamr" ismi bütün şaraplar için o manada kullanılmaz. Sadece dış görünüş olarak birbirine benzeyen iki şey birbirine kıyas edilemez. Görmez misin? Hata ile orucu bozma durumu, unutma ile orucu bozma üzerine kıyas edilemez. Çünkü bu onun benzeri değildir. Hata özü, unutma özü gibi değildir.

⁶⁹ Tam adı *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasîtu el-câmî 'limâ zehebe min lügati'l-Arab şemâtit'* tir. Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) Arapça'dan Arapça'ya sözlüğüdür.

⁷⁰ أ: قل

⁷¹ *Kitâbü'l-mücmel, el-Mücmel fi'l-lüğa* veya *Mücmelü'l-lüğa* isimleriyle tanınan İbn Fâris'in (ö.395/1004) Arapça sözlüğüdür.

[و]إلا مجتمعا، كما قال البرزازي في ذلك المحل: والرقص الذي أحدثه السامري⁷² [3^b] فظهر من كلامه أن الرقص حركة مخصوصة⁷³ وموزونة⁷⁴.

اعلم أن السماع في أول الأمر يثمر⁷⁵ حالة في القلب، يسمى الوجد، والوجد تحريك الأطراف، إما بحركة موزونة، يسمى التصفيق والرقص، وإما بحركة غير موزونة، يسمى الاضطراب، انتهى كلامه. ولم يقل أحد لدوران الصوفية الذاكرين أنه رقص، إلا المتعذرين والمتعصبين، عصمنا الله من التعصب والعناد، وجعلنا من أهل الحق والرشاد.⁷⁶

اعلم أنّ حرمة الرقص اختلافية؛ لأن الأئمة الثلاث حرموه، خلافا للشافعي⁷⁷، فإنه قال: الغناء مجرد الصوت بلا آلة، و[ال]سماع ذلك، مكروهان⁷⁸ غير محرمين، وكذلك الرقص غير محرم، كذا في الأنوار⁷⁹، واللباب⁸⁰، والحاوي⁸¹.

وقال الإمام في الإحياء⁸²: والنصوص تدل على أن الرقص مباح إذا لم يقصد به المزمار⁸³، ولو كان حراما لِمَا نظرت عائشة رضي الله عنها إلى رقص الحبشة تحت إبني النبي عليه السلام، وتفصيله: إنّ قوما من

⁷² Sâmirî Hz. Mûsâ Tûr'a çıktığında altından bir buzağı yapan ve İsrâiloğulları'nı da bu buzağıya tapmaya sevkeden kişidir. Sâmirî'nin İsrâiloğulları'nı yoldan çıkarması Kur'an-ı Kerim'de Tâhâ sûresinde anlatılmaktadır. (Bkz. Tâhâ, 20/83-98).

⁷³ ب + والوجد والسماع

⁷⁴ ب - وموزونة

Kâmûs sahibi (Fîrûzâbâdî, (ö. 817/1415) dedi ki: "Raks ancak oyun ile olur. O, kadınların toplandığı mecliste davul ve kaval ile oynanan bir oyundur. Deverân böyle değildir." *Mücmel*'in sahibi (İbn Fâris, (ö.395/1004) ise, "Raks bilinen bir şeydir. İnsanların çoğu tarafından ma'rûf olan raks, belirli bir oyundur ve herkesin yapamadığı ölçülü ve düzenli hareketlerdir. Raks, öğrenilerek icra edilebilir. Ve ancak grup halinde değil, tek olarak gerçekleşir." Bezzâzî (ö. 827/1424) ise raksı ilk kez Sâmirî'nin icra ettiğini söyler. Bezzâzî'nin sözünden raksın ölçülü, düzenli ve özel bir hareket olduğu anlaşılmıştır.

⁷⁵ ب + هو

⁷⁶ Bil ki semâ işin başında tatlı bir meyve gibi haz verir. O kalpte vecd olarak isimlendirilen bir hâldir. Vecd ise ayakuçlarını oynatmaktır. Ancak ölçülü ve düzenli bir hareket olduğunda tasfik (el çırpma) ve raks olarak isimlendirilir. Ölçüsüz ve düzensiz bir hareket ise titreme olarak isimlendirilir. Bezzâzî (ö. 827/1424)'nin sözü burada bitti. Hiç kimse zikreden sûflerin deverânı için "O rakstır." demedi. Ancak inatlaşanlar ve mutaassıplar hariç. Allah bizi taassup ve inattan korudu ve bizi hak ehlinden ve doğru yoldan yürütenlerden eyledi.

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820).

⁷⁸ ب: مكروها

⁷⁹ Tam adı *Envârü't-tenzil ve Esrârü't-te'vil*'dir. Beydâvî'nin (ö. 685/1286) Kur'an tefsiridir.

⁸⁰ ب: اللباب؛

Asıl adı "*Lübâbü't-Te'vil*"dir. Ali b. Muhammed el-Hâzin'in (ö. 741/1341) Kur'an tefsiridir.

⁸¹ Bil ki raksın haramlığı ihtilâfıdır. Çünkü üç imam, İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) karşı onun haram olduğuna hükmetti. Çünkü İmam İmam Şâfiî şöyle söyledi: "Âlet olmaksızın sadece ses ile yapılan ginâ ve bunu dinlemek (semâ) mekruhtur, haram değildir. İşte bunun gibi raks da haram değildir." *el-Envâr, el-Lübâb ve el-Hâvî*'de de böyledir.

el-Hâvî; eserin tam adı *el-Hâvî li'l-fetâvâ*'dir. Müellifi Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî (ö.911/1505)'dir. (Özel, 1990: 198); Ayrıca *el-Hâvî*'yi Muhammed Muhyiddin Abdülhamid tahkik ederek neşretmiştir. (Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî; (1959), *el-Hâvî li'l-fetâvâ, thk.* Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Üçüncü Baskı, Matbaatü's-Saade, Kahire).

⁸² İmam Gazzâlî'nin fıkıh, kelim, hadis ve tasavvuf konularını içeren dört ciltlik eseridir. Tam adı *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'dir.

⁸³ أ - المزمار

الحبش جاءوا [4^a] في عصر النبي عليه السلام إلى بابه، يرقصون بالدف والمزمار، فسمع⁸⁴ رسول الله فقال لعائشة: أتحيي يا حميراء، أن تتظري⁸⁵ إلى زفة الحبش؟ قالت: نعم، فامسك يدها بيده، ففتح الباب، فنظرت تحت إبطه إلى زفة الحبش؛ والنصوص تدل على أن الغناء والرقص مباحان.⁸⁶

وقال الإمام السيوطي⁸⁷ في *الفتاوى الحديثية*:⁸⁸ إن سألت أيها الأخ، عن جماعة صوفية، اجتمعوا في مجلس الذكر، وقام شخص، يقرأ واستمروا على ذلك بالاختيار، هل ينكر ذلك؟ أقول: الجواب لا إنكار عليهم، وإن أنظم إلى ذلك رقص أو نحوه؛ إذ ورد:⁸⁹ رقص جعفر بن أبي طالب بين يدي رسول الله عليه السلام، ولم ينكر عليه، فكان ذلك سنةً تقريرية؛ ولذلك وقع السماع والرقص من كبار الأئمة، منهم سراج الدين البلخي، ومنهم شيخ الإسلام عز الدين،⁹⁰ انتهى.⁹¹

⁸⁴ أ: تسمع

⁸⁵ أ: تنظر

⁸⁶ İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) *İhyâ* adlı eserinde nassların raksın aletsiz (mizmâr olmadan) olduğu zaman mubah olduğunu ima ettiğini söyler. Eğer haram olsaydı, Hz. Aişe Habeşlilerin oyununa Hz. Peygamber (S.a.v.)'in koltuğunun altından bakmazdı. Bunun açıklaması şudur ki: “Nebî aleyhisselâm zamanında Habeş'ten bir kavim geldi. Hz. Peygamber'in kapısında def ve mizmâr (nefesli çalgı) ile raks ediyorlardı. Rasûlullah onları dinledi ve Hz. Aişe'ye “Ey Hümeýra Habeşlilerin düğün kutlamalarını seyretmeyi sever misin?” diye sordu. Hz. Aişe “Evet” dedi. Hz. Peygamber Hz. Aişe'nin elini tutarak kapıyı açtı. Hz. Aişe, Rasûlullah'ın kolunun altından Habeşlilerin gösterilerini seyretti.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/116). Nasslar şarkı söylemenin, terennüm etmenin ve dans etmenin mubah olduğuna delâlet ediyor.

⁸⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). Tefsîr, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi. 1 Receb 849'da (3 Ekim 1445) Kahire'de doğdu. Suyûtî son beş yılını inzivada geçirdiği Nil nehri üzerinde Ravza adasında 19 Cemâziyelevvel 911'de (18 Ekim 1505) tarihinde vefat etmiştir. Bâbülfârâfe dışında babasının kabrinin yanına defnedilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Özkan, 2010: 188-189).

⁸⁸ أ: الحديثة

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî'nin (ö.974/1567) eseridir. *el-Fetâva'l-Kübrâ*'nın zeyli olarak da görülen bu eser, ağırlıklı olarak akaid konularını ele alan bir fetva kitabıdır. Celâdedîn es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *ed-Dürer'ül-Müntehire* isimli eseri ile birlikte yer alır. (Bkz. nşr. Muhammed Kâmil el-Asyûtî, Kahire, 1927; nşr. Ahmed Sa'd Ali, Kahire 1937, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1988).

⁸⁹ ب: قد ورد

⁹⁰ Şâfiî fakihî Şeyhülislâm İzzeddin'in tam adı Ebü Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir. 577/1181 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. Devrin âlimleri arasında “el-İzz” lakabı ile şöhret bulmuştur. Hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Şam'da kadılık, Emevî camiî hatipliği, Azîziye ve Gazzâlî Medrese'lerinde müderrislik yapmıştır. 9 Cemâziyelevvel 660 (1 Nisan 1262) tarihinde 83 yaşında iken Kahire'de vefat etti ve Karâfe Kabristanı'na defnedilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Subkî, 1992: 209; Apaydın, 1999: 284-87; Bilmen, 1974:521-23)

⁹¹ İmam Suyûtî (ö. 911/1505) *fi'l-Fetavâyi'l-Hadis* adlı kitabında; “Ey kardeşim! Eğer sûfi cemaat hakkında sorarsan, onlar zikir meclisinde toplanırlar. Bir şahıs kalkarak, oku diye sorar. Ve bu hâli isteyerek devam ettiriyorlar. Bu reddedilebilir mi?” Cevap olarak diyorum ki, bu durum reddolunmaz. Şayet bu zikre, raksı veya raksa benzeyen bir şeyi dâhil etseler bile inkâr olunmaz. Nitekim Rasûlullah (S.a.v.)'in önünde Ca'fer b. Ebî Tâlib'in (ö. 8/629) raks etmesi bize ulaşmıştır. (Hz. Peygamber, Ca'fer b. Ebî Tâlib'e “Ahlak ve yaratılış bakımından bana benzedin.” buyurmuştur. Hz. Ca'fer (ra.) da bu hitâbın lezzetinden Hz. Peygamber'in huzurunda ayağa kalkmış ve kendisinden geçerek dönemeye başlamıştır. Hz. Peygamber de bu durumu kerih görmemiştir. (Buhârî, Kitabu Ashâbü'n-Nebî, 10) Hz. Peygamber (S.a.v.) onu inkâr etmedi. İşte bu takrîrî bir sünnet idi. İmamların büyüklerinden Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403) ve Şeyhülislâm İzzeddin (ö. 660/1262) gibiler böyle dedi.

وذكر جلال الدين في **حاشيته**: لم يبين الرافعي⁹² حكم الرقص الذي فيه ليس تنتن ولا تكسر، [4^b] بل هو مكروه أو مباح، فإنه غير بقوله لا يحرم، والمسألة مختلف فيها.⁹³

فذهب الغفال، كما حكاه عنه في البحر، إلى الكراهة، وقال القوراني⁹⁴ في **العمدة**:⁹⁵ الرقص مباح، وكذلك الغزالي في **الوسيط**،⁹⁶ وهو مقتضى كلام أبي علي الحلبي، وأشار القاضي حسين والغزالي⁹⁷ في **الإحياء** إلى أنه إن كان من أهل الأحوال الذين يقومون بوجد فيباح لهم، ويكره لغيرهم، وصرح به الأستاذ أبو منصور،⁹⁸ وذكر الإمام الغزالي في **الإحياء**، فهذه المقابسين،⁹⁹ والنصوص تدل¹⁰⁰ على إباحة الغناء والرقص والضرب بالدقوف واللعب بالدرق والحرب والنظر إلى رقص حبشة والزواج.¹⁰¹

ثم نقول: فعلم من هذا أنّ تكفير مستحل الرقص هنا راجع إلى تكفير كثير من المجتهدين القائلين بحله،¹⁰² بل إلى تكفير من يحل الغناء، وضرب القضيب من المجتهدين أيضا، وليس هذا إلا هدم، وطريق الاجتهاد والاشترك في العلة على إن نقول: إن إنكار الحكم الثابت بالإجماع [5^a] إنما يكون كفرا، إذا كان ذلك الإجماع إجماع الصحابة وكان إجماعا قطعيا وإنما¹⁰³ يثبت ذلك لو لم يكن كذلك، بل يكون إجماع غير الصحابة¹⁰⁴ لم يكن قطعيا فإن¹⁰⁵ لم يثبت بالتواتر إجماعهم، بل يثبت بالشهرة أو بالأحاد فلا يكون كفرا.¹⁰⁶

⁹² Şafîî fakihî olan Râfî'î'nin tam adı Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî'î el-Kazvînî (ö. 623/1226)'dir.

⁹³ Celâleddîn haşiyesinde "Râfî'î'nin (er-Râfî'î el-Kazvînî) (ö. 623/1226) "tekessür" (kırılma, kıvırtma) gibi dans figürleri olmaksızın yapılan raksın hükmünü açıklamadığını" zikretmiştir. Aksine o mekruhtur veya mubahtır. Bunlar İmam Şâfîî (ö. 204/820)'nin "Raks, haram değildir" sözünün dışındadır. Bu konu hakkında çok fazla ihtilaf edilmiştir.

⁹⁴ Ebû Ali el-Hasen b. Reşî el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî (ö. 456/1064) âlim, şair, edip ve tenkitçi olarak bilinir.

⁹⁵ İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064)'nin *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbih* adlı eseridir.

⁹⁶ *el-Vasît fi'l-fikh*, *el-Vasît fi'l-mezheb* gibi isimlerle de anılan *el-Vasît*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Şâfîî fikhına dair eseridir. Şâfîî mezhebinin klasik dönem literatürü içinde en önemli beş eserinden biridir.

⁹⁷ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî; (ö. 505/1111). Gazzâlî'nin adı Muhammed b. Muhammed, künyesi Ebû Hâmid, nisbesi Gazzâlî'dir. Nisbesini "Gazzâlî" olarak da okuyanlar vardır. 450 tarihinde Tus şehri civarında Gazâle köyünde doğmuştur. Eş'arî kelâmcısı, Şâfîî fakihî ve mutasavvîf olarak tanınır. Gazzâlî, 450/1058 yılında İran'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. 505/1111 senesinde de Tus'da vefat etmiştir. Kabri Tus'dadır. (Yılmaz, 2014: 166; Çağrı, 1996: 489-505; Serdaroğlu, 2012: 1).

⁹⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Hasen b. Ebî Eyyûb el-Eyyûbî en-Nîsâbûrî (ö. 421/1030) olduğunu düşünüyoruz. Ebû Mansûr, mütekaddimîn dönemi Eş'ariyye kelâmcısıdır.

⁹⁹ ب - المقابسين

¹⁰⁰ أ: يدل

¹⁰¹ Gaffâl *fi'l-Bahr* adlı kitabında mekruh olduğuna dair görüşü savundu. Kayrevânî (ö. 456/1064), *fi'l-'umde* isimli kitabında "Raks mubahtır" dedi. Aynı bunun gibi İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) *el-Vasît* adlı kitabında ve *İhyâ'*da "Raksı yapan kişi vedd ile yapan hâl ehlinden ise böyle kimseler için raks mubahtır" demiştir. Böyle olmayan kimseler dışındakiler için ise raks mekruhtur. Üstad Ebû Mansur açıkladı ve İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) *İhyâ'*da zikretti. Nasslar gınânın, raksın, deflere vurmanın, kılıç-kalkan ile oynamanın ve Habeşlilerin raksına bakmanın mubah olduğuna delâlet eder.

¹⁰² ب: بحله

¹⁰³ أ - إنما

¹⁰⁴ ب + أو

¹⁰⁵ أ، ب: بأن

¹⁰⁶ Bundan, tekfirin hatalı olduğu anlaşılır. Eğer sen raksetmeyi küfür olarak görürsen, bu raksa cevaz veren, helal gören müctehid imamlardan birçoğunun da tekfir edilmesine sebep olur. Bu sözler gınâyı

صرح في كتب الأصول حيث ذكر فيها أن الإجماع على مراتب: إجماع الصحابة، ثم إجماع من بعدهم فيما لم يرو فيه خلاف من الصحابة، ثم إجماعهم فيما روى فيه خلاف منهم، فهذا إجماع مختلف فيه، فالأول: بمنزلة الآية والخبر المتواتر، يكفر جاحده، والثاني: بمنزلة الخبر المشهور يضل جاحده، وعنده الأكثر يكفر جاحده، والثالث: لا يضل جاحده لما فيه من الاختلاف.¹⁰⁷

ثم اعلم أنه إذا نقل إلينا إجماع الصحابة بإجماع كل عصر على نقله كان كقول الحديث المتواتر، فيكفر جاحده، وإذا نقل إلينا بالشهرة أو بالأحاد، بأن يروي ثقة أنّ الصحابة¹⁰⁸ أجمعوا على كذا كان هذا [5^b] كقول السنة بالشهرة أو بالأحاد، فيوجب العمل دون العلم، فلا يكفر جاحده، فيقدم على القياس ويؤيده ما ذكره ملا¹⁰⁹ الخسر¹¹⁰ وفي غيره¹¹¹ من أن المراد¹¹² بالفرض ههنا الفرض الاعتقادي الذي يكفر جاحده،¹¹³ والفرضية بهذا المعنى لا يثبت بمطلق الإجماع، بل بالإجماع على الفرضية المنقولة بالتواتر. وأما الإجماع المنقول بطريق الشهرة أو الأحاد فيفيد الوجوب دون الفرضية، انتهى.¹¹⁴

helal sayanların tekfirine gider ve aynı şekilde de müctehid imamlara keskin kılıcı vurmak anlamına gelir. Bu ise icthad ve illette ortaklık (kıyas) yolunu yıkmak ve yok etmekten başka bir şey değildir. Şayet biz dersek, icmâ' ile sabit olan bir hükmü inkâr etmenin küfür olduğunu söylüyorsak, bununla sahabenin icmâ'ını kastediyoruz. Çünkü bu tür icmâ' kat'î bir icmâ'dır ve bu icmâ' ile hüküm sabit olur. Şayet böyle olmazsa bu şekildeki icmâ', sahabenin dışındakilerin icmâ'ı olur. Eğer sahâbenin dışındakiler icmâ' etmişlerse onların icmâ'sı kat'î icmâ' gibi olmasa bile bu icmâ' ile hükmün sebat buluşu meşhûr hadis ile ya da âhad haber ile sabit olması gibidir. Böyle bir icmâ' ile sabit olmuş bir hükmü inkâr etmek ise asla küfür olmaz.

¹⁰⁷ Bu husus usûl kitaplarında bu şekilde açıklanmıştır. İcmâ'ın değişik mertebeleri vardır. İlk derece sahabenin icmâ'ıdır. Daha sonra, sahabeden sonra gelenlerin icmâ'ıdır ki ikinci derecedeki icmâ' türünde, icmâ' edilen hüküm hakkında sahabeden herhangi birinin ihtilafı bir görüşü mevcut olmamalıdır. Üçüncü icmâ' derecesi ise sahabeden sonra gelenlerin icmâ'ıdır ki bu tür icmâ' ile verilmiş bir hüküm hakkında sahabeden herhangi birinin ihtilafı bir görüşü mevcuttur. İşte icmâ'ın dereceleri bu şekildedir. Birincisi Sahâbenin icmâ'ı âyet menziline aittir ve mütevâtir hadis derecesindedir. Onu inkâr eden tekfir olunur. İkincisi meşhûr hadis derecesindedir. Onu inkâr eden sapıtılmış olmakla isimlendirilir. Ve bununla beraber birçokları bunu inkâr edenin de kâfir olacağını söylemişlerdir. Üçüncüsünü inkâr edene sapıtılmış da denmez. Çünkü o ihtilaf içerisindedir.

¹⁰⁸ أ: من إن الصحابة

¹⁰⁹ أ: لمولى

¹¹⁰ Osmanlı âlimi ve müftüsü olan Molla Hüsrev'in asıl adı Mehmed'dir. İstanbul müftülüğü görevini yaparken 885/1480 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Bursa'ya götürülerek Hüsrev Medresesi haziresine defnedilmiştir.

¹¹¹ ب: وفي غيره

¹¹² ب: المواد

¹¹³ ب - جاحده

¹¹⁴ Sonra bil ki sahabenin icmâ'ı bize her devirde nakledenlerin icmâ'ı ile nakledilmiş mütevâtir hadisin nakli gibi olur ki bu durumda böyle bir icmâ' ile sübut bulan hükmü inkâr eden tekfir olunur. Bu icmâ' bize meşhûr bir hadis ya da sika bir râvi tarafından rivâyet edilen âhad bir haber olarak gelmişse bu tür icmâ'ın hükmü de meşhûr bir hadisi ya da âhad haberin hükmü gibidir. Bu ilmi değil ameli gerektirir. Onu inkâr eden kâfir olmaz. Ve bu nakil kıyasa tercih edilir. Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) söylediği de bunu destekler. (...) Burada ki farzdan murad, itikâdî farzdır ki onu inkâr eden küfürle itham edilir. Bu itikâdî manadaki farziyyet, icmâ'ın mutlaklığıyla sabit olmaz. Bilakis tevâtür yoluyla nakledilen farzlar hakkındaki icmâ' ile sabit olur. Meşhûr veya âhad haber yoluyla naklolunan icmâ'a gelince, bu farziyyet değil vücûbiyyet ifade eder. (Bitti)

وبالجملة أن مستحل الحرام إنما يكون كافراً، إذا كان حرمة ثابتة بدليل القطعي¹¹⁵ ولا مساع للاجتهاد فيه أصلاً كما صرح به الفاضل¹¹⁶ التتازاني¹¹⁷ في شرح العقائد،¹¹⁸ حيث قال فيه: أن من اعتقد الحرام حلالاً، فإن كانت¹¹⁹ حرمة لعينه، وقد ثبت بدليل قطعي يكفر، وإلا فلا، بأن يكون حرمة لغيره، أو يثبت بدليل ظني، انتهى.¹²⁰

والظاهر أنّ حرمة الرقص اجتهادية، لا قطعية كما ترى، فلا يكون مستحلة، [6^a] إذ في الاجترار على مثل هذا خطر عظيم، يؤدي إلى تكفير كثير من العلماء، نعوذ بالله من حكم الجهلاء، فنعم ما قال بعض المحققين: من أنه يجب الاحتراز من التكفير في أهل التأويل، فإن استباحة دم المصلين الموحدين خطر، فعلى المفتي أن يميل إلى الوجه الذي يمنع التكفير، ولا يرجح الوجوه على وجه واحد؛ لأن الترجيح لا يقع بكثرة الأدلة والاحتمال، إنه أراد الوجه الذي لا يوجب التكفير، اللهم، إذا صرح به إرادة موجب الكفر¹²¹ فلا ينتفعه التأويل.¹²²

وأما قول صاحب جامع الفتوى:¹²³ ومستحل الدوران كافر، فجهل محض، وخطأ فاحش؛ لأن الإمام الشافعي مستحله، فلزم من تكفير مستحله تكفير¹²⁴ الإمام من المجتهدين، فلزم على تكفير المجتهد القتل والرجم في شريعتنا إن لم يتب، وأما قول صاحب البزدوي، وحرمة صحيح بنص صريح، فهو جهل محض؛ لأنه ليس بنص صريح، فليس بثابت؛ لأن الحديث [6^b] من¹²⁵ كان يلبس المسيح، وشد الزنار، ويعبد الأصنام، فظاهر أنّ

¹¹⁵ ب: قطعي

¹¹⁶ ب: القاضي

¹¹⁷ Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâneddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfî (ö. 792/1390)

¹¹⁸ ب: في شرحه للعقائد

Teftâzânî’nin *Şerhu’l-Akâid* isimli kitabı Akâidü’n-Nesefî diye bilinen muhtasar akaid kitabına 768/1367 yılında Hârizm’de iken yazmış olduğu şerhidir. Teftâzânî’nin en meşhur eseridir. Asırlardır ilgi gören bu eserin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. (Bkz. Özen, 2011: 298-308)

¹¹⁹ ب: كان

¹²⁰ Kısaca söylemek gerekirse, kat‘î bir delil ile sabit olan bir haramı helal sayan kimse kâfir olur. Fâzıl Teftâzânî (ö. 792/1390)’nin *Şerhu’l-Akâid* isimli eserinde açıkladığı gibi bu konuda asla ihtihada yer yoktur. Teftâzânî’nin açıklamaları şu şekildedir: “Eğer ki kat‘î bir delille sabit olan aynı bir haramlığı var ise, o zaman kâfir olur. Onun haramlığı gayri haram ise veyahut da zannî bir delil ile sabit olmuş ise o zaman o kişi tekfir olunmaz.”

¹²¹ ب: توجب التكفير

¹²² Ortaya çıkan iki şey vardır ki; raksın haramlığı ihtihâdîdir, gördüğün gibi kat‘î değildir. Onu helal sayan kâfir olmaz. Tekfir etme gibi konularda cüret göstermek büyük bir tehlikedir. Ulemâdan birçoğunun tekfir edilmesine sebep olabilir. Cahillerin hükmünden Allah’a sığınırız. (فنعلم). Muhakkiklerin bazılarının söylediği şey, te‘vil ehlini tekfir etmekten sakınmak gerekir. Muvahhidlerin, namaz kılanların kanını mubah görmek tehlikelidir. Müftünün üzerine düşen şey, tekfiri engelleyecek bir yöne meyletmesidir. Tek bir yön üzerine diğer yönleri tercih etmez. Çünkü tercih, delillerin çokluğu ve tekfiri gerektirmeyecek bir yönü dilemiş olabile ihtimalleri ile vaki olmaz. Eğer ki küfrü gerektirecek bir şeyi açıkça söylediyse işte o zaman te‘vil ona fayda etmez.

¹²³ Fıkıh literatüründe *Câmi‘ul-fetâvâ* ismiyle bilinen üç önemli fıkıh kitabı vardır. Burada ismi zikredilen eser, Kara Emre el-Hamîdî el-Karamânî (ö.860/1455)’ye ait olan eserdir. Muhammed Râsim Efendi’nin “Sultan Murad Han zamanında Edirne’ye gelmiştir. Ve kitabını orada yazmıştır.” Sözlerinden eserin el-Karamânî’ye ait olduğunu anlıyoruz. (*Câmi‘ul-Fetâvâ*’nın nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 406; Esad Efendi, 617).

¹²⁴ أ - مستحله تكفير

¹²⁵ ب: فيمن

الذاكرين الله بالحركة والدوران ليسوا¹²⁶ مشبهين أنفسهم بالمشركين¹²⁷ الباطلين، بل هم كانوا مشبهين نفوسهم بطواف¹²⁸ الحج إلى الملائكة المسبحين الدوارين حول العرش، فمذهبنا معلوم يحمل الصلاح كما قال عليه السلام حمل المؤمن على الصلاح فمن أشتبته¹²⁹ دوران الصوفية على رقص المشركين فإنه تشبيه زور وبهتان، لهم بسوء الظن، وسوء الظن كفر عنده.¹³⁰

وأما قولهم الرقص أحدثه السامري، فلا نسلم أن يكون الدوران رقصا، فإطلاق الرقص لا يصح عليه، لا من حيث الشرع، ولا من حيث اللغة، أما الشرع فرقص السامري للتعبد إلى العجل مشركا بالله مدعيا بألوهية العجل، فظاهر أن الصوفية الموحدون¹³¹ لله عابدون¹³² له بالدوران، وأما من حيث اللغة فالرقص هو اللعب بالطنبل والمزمار في مجلس الفسق، ومعلوم أن الدوران ليس من هذا القبيل، ولئن [7^a] سلمنا أنه رقص، ولكن لا نسلم كونه من جنس الحرام كما نظر النبي عليه السلام¹³³ قد سبق¹³⁴ ذكره.¹³⁵

فإذا كان الأمر كذلك¹³⁶ فالرقص مباح في أهل السرور في حال سرورهم، كما أن الطبل مباح في طريق الحج والغزوة والعيد في سرور المسلمين مباح¹³⁷ هيبية للقطاع وصلابة للمشركين ورغما للمناققين، فعلى هذا الرقص مباح عندنا، ودليل المسلمين الموحدين الأصوليين أن¹³⁸ أهل القبلة لا يكفر، فتكفير أهل القبلة كفر، فهذه

126 أ: ليس

127 أ: إلى المشركين

128 أ: إلى طواف

129 ب: شبه

¹³⁰ *Câmi 'ul-fetâvâ'*'nin sahibinin (Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî (ö.860/1455) “Deverânî helal gören kimse kâfirdir” sözüne gelince, bu da sırf cahillik ve apaçık bir hatadır. Çünkü İmam Şâfiî, onu helal gören kişidir. O zaman müctehidlerden olan imamın da tekfir edilmesi gerekir. Müctehidin tekfiri üzerine şeriatımızda ölüm ve recm gerekir. Pezdevî (ö. 482/1089)'nin sahibinin “Deverânın haramlığı sarîh bir nass ile sahihtir.” sözüne gelince, o söz tam bir cehâlettir. Çünkü o açık bir nass değildir. Hadis ile sabit değildir. Bu konudaki hadis Hristiyanların (papazların) elbisesini giyen, kuşaklarını (zunnâr) kuşanan ve putlara tapan kimseler ile ilgilidir. Raks ve deverân ile Allah'ı zikredenlerin batıl ehli olan müşriklere benzemedikleri apaçık ortadadır. Bilakis onlar arşın etrafında dönerek tesbih eden meleklerle (Burada Zümer Sûresinin 75. Âyetine telmih söz konusudur. “Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükümlenmiş ve “âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun” denilmiştir.” Zümer, 39/75) ve hacca tavaf eden hacılara benzerler. Kim müşriklerin dansını sûfiyenin deverânına benzetirse, onun benzetmesi bühtandır ve yalandır. Deverân yapanlara karşı sû-i zandır. Sû-i zan da onun katında küfürdür.

131 أ: موحدین

132 أ: عابدين

133 ب: رسول الله

134 ب: وقد سبق

¹³⁵ Onların “Raksı Sâmirî ortaya çıkarmıştır” sözüne gelince; biz deverânın bir raks olduğunu kabul etmeyiz. Raks kelimesinin deverân için kullanımı şeriat cihetinden ve lügat yönünden doğru değildir. Şeriat yönünden ele aldığımızda, Sâmirî'nin raksı buzağıya tapmak içindir. Buzağıda ulûhiyet iddia etmesi Allah'a şirkdir. Halbûki muvahhid olan sûfiler deverân yaparak Allah'a ibadet ederler. Lügat açısından baktığımızda ise raks, fisk meclisinde davul ve zurna ile oynanan bir oyundur. Ve mâlumdur ki deverân bu kabilden değildir. Şayet deverânı bir raks olarak kabul etmiş olsak bile, onun haram cinsinden olduğunu asla kabul etmeyiz. Peygamber Efendimiz'in geçmişte onun zikrine bakması gibi.

136 ب - فإذا كان الأمر كذلك

137 ب - مباح

138 ب - الأصوليين أن

قاعدة مقننة في الكتب¹³⁹ المعتبرة، كالمنازل¹⁴⁰ وغيره،¹⁴¹ وجوابنا جواب أهل المنصفين وأهل الحق، لا يقال أن صاحب¹⁴² البرازية ليس من المجتهدين، ولا من طبقات المقلدين،¹⁴³ وكذا صاحب البزدوي، فإنهم من الذين لا يعلمون يمينهم عن يسارهم.¹⁴⁴

وأما صاحب جامع الفتوى جاء في عصر سلطان مراد خان بمدينة أدرنه، فحرر كتابه فيها،¹⁴⁵ وأما صاحب الكشاف، فهو معتزلي المذهب، فكلامه لا يكون دليلاً لنا؛ لأنه [7^b] خارج عن مذاهب¹⁴⁶ الأربعة، فإنهم خارج عن طبقات المجتهدين والمقلدين، أو أجياب قول البرازي، وصاحب جامع الصغير، وصاحب البزدوي، محمول على التشديد والتغليظ، فإنهم من أهل التشديد، وأما أقوال¹⁴⁷ زماننا، فليسوا من أهل¹⁴⁸ التشديد والتغليظ؛ لأن في زمن الصوفية الآن أكثرهم لا يتمثلون أوامر الله، ولا يجتنبون نواهيه، بل يتخذون دينهم هواء ولعباً، ويحتفرون علم الفقه، وقول المجتهد، نعوذ بالله من شرورهم¹⁴⁹ بس.¹⁵⁰

İmdî ma'lûm ola ki deverân-ı sûfiyyenin hıll u hürmetine mahsus şâri'den bir delil-i kâtî' ve yâhud eimme-i erbe'adan bir kavli şâyi' vâki' olmamışdır.¹⁵¹ Zîrâ deverân-ı mezkûrun zuhûru ânların zemân-ı şerîflerinden sonradır. Lâkin raksın hıll u hurmetinde eimme-i erba'a mâbeyninde ihtilâf vâki' olmuşdır. Ânın içün bazı ulemâ-i dîn deverân-ı mezkûru raksa kıyâs idüb tahrîm eylemişler. [8^a] Ve bazı meşâyih-ı

¹³⁹ أ: في كتب

¹⁴⁰ Ebü'l-Berekât Hâfızüddin en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) fıkıh usûlüne dair eseridir. Tam adı "Menâru'l-Envâr"dır. (Menâru'l-Envâr hakkında bkz. Kâtib Çelebi; 1943: 1823-1827)

¹⁴¹ ب: والمعيرة

¹⁴² أ: - صاحب

¹⁴³ وفي هامش ب: ولا من مقلد مقلدين

¹⁴⁴ Raks, hac yolunda, gazvede, bayramda, müslümanların sevinç hallerinde davulun, defin mubah olması gibi sevinç ehli için mubahtır. Münafıklara rağmen hac yolunu kesenler için bir heybettir ve müşrikler için bir metanet, sağlamlılıktır. İşte bütün bunlara göre raks, bizim nazarımızda ve usûlcü, muvahhid müslümanların delillerine göre mubahtır. Bu husustaki delil şudur: "Ehl-i kible tekfir olunamaz. Aksine Kible ehlini tekfir etmek küfürdür." Bu kaide *el-Menâr* ve onun dışındaki muteber kitaplarda yer almaktadır. Bizim cevabımız, mukallit tabakasından ve müctehidlerden olmayan Bezzâziyye'nin sahibinin (Bezzâzi (ö. 827/1424) söylemediği, insaf ehli ve hak ehlinin cevabıdır. Pezdevî (ö. 482/1089)'nin sahibi de böyledir. Onlar sağlarını sollarını bilmezler.

¹⁴⁵ ب + فليرجع إليها

¹⁴⁶ ب: مذهب

¹⁴⁷ ب - أقول

¹⁴⁸ ب - أهل

¹⁴⁹ ب + انتهى عبارة العربي

¹⁵⁰ *Câmi 'ul-Fetâvâ*'nın sahibine gelince (Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî (ö.860/1455), Sultan Murad Hân (II. Murad; (ö. 855/1451) zamanında Edirne şehrine gelmiştir. Kitabını da orada yazmıştır. *Keşşâf*'ın sahibi (Zemahşerî (ö. 538/1144) ise Mu'tezile mezhebindedir. Bizim için onun sözü delil olamaz. Çünkü Zemahşerî, dört mezhep dışındadır. Onlar mukallitlerin ve müctehidlerlerin tabakâtlarının dışındadır. Bezzâzi (ö. 827/1424)'nin sözüne, *Câmi 'us-Sağîr*'in sahibine ve Pezdevî (ö. 482/1089)'nin sahibine cevap veriyorum: "Bunların sözleri şiddetli ve kabadır. Fakat bizim zamanımızın sözlerine gelince onlar teşdîd ve taglîz ehli değildirler. İçinde bulunduğumuz zamandaki sūfiyyenin çoğunluğu Allah'ın emirlerine tutunmuyorlar ve O'nun yasaklarından sakınmıyorlar. Aksine onlar dinlerini isteklerine uyduruyorlar ve oyun haline getiriyorlar. Fıkıh ilmini ve müctehidler sözlerini tahrif ediyorlar. Onların şerrinden Allah'a sığınırız.

¹⁵¹ ب: O olmuşdur

İslâm dahî âna raks ismin itlâk idüb mürtekb olanları men‘ eylemeden teşdîd ve musırr olanları zecr eylemede tehdîd eclîçün şiddet üzere fetvâlar virdiler ki, okuyanlara dehşet ve dinleyenlere haşyet hâsıl olur.¹⁵²

Lâkin ulemâ-i ‘ızâmdan ve meşâyih-ı İslâm’dan bazıları, meselâ mütekaddimînden Sirâcüddîn Bulkînî ve Şeyhu’l-İslâm ‘İzzüddîn bin Abdüsselâm ve İmam Gazzâlî ve İmam Suyûtî ve Dâvud-ı Kayserî¹⁵³ ve Mollâ Câmi¹⁵⁴ ve Şeyh İmam Semerkandî ve Şeyh İmam Abdü’l-Vehhâb Şa‘rânî ve bunların emsâli niceler... Ve müteahhirînden¹⁵⁵ Şeyhu’l-İslâm Efdâlzâde ve Molla Arab ve bunların emsâli niceler... Ve meşâyih-ı ‘ızâmın mütekaddimîn ve müteahhirînden cümlesi ruhsat tarafında bulunub deverân-ı mezkûrun ehline câiz ve mubah olmasına fetvâlar virüb ve risâleler yazdılar ki istidlâl buyurdıkları şevâhidi ve ibrâz buyurdıkları kavâ‘idi [8^b] bu muhtasarda tafsîl itmek¹⁵⁶ mümkün degildir.

Lâkin hulâsa-i akvâl budur ki evvelâ deverân-ı mezkûra raks ismi itlâk olunmağa usûlümüzde mesâğ¹⁵⁷ yokdur buyurdular. Zirâ raks lügatde ol la‘b kasdıyla olan hareket-i mevzûniye dirler ki¹⁵⁸ ânda tekessür ve tesennün¹⁵⁹ ola.¹⁶⁰

Kâmus’da mezkûrdur ki ¹⁶¹«الرقص لا يكون إلا اللاعب» İstîlâhda raks ol la‘b dirler ki mizmâr¹⁶² gibi evtâr,¹⁶³ tabl¹⁶⁴ gibi çehâr-pâre gibi âlât-ı lehv¹⁶⁵ ola. İmdî lügatde âna raks itlâkı sahîh olmaz ve kütüb-i usûlden *Tavzîh*’de¹⁶⁶ ve gayrıda «لا تثبت اللغة»¹⁶⁸ buyurduğu müdde‘âmıza huccettir buyurdular. Sâniyen deverân-ı mezkûr raksa kıyâs olunmağa dahî mesâğ

¹⁵² ب: Ola

¹⁵³ Dâvud-ı Kayserî (ö. 751/1350), Osmanlı Devleti’nin kuruluş devrinde yaşamış mutasavvıf ve ilk Osmanlı müderrisidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayraktar, 1994: 32-35).

¹⁵⁴ Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492).

¹⁵⁵ ب: + Şeyhu’l-İslâm Ali Cemâlî ve Şeyhu’l-İslâm Sa‘dî

¹⁵⁶ ب: eylemek

¹⁵⁷ (مساغ) Ar. Cevâz, izin, ruhsat.

¹⁵⁸ ب - ki

¹⁵⁹ ب - ve tesennün

¹⁶⁰ ب + ânın için

¹⁶¹ Raks oyuncu olmadan icra edilmez.

¹⁶² Dûdük, kaval.

¹⁶³ ب + gibi; Evtâr: Saz telleri.

¹⁶⁴ Davul.

¹⁶⁵ Çalgı âletleri.

¹⁶⁶ *Et-Tavzîh*, Sadrüşşerîa’nın (ö. 747/1346) *Tenkîhu’l-usûl* adlı fıkıh usulüne dair kendi eserine yapmış olduğu şerhidir.

¹⁶⁷ ب: اسم

¹⁶⁸ Lügatte kıyas ile sabit değildir. İçerisinde sarhoşluk veren her içeceğe hamr ismi itlâk olunmaz.

yokdur. Zîrâ *Şerh-i Menâr*'da dir ki: «Makîs, makîs aleyhin lügatde ve hükümde nazar olmak kıyâsın sıhhatinin şartındandır.»¹⁶⁹ ve yine *Tavzîh*'de dir ki:

«ولا يصح قياس الخطاء على النسيان [9^a] في عدم الإفطار, لأنه ليس نظيره ولأنه عذر دون عذر النسيان.»¹⁷⁰

İmdî ednâ-i mülâbese ile ve cüz-i münasebetle bir şey bir şeye kıyâs olunmaz. Zîrâ gâhî tebâyün-i 'illet ve gâhî tebâyün-i killet ve gâhî tebâyün-i (...) ¹⁷¹ ve (???) gâhî tebâyün-i niyyet kıyâsa mani' olur. Husûsan deverân-ı mezkûr raks kabilinden olması müsellim olduğu takdirce¹⁷² haram-ı kat'î olmak lâzım gelmez. Zîrâ asıl raksın hurmeti ihtilâfün fîh¹⁷³ olduğundan gayrı raksın merâtibi vardır. Ânın için Müslim¹⁷⁴ ile Buhârî¹⁷⁵ ittifâkıyla Hazret-i Âişe'den¹⁷⁶ rivâyet eyledikleri «دونكم يا بني أرفده حتى يعلم»¹⁷⁷ hadîsiyle bazı ulemâmız mübâh ile la'be ve raks gibiler mübâh olmasına istidlâl eylemişlerdir. Zîrâ ¹⁷⁸ «دونكم» ile tefsir «خذوا في رقصكم»¹⁷⁹ ile emr ibâhe¹⁸⁰ için olanlardandır¹⁸¹ deyü buyurmuşlar. [9^b] Ve İbn-i Melek¹⁸² ve gayrı şurrâh bu hadîsde “la'be ruhsat vardır, lehvden hâlî olunmaz”

¹⁶⁹ ب: şartıdır

¹⁷⁰ İftarsızlık durumunda hata unutma üzerine kıyas olunmaz. Çünkü hata unutmanın benzeri değildir. Hata, unutma özürünün dışında bir özüdür.

¹⁷¹ "ا" nüshasında okunamamıştır. "ب" nüshasında ise müstensih buradaki kelimeyi okuyamadığı için yazmamış, boşluk bırakarak devam etmiştir.

¹⁷² ب: Takdirce

¹⁷³ ب: İhtilâfiyye

¹⁷⁴ Tam adı el-İmam el-Hâfız Hüccetü'l-İslâm Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, en-Nisâbü'rî'dir. İmam Müslim h. 204-261 yılları arasında yaşamıştır. Küçük yaşlarda hadis dinlemeye başlayan Müslim, Hadis tahsili için Irak, Hicaz, Şam Bağdat ve Mısır'a gitmiştir. Buhârî'den ve onun şeyhlerinden hadis dinlemiş ve rivâyet etmiştir. Müslim 261 yılında 57 yaşlarında Neysâbur'da vefat etmiştir. Çok sayıda eseri bulunan Müslim *es-Sahîh*'i ile şöhret bulmuştur. (Ayrıntılı Bilgi İçib bkz. Canan, 1998: 197-208)

¹⁷⁵ İmam Buhârî'nin künyesi Ebû Abdullah, ismi Muhammed İbnu İsmâil'dir. Buhâra'da doğmuştur. Hicri 194-256 yıllarında yaşamıştır. 10 yaşından itibaren hadis dinlemeye başlamış, küçükken ezberlediği hadis miktarı 70 bini bulmuştur. Sağlığında layık olduğu şöhret ve itibara ulaşan Buhârî'den çok sayıda kimse kendisini dinleyerek hadis rivâyet etmiştir. Birçok eser telif eden Buhârî daha çok *Cami'u's-Sahîh* adlı eseriyle tanınmıştır. 62 yaşlarında hicri 256 senesinde vefat etmiştir. (Ayrıntılı Bilgi İçib bkz. Canan, 1998: 175-188)

¹⁷⁶ Ümmü'l-mü'minin Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye (ö. 58/678).

¹⁷⁷ “Ey Erfede oğulları (eğleniniz) alın. Tâ ki Yahudi ve Hristiyanlar bizim dinimizde bir genişlik olduğunu bilsinler.” (Suyûtî bu hadisi Ebû Ubeyd ve Harâîfî'nin rivayet ettiğini söyler. Ayrıca Deylemî'nin, “Şa'bî Hz. Aişe'den mürsel olarak rivayet etmiştir.” sözlerini aktarır. Bkz. Suyûtî, 1994: 269).

¹⁷⁸ “dünekum” kelimesi ile...

¹⁷⁹ “Raksınızı alın” kastedilmektedir.

¹⁸⁰ ب: Emrin ibâhat

¹⁸¹ ب: Olanlarındandır

¹⁸² İbn Melek Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarıdır. Aydınöğulları döneminde Tire'de yaşamıştır. Özellikle fıkıh, usûl-i fıkıh ve hadis ilimlerinde zamanın önde gelen âlimlerindedir. İbn Melek'in vefat tarihi ihtilâflıdır. Kaynaklarda geçen bilgilerden hicri 821/1418 senesinden sonra vefat etmiş olduğunu söyleyebiliriz. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Baktır, 1999: 175-176).

buyurmuşlardır. Lâkin bazı fudalâ buyurmuşlardır ki:¹⁸³ “Lehvin dahî bazı kısmı mübâh olur.”

Nitekim Enes bin Mâlik¹⁸⁴ Risâlet Penâh’dan rivâyet¹⁸⁵ eylediği «سألت ربي أن لا يعذب اللاهين من أمتي فأعطهم.»¹⁸⁶ Ve dahî Abdülmuttalib bin Abdullah,¹⁸⁷ Rasûl-i Ekrem’den rivâyet itdiği¹⁸⁹ «الها ولعبوا¹⁸⁸ فإني أكره أن في دينكم غلظة.»¹⁸⁹ Mûnâvî¹⁹⁰ dir ki:¹⁹¹ «الها تكسر أو له أمر إباحة.» Ve bazı lehv husûsan ol lehvin ânda âlât-ı lehv ve tarab olmaya bu ümmetden ma’fûvv olmasına istidlâl eylemişlerdir ve yine hadîsiyle sâbitdir.¹⁹² “Kişi ehli ile ve lihyesiyle¹⁹³ ve esvâbıyla ve feresiyle oynasa ol la‘b mübâh ile olduğu için mübâhdır.” buyurmuşlardır.¹⁹⁴

«الغناء بمجرد الصوت بلا آلة وسماع ذلك [10^a]» Ve fûrû‘-ı Şâfi‘îyyede mestûrdur ki: «مكروهان غير محرمين وكذلك الرقص غير محرم إذ قد ثبت أن النبي وقف باب¹⁹⁵ عائشة فنظرت¹⁹⁶ رقص

¹⁸³ ب - Lâkin bazı fudalâ buyurmuşlardır ki

¹⁸⁴ Adı Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccarî’dır. Hicretten on yıl önce 612’de doğmuştur. Uzun yıllar Hz. Peygamber’in hizmetinde bulunmuş bir Sahâbî’dır. En çok hadis rivâyet eden sahâbîlerden olan Enes b. Mâlik 103 yaşlarında hicrî 93’te Basra yakınlarında vefat etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehv; 2007:165; Canan; 1995: 234-235).

¹⁸⁵ ب - Rivâyet

¹⁸⁶ ب: فأعطاهم

“Rabbimden ümmetimden lâhin olanlara azap etmemesini istedim ve Rabbim duamı kabul etti.” (Suyûtî, bu hadisi Ebû Ya‘lâ ve Darakudnî’nin rivayet ettiğini söyler.) (Suyûtî, 1994: 460)

¹⁸⁷ İbn Abbas diye de meşhur olan Abdullah’ın asıl adı Ebû’l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88)’dir. Hz. Peygamber’in amcasının oğludur. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivâyet eden bir sahâbîdir. (Ayrıntılı Bilgi için bkz. Çakan ve Eroğlu, 1998: 76-79).

¹⁸⁸ ب: واللعب

¹⁸⁹ “Eğleniniz, oyun oynayınız. Ben sizin dininizde katılık olmasını hoş görmüyorum.”; (Beyhakî, Şuâbu’l-imân 6128).

¹⁹⁰ Hadis âlimi, fakih ve sûfi olan Mûnâvî’nin tam adı Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl ‘ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Mûnâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622)’dir. Mûnâvî özellikle *Kevâkibü’l-dürriyye* adlı sûfi tabakatı ve Suyûtî’nin Câmî‘u’s-sağîr eserinin şerhi olan Feyzü’l-kadîr ve et-Teysîr adlı eserleriyle tanınmaktadır.

¹⁹¹ ب: İder

¹⁹² ب + Ki

¹⁹³ ب: Cârîyesiyle; lihye: sakal.

¹⁹⁴ ب: Buyurmuşlar

¹⁹⁵ ب - باب

¹⁹⁶ ب: نظرت

الحبشة ما¹⁹⁷ تقدم تفصيله»¹⁹⁸ Ve Mevlânâ Celâleddîn Devvânî,¹⁹⁹ *Şerh-i Heyâkil*²⁰⁰'de buyurur²⁰¹ ki: «Nitekim nüfus-i felekî şevâgilden²⁰² berie oldukları için ânlara olan işrâkât-i envâr-ı ilâhiyyenin istimrâr-ı harekât-ı devriyyeyi iktizâ itmekle ol harekât müstemirr olub bu âlemde²⁰³ hudûs eden havâdis-i müteceddidenin vücûdunu iktizâ eylediği gibi kezâlik insan dahî riyâzet sebebiyle şevâgil-i bedeniyyeden tetahhur ve takaddüs itmekle ol işrâkât-i envâr-ı ilâhiyye ânların nüfus-ı kudsiyyelerine ta'alluk²⁰⁴ idüb vücûdlarında bir tarab-ı müz'ic ve bir safâ muhrik peydâh olur ki²⁰⁵ raks ve tasfîk ve deverânı iktizâ eyler. İşte semâ'da ser zâhiriyye vâsıl ve bâ'is budur buyururlar. Ânın için²⁰⁶ gâhî bir semâ' meclisinde feth olan [10^b] feyz-i erba'înlerinde feth olunmaz.»²⁰⁷ 208 «انتهى قول الدوراني»

Ve bazı ulemâ-i Hanefiyye buyururlar²⁰⁹ ki eger²¹⁰ eimme-i Hanefiyye'den deverân-ı mezkûrun cevâzına fetvâ viren meşâyih-ı İslâm aleyhimü'r-rahmeti ve'l-gufrân²¹¹ olmasalar da eimme-i Şâfi'îyyeden ibâhatine fetvâ viren ulemâ-i 'ızâmın kavliyle amel olunmak olur idi. Beş yüz seneden bin üç yüz seksan yedi senesine kadar ashâb-ı cezebât ve erbâb-ı hâlât olan azîzlerinden görüb mu'tadımız²¹² ki²¹³

197 ب: مما

¹⁹⁸ Şarkı, âlet olmadan icra edilen tek başına bir sestir. Ve bunu dinlemek mekruhtur. İki de haram değildir. Bu şekilde raks da haram değildir. Hz. Âişe'nin kapıda durduğu ve Habeşlilerin raksına baktığı, Nebî aleyhisselâm ile sabittir. Bu konunun açıklaması daha önce geçmiştir.

¹⁹⁹ Adı Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî'dir. (ö. 908/1502) Devvânî, dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren Eş'arî kelamcısıdır. (Detaylı bilgi için bkz. Anay; (1994): 257-262).

²⁰⁰ Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) *Heyâkilü'n-Nûr* isimli eserine Devvânî'nin yapmış olduğu şerhidir. (Celâleddin Devvânî; (1953): Şevâkilü'l-Hurfi fi Şerh-i Heyâkilü'n-Nûr, Madras.) Sühreverdî'nin tam adı Ebu'l-Fütûh Şihâbu'l-Hakki ve'l-Milleti ve'd-Din Yahya b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl'dür.

²⁰¹ ب: Buyururlar

²⁰² Gönül safvetsizliği.

²⁰³ ب: Âlemden

²⁰⁴ ب + İden

²⁰⁵ ب - Ki

²⁰⁶ ب - İçün

²⁰⁷ ب: Olmaz

²⁰⁸ ب: الدوراني ؛

Devvânî'nin sözü burada bitti.

²⁰⁹ ب: Buyurdular

²¹⁰ ب - Eger

²¹¹ ب: الملك العلام

²¹² ب: Mu'tad olub tevkiyye

²¹³ ب - Ki

kâdir olmayan sülehâ-yı ümmeti bunun gibi bir emr-i sehîli sehl için tadrîl ve tazyîkden edille-i Şâfi'îyye ile amel evlâdır²¹⁴ buyurdular ve dinimizde tazyîk yoktur.

Sultan-ı Enbiyâ-ı aleyhimü's-selâm: ²¹⁵ «يسروا ولا تعسروا» buyurmuşdur. Ânın için Kemâl Paşa-zâde²¹⁶ merhûmdan istiftâ olub;²¹⁷ Zeyd, Hanefiyyü'l-mezheb bir meselede teşeffü'²¹⁸ idüb, bu meselede Şâfi'î hazretleri musîbdir. Hatâ ihtimâli de vardır deyü Şâfi'î kavliyle amel eylese Zeyd'e ne lâzım gelür didiklerinde; [11^a] “Bir nesne lâzım gelmez.” buyurmuşdur. Husûsan asıl meseleye ri'âyet olan âlim mezâhibden birine²¹⁹ isâbet-i zann itdiği mesele ile amel eylemek âna lâzımdır buyurmuşlar.

(فاذكروا الله قياما) Vallâhu a'lem husûsan kudemâ-i eimme-i dîn ve fudalâ-i tefsîrîn
«أي دوما على ذكر الله في الأقوال²²¹ كلها قائمين وقاعدين²²⁰ في الأفعال»
ومضطجعين ليلا ونهارا سرا²²² وعلائية حركة وسكونا²²³ عند الشوق والطرب والشدة والتعب والحزن
buyurdular ve âyetde emr ولسرور والنشاط والفتور والطاعة والمعصية والحدث والطهارة»²²⁴
devam için olub ahvâl-ı ihtiyâriyyeye ve ıztırâriyyeye²²⁵ şümûl murâd olundığı

²¹⁴ ب + Deyü

²¹⁵ “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız.” (Buhârî, İlm, 12; Edeb, 80; Cihâd, 164); Hadis-i şerîfin Müslim'de geçen metni şu şekildedir:

«حدثنا عثمان بن أبي شيبة حدثنا أبو أسامة حدثنا يزيد بن عبد الله عن جده أبي بردة عن أبي موسى قال قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم- إذا بعث أحدا من أصحابه في بعض أمره قال: بشروا ولا تنفروا ويسروا ولا تعسروا»

“Ebû Mûsâ anlatıyor: Rasûlullâh ahabından birini herhangi bir işi için görevlendireceği zaman şöyle buyurdu: “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın.” (Müslim, Cihâd, 1732).

²¹⁶ Asıl adı Şemseddin Ahmed b. Süleymandır. Dedesi Kemâl Paşa'ya nisbetle Kemâl Paşa-zâde, İbn Kemâl ve Kemâl Paşaoğlu gibi isimlerle de tanınmaktadır. 873 (1468-69) senesinde Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Osmanlı devletinin en parlak Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481), Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) dönemlerinde yaşayan Kemâl Paşa-zâde, şeyhü'l-İslâm ve âlim zirve şahsiyetlerden birisi olmasının yanında tarihçiliği ile de ön plana çıkmıştır. Hicrî 940 (1534) senesinde İstanbul'da vefât etmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Bağdatlı; (1951): 141-142; Tahir; (1333): 223-224; Turan; (2002): 238-240).

²¹⁷ ب: Olunub

²¹⁸ Bazı ibâdetlerde Şâfiî mezhebine uymak. Şâfiî olmak.

²¹⁹ ب: Birinde

²²⁰ (فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا)

“Namazı kıldınız mı, **gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın.** Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”; (Nisâ Sûresi, 4/103).

²²¹ ب: الأحوال

²²² أ - سرا

²²³ ب - وسكونا

²²⁴ Yani Allah'ı zikretmeye; ayakta iken, otururken veya yatarken, gece vaktinde, gündüz vaktinde, açık veya gizli, hareket halindeyken veya otururken, şevk halinde, ızdırıp halinde, şiddet ve sıkıntı halinde, hüzünlü iken ve sevinçli iken, canlıyken ve rehavet içerisinde olduğunda, itaat ve ma'siyet halinde, abdestsiz veya temiz olduğunuz tüm hallerde devam ediniz.

²²⁵ ب: ıztırâriyye

ehâdîs-i sahîhada dahî musarrahdır buyurdılar ve hâl-i deverân ise ahvâlinden bir hâldir. Hâlât-ı mezkûreden hâric olmak muhaldır buyurdular.

Hatta Kelime-i tevhîd Kur'ân'dan nısf-ı âyet olduğunun [11^b] hikmeti budur ki cünüblere ve hâyızlara ve muhdeslere tekellümi câiz olub mü'min hiçbir hâlde Kelime-i tevhîde gâfil ve kâhil olmasun ki şâyed o hâlde âna mevt irişürse «تموتون كما»²²⁶ muktezâsınca zikre mu'tad olan lisân zikrullâh ile ratb buluna buyurmuşlar. Filhakîka, ekseriyâ ehl-i tevhîdde bu ma'nâca²²⁷ nice kerre müşâhede olunmuşdur ve Mukâtil²²⁸ hazretleri nakl ider ki²²⁹ şöyle²³⁰ haber-i sahîha bâliğ oldu ki «سبحان الله والحمد»²³¹ kelimelerini cünüb ve hâyız ve metğût demek câizdir. İmdî sultân-ı aşk zâkirin kalbine istilâ idüb raks, deverânı iktizâ iyleyince yine zikirten hâli olmayub belki dahî ziyâde zikir itmek gerekdir ki nefis ve şeytan muğlûbîn²³² olalar buyurmuşlar.

Müşeyyed dinden bazı meşâyih-ı İslâm çünki deverân-ı mezkûrun hurmeti için kitab sünnetde hüccet-i vâziha [12^a] ve kıyâsa ircâ'da²³³ bir illet-i nâsiha bulunmadığını²³⁴ müşâhede buyurdılar ise icmâ'a temessüke teveccüh buyurdılar. Ânın için Kemâl Paşa-zâde²³⁵ ve sûfiyyeden²³⁶ ve bazı meşâyih-ı 'ızâmdan istiftâ olunur. Hurmetini delil-i kâtı'a²³⁷ ile sâbite olmayub ictihad ile sâbit²³⁸ olan eşyanın müstehilli kâfir olmayacak. Deverân ve raks halâl diyen tâife tekfir olunmak ne vecihle sahîh olub deyü suâl olundukda cevâbında icmâ' vardır²³⁹ deyü tekfir olunur buyurıldığı²⁴⁰ ecilden ol²⁴¹ asrın fudalâsı i'tirâz idüb evvelâ icmâ'-ı mezkûr müselleme degildir. Zîrâ kütüb-i usûlde: «فالشرط في لإجماع الكل وخلاف الواحد مانع الإجماع بخلاف»

²²⁶ “Yaşadığınız gibi ölürsünüz.”

²²⁷ ب: Ma'nâ

²²⁸ Künyesi, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767)'dir. Mukâtil b. Süleyman, Kur'ân-ı Kerîm'i başından sonuna kadar tefsir eden ilk müfessirdir.

²²⁹ ب + Ben

²³⁰ ب - Şöyle

²³¹ Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir ve bütün hamdler ona mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah en büyüktür.

²³² ب: Mukallübîn

²³³ ب: İrcahda

²³⁴ ب: Bulunmadığın

²³⁵ ب + Merhumdan

²³⁶ ب - Ve sûfiyyeden

²³⁷ ب: Kâtı'

²³⁸ ب: Sâbite

²³⁹ ب: Ve var

²⁴⁰ ب: Buyurduğu

²⁴¹ ب: O

242 «الأكثر» buyurur. İmdî ulemâ-i mütekaddimînden ve meşâyih-1 sâlifinden muhâlifin hilâfları ol icmâ'a mâni'dir. Husûsan icmâ'-1 mezkûr müselleme olduğı takdirce icmâ'-1 müteahhirîndendir. İcmâ'-1 sahâbe degildir ki câhıdine²⁴³ küfür şâyibesi ola. Zîrâ *Menâr*'da ve *Tavzîh*'de mezkûrdur ki;

«إجماع الصحابة نص، فهو بمنزلة الآية والخبر المتواتر، فيكفر جاحده، ثم الذي نص بعض الصحابة وسكت الباقيون فهو بمنزلة الخبر المشهور فيضلل جاحده ولا يكفر ثم إجماع من بعدهم على حكم لم يظهر فيه خلاف من سبقهم [12^b] أو إجماعهم²⁴⁴ على قول فيه مخالف، فلا يضل جاحده، ولا يكفر لما فيه من الاختلاف»²⁴⁵

İmdî İbn-i Kemâl hazretlerinden cevâb-1 mezkûr dahî teşdîd ve tehdîde binâ olunmağın icmâ'ın merâtibini²⁴⁶ fark eylemekte. Bil ki icmâ' lafızını itlâk eylemekte müsâmaha eylemiştir. Eger suâl olunursa deverân-1 mezkûrun hurmeti edille-i kâtı'adan biri ile sâbit²⁴⁷ olmayub ve eimme-i erba'adan biri tasrîh buyurmayub ictihâd-1 ulemâ-i asr ile sâbit²⁴⁸ olunca husûsan mesele muhtelifün fihâ olunca bazı meşâyih-1 İslâm²⁴⁹ musırr olanları ta'zîr, müstehill olanları tekfir itmek üzere fetvâlar virdiklerinin veçhi ne olub²⁵⁰ cevâb virdiler ki ol fetvâları meşâyih-1 İslâm bir iki asla irca' idüb bir iki vecihle tevcîh itmişlerdir. Evvel ki vechi budur ki fetvâlar mücerred zecr ve men'de taglîz ve teşdîd ve mübâlağa ve tehdîd içündür. Zîrâ küfr-i hakîkî murâd olunmağa usûl-i dînin ve usûl-i fikhın kavâ'idinin müsâ'adesi yokdur. Bil ki müstehill olanların küfrân ve ni'me²⁵¹ vesâir mesele-i sahîha olmalarına binâ olunmuşdur. Husûsan küfr-i hakîkî murâd olunca eimme-i kibârdan cemâhiri ve meşâyih-1 ebrârdan meşâhiri [13^a] ikfâr lâzım gelür. «نعوذ بالله من ذلك ونستغفر الله²⁵²

²⁴² İcmâ'da şart bütün âlimlerin icmâ'idir. Bir kişinin muhalefet etmesi icmâ'a mâni'dir. Çoğunluğun muhalefet etmesi gibidir.

²⁴³ ب: Câhıdesine

²⁴⁴ ب: وإجماعهم

²⁴⁵ Sahabenin icmâ'sı nasıtır. O âyet ve mütevâtir haber makamındadır. Onu inkâr eden kâfir olur. Sonra sahâbeden bazıları bir konuda haber bildirir, diğere bir kısmı da susarsa; bu, meşhûr haber makamındadır. Onu inkâr eden sapıklık yapmıştır. Kâfirdir denmez. Bilâhare sahâbeden sonra gelenlerin icmâ'sı gelir. Kendilerinden önce gelen sahâbenin ihtilafının olmadığı bir konuda onlar da icmâ' etmişlerdir. Sahâbenin dışındakilerin icmâ'mı kabul etmeyenlere muhalefetleri sebebiyle sapık ya da kâfir diyemeyiz.

²⁴⁶ أ: Merâtibi

²⁴⁷ ب: Sâbite

²⁴⁸ ب: Sâbite

²⁴⁹ ب: Meşâyih-1 'ızâm

²⁵⁰ ب: Olur

²⁵¹ ب: Küfrân-1 ni'met

²⁵² ب: أستغفر

253 «هنالك» Ve bu asl üzere teşdîd ve tehdîd ve mübâlağa murâd olunmağa nusûs-ı âyât ve ehâdîsde çok vâki' olunmuştur.

Meselâ 254 ﴿من يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا فيها﴾ âyet-i kerîmesi gibi «ومن سئل الناس أموالهم تكثر إنا هي جمي.» gibi âyetlerde ve dahî 255 ﴿الناس جميعا﴾ gibi hadîslerde bazı şerb el-xemr lem yuqbil Allahu te'âlâ le selvâe arb'eyn sabâha fâin tab tab Allahu 'aleyhe» 256 gibi hadîslerde bazı fudalâ-yı müfessirîn ve bazı eimme-i muhaddisîn teşdîd ve tehdîd ve mübâlağa murâd olunması 257 tasrîh buyurmuşlardır. Ânın için hulâsatü'l-fetâvâda ve *Kâdîhan*'da 258 ve *Tâtârhanîyye*'de 259 261 «استماع الملاهي معصية والجلوس عليها فسق» 260 «والتلذذ بها من الكفر» 261 i şerîfî tehdîd ve teşdîd ve mübâlağa üzere vârid 262 olmuştur buyururlar. Itlâkı üzere melâhînin hurmeti gayr-ı kat'ıyyedir ve ânın telezzüzi küfr olmakdan murâd küfrân-ı ni'me 263 olmakdır buyurmuşlardır. Husûsan hadîs haber-i vâhid olduğundan gayr-ı âmm hassun minhü'l-ba'ddır. Delâleti kat'ıyye degildir. Husûsan telezzüz küfr-i hakîki olsa cemi' me'âsî lezzet-i nefsanîye ile [13^b] olmağın küfür olub Havâric'in ve Mu'tezile'nin mezhepleri dürüst ve ehl-i sünnetin mezhepleri süst olmak lâzım gelür idi. Ânın için sâhibü'l-Keşşâf Mu'tezile'den olub 264, mü'min-i âsî isyânıyla imândan hariç olmak mezhepleri olduğundan evvelâ harekâtı taksîm ve deverânı tahrîm idüb te'yîd-i mezheb itmek için ehl-i sünnet sûfîyyesini tadrîl ve teşni' iden oldur. Nihayeti fıkıhda Hanefiyyü'l-mezheb olmağın teşdîd ve tehdîd tarafını tutar. 265 Meşâyih-ı

253 Bundan Allah'a sığmırız, o hususta Allah'tan af dileriz.

254 «Kim bir mü'mini kasten öldürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir.»; (Nisâ, 4/93).

255 «Kim bir kimseyi öldürse bütün insanları öldürmüş gibi olur.»; (Mâide,5/32).

256 ب + الله

«Her kim içki içerse Allah onun kırk gün namazını kabul etmez. Eğer tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder.»

257 ب: Olunmasını

258 *Fetâvâ-i Kâdîhan*. Hanefî fakihî Kâdîhan'a (ö. 592/1196) ait olan bu eser *el-Fetâvâ'l-Hânîyye* ismiyle de maruf olan bir fıkıh kitabıdır. Kâdîhan'ın künyesi Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'dir.

259 *Fetâvâ-i Tâtârhanîyye*. Hindistanlı Hanefî âlimlerinden Âlim b. Alâ (ö. 786/1384) tarafından telif edilmiştir. Arapça kaleme alınan ve oldukça hacimli bir fıkıh kitabıdır. Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsü'l-küttâb Mustafa Efendi, nr. 416-419, I-V. Ayrıca bu eser için bkz. Kâtip Çelebi, I, 268; II, 947, 1221.

260 أ: فسوق

261 «Çalgı aletlerini kendi isteği ile dinlemek insan için masiyettir. O meclislerde oturmak fisktır. Ve çalgı aletlerinin sesleri ile zevklenmek küfürdür.» (Mecmau'l enhur (Damad) c: 2 sh: 553).

262 ب: Vardır

263 ب: Ni'met

264 ب - Olub

265 ب: Tutan

İslâm ol semt üzere fetvâ virmişlerdir.²⁶⁶ Vallâhu a'lemu bi's-savâb ve mütavvelât-ı kelâmiyyeden ve tefâsîrde mestûrdur. Her mezheb ehlinde sûfiyyeden kavim vardır. Hanefiyye'den ve Şâfi'îyye'den ve Mâlikîyye'den velhâsıl Eşâ'rîyye'den ve Mâturîdîyye'den bir tâife ki kesret-i ibâdet ve mücâhede ihtisâsları ve ahvâl ve a'mâlde ihlasları ve tahkik-i akvâlde dikkatleri ve yakîn ve itikâdda kuvvetleri ola. Ânlara sâdât-ı sûfiyye dirler. Emmâ Sûfiyye-i Ravâfiz ve Sûfiyye-i Havâric ve Bâtıniyye ânların emsâli olanlar mülhidler ve zındıklardır. Lâkin tarikatde muktedâ olanlar sûfiyye-i ehl-i sünnettir. Her asırda ânlar memdûh ve makbûllerdir. Zâhir [14^a] ve bânınları selîm olmağın evliyâ ve sıddîkîn ânlardan zuhûr idegelmişlerdir. Ânlara adâvet iden her asırda mahzûldür ve merdûddur.

Meselâ zemân-i nübüvvetde ashâb-ı suffe gibi hatta bazıları sûfiyye tesmiyesi suffedendir dimişler ve tâbi'în'den ashâb-ı Hasan Basrî²⁶⁷ gibi ve tebe-i tâbi'în'den ashâb-ı Dâvûd-i Tâî²⁶⁸ gibi Hasan Basrî'nin hulefâsından ve İmâm-ı Â'zam'ın²⁶⁹ şâkirdlerinden idi. Kütüb-i fıkhiyyede ânın bazı akvâli ma'mûlün bih olmuşdur ve bunlara muhâlefet ve inkâr idenler ekseriyâ ya Havâric'den yâhud Ravâfiz'den ve yâhud Mu'teziliyyedendirler. Nitekim muhâlefet iden reîs-i Mu'tezile olan Vâsıl bin 'Atâ'dır²⁷⁰ ki meşâyih olan Hasan Basrî'ye i'tirâz idüb ve ânın meclisinden uzlet idüb âhar mahalde ders okutduğu için ânlara Mu'tezile tesmiye olunduğı *Şerh-i Akâid* evvelinde mezkûrdur ve cümle sûfiyyenin evvelâsı Cüneyd-i Bağdâdî²⁷¹ ve ashâbıdır. Ânın için İmâm-ı Suyûtî *Nükâye*'de²⁷² mü'min olan umûri zıkr ittikten sonra ان»

²⁶⁶ ب: Virmişdir

²⁶⁷ Tam adı Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728)'dir. Basralı, âlim ve zâhid olan Hasan Basrî tabiînin meşhurlarındadır.

²⁶⁸ İlk dönem sûfi ve zâhidlerinden olan Dâvûd Tâî'nin tam adı Ebû Süleymân b. Dâvûd b. Nusayr et-Tâî (ö. 165/781)'dir.

²⁶⁹ Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767) Hanefî mezhebinin kurucusu ve imamıdır. Büyük müctehidlerdendir. İslam hukukunda ictihad anlayışının gelişmesinde büyük payı vardır. İmâm-ı Âzam ismiyle de şöhret bulmuştur.

²⁷⁰ Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî (ö. 131/748) Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinen âlimdir.

²⁷¹ İlk dönem meşhur sûfilerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî'nin tam adı Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî (ö. 297/909)'dir. Cüneyd-i Bağdâdî tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Onun görüşleri hem çağdaş sûfiler hem de sonraki mutasavvıflar üzerinde etkili olmuştur.

²⁷² İmâm Suyûtî, *en-Nükâye* isimli eserini 873'te (1468-69) (Keşfü'z-Zünûn, II. 1970) yazmıştır. Bu eserin muhtevasında on dört ilim dalından bahsedilmektedir. Bu ilim dalları sırasıyla Usûlu'd-Dîn, Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Ferâiz, Nahiv, Tasrîf, Hat, Me'ânî, Beyân, Bed'î, Teşrîh, Tıb ve Tasavvuf'tur. (Detaylı bilgi için bkz. es-Suyûtî, 2012: 339-442).

«إن²⁷⁴ de *Yevâkit* Şa‘rânî Şeyh İmam Şa‘rânî buyurub ve الطريقة الجنديّة حق مؤسس بالكتاب والسنة»²⁷³
 «[14^b] buyurur ve Muhammed Pârsâ²⁷⁶ المشايخ «إن الإسلامية وأن لهم اصطلاحا لا يعلم الدخيل إلا بتعريف من الأصل»²⁷⁷ 278 *Faslü'l-Hitâb* 'da²⁷⁷
 «قد انكشفت²⁸⁰ في الخلوات²⁸¹ أمور وأحوال لا يمكن أحساؤها، فعلمت بها يقينا أن طريقة; *buyurur ve İmâm-ı Gazzâlî Munkiz ani'd-Dalâlet*'e²⁷⁹
 النام kitabında; الصوفية أقوم الطرق، وأن سيرتهم أحسن السير، بل لو جمعت عقول العقلاء وعلوم العلماء وحكم الحكماء
 الواقفين على حقيقة الحال، فأجمعوا على تغيير²⁸² من طريقتهم إلى ما هو أحسن منه²⁸³ لم يقدر وعلى ذلك؛ لأن
*buyurur. Suâl-i*²⁸⁶ *sâbika* كل شيء من طريقتهم مبنى على حكم²⁸⁴ دينية مقتبسة من مشكاة النبوة»²⁸⁵
 cevâbında ikinci vecih budur ki deverân-ı mezkûrun müstehilli tadrîl ve tekfir olunmak üzere virilen fetvâlar bir alay zındıka tarîkiyle minhüm ve fîsk ve fesâd sebebiyle minhüm olub ekseriyâ harâmları tahlîl ve fukahâ-yı tahmîk ve techîl iden ashâb-ı dalâl ve idlâl ve erbâb-ı tuğyân ve vebâl içündür. Emmâ cevâz-ı ibâhat vechi üzere virilen [15^a] fetvâlar ol hasenât-ı a‘mâlde dâimâ mücâhede üzere olub

²⁷³ Cündiyye tarikatı kitap ve sünnet üzere kurulmuş hak bir tarikatır.

²⁷⁴ *Yevâkit* (اليواقيت والجواهر), Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî'nin (ö. 973/1565) tasavvuf ileri gelenleriyle Ehl-i sünnet'in akaid anlayışını benimseyenleri uzlaştırmayı amaçlayan eseridir. Tam adı *el-Yevâkit ve'l-cevâhir fi beyâni akâidi'l-ekâbir*'dir. Adında yer alan "ekâbir" kelimesiyle sûfiyye büyüklerine işaret edilir. 955/1548 senesinde telif edilmiştir. Kelâm konularının tamamını içermektedir. *Yevâkit* dört bölümden oluşan bir mukaddime ve yetmiş bir bölümden müteşekkildir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Çınar, 2013: 508-509).

²⁷⁵ Ebu'l-Kâsım Cüneyd-i Bağdâdî'nin tarikatı bütün tarikatların en sağlamıdır.

²⁷⁶ Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddîn Nakşibend'in ön plana çıkmış halifelerindedir. Tam adı Ebu'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfizî el-Buhârî (ö. 822/1420)'dir.

²⁷⁷ *Faslü'l-hitâb* bir kısım tasavvufî terimler, ricâlü'l-gayb, ashâb ve Ehl-i beyt'e sevgi gibi konuları içeren Farsça bir eserdir. Ali Hüsrevoğlu tarafından "*Tevhîde Giriş*" ismiyle günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir. (Bkz. Hüsrevoğlu, 2010; 1-616).

ب: الأصل²⁷⁸

Sûfi meşâyıhları, İslâmî fırkalar içerisinde fırka-yı nâciyedendirler. Asıldan tarifi almamış olan kimselerin onu bilemeyeceği, onlara ait bir ıstılahları vardır.

²⁷⁹ *el-Münkızu mine'd-Dalâl* İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) düşünce hayatındaki gelişimini yansıtan, yaşamış olduğu dönemin İslâmî inanç ve düşünce yapısını aktaran, risâle üslubu ile yazılmış bir eserdir. Tam adı *el-Munkiz mine'd-dalâl ve'l-müfsih 'ani'l-ahvâl*'dir.

ب: انكشفت²⁸⁰

أ: الحلوات²⁸¹

ب: تغيرا²⁸²

ب - منه²⁸³

ب: حكم²⁸⁴

²⁸⁵ Halvetlerde ve hâllerde öyle şeyler ortaya çıkar ki onu söylemek mümkün değildir. Ancak yakın inanç ile bilinir. Sûfi tarikatı ve onların yolu en güzel seyirdir. Bu hâlin hakikatine ulaşmak için, âkillerin bütün akılları, âlimlerin bütün ilimleri, felsefecilerin bütün hükümleri sûfilardan daha güzel bir yol bulmak için toplanmış olsaydı, bunu yapmaları mümkün olmazdı. Buna güçleri yetmezdi. Bunun sebebi de tarikatlarındaki her şeyin Peygamber'in nurundan alınmış dini bir dayanağının olmasıdır.

²⁸⁶ ب: Ve suâl-i

duâlarında istimdâd olunan erbâb-ı tevâcüd ashâb-ı hâl²⁸⁷ içündür buyurmuşlar. Ânın için Mevlânâ Şeyhu'l-İslâm Ebû's-Su'ûd Efendi²⁸⁸ merhûm tehdîd ve teşdîde mâil olanlardan iken o âhirinde virdikleri bazı fetvâ-yı mufassalanın cevâbında buyurur ki: Cezbe-i ilâhiyye ile âlem-i teklîfden münselih olan 'abd-ı sâlih'in efâ'ili²⁸⁹ hurmet ve kerâhet ile vasf olunmaz. 'Abd bir mertebeye vâsıl olup kendüsinden beşeriyet-i muzmahill ve âlem-i rûhâniyete kadem basdıka²⁹⁰ «موتوا قبل أن تموتوا» sırrına mazhar oldukda bazı kelâm zuhûr idüb²⁹¹ «أنا عبد الضعيف» makâmında²⁹² «أنا الحق» deyüb ta'bîrâtda hatâ ider. Bu hatâ ma'fûvdur ve teklif-i sâkıt didikleri budur ki zîrâ zâhir şerî'atde bir kimesne yikirmi dört saat muamma oldukda salâtı kaza itmez.²⁹³ Fefhem lâkin fî zemânenâ bazı müte'abbidîn ki kimi bir haftada kimi on günde Hakk'a yetişdik deyü da'vâlar iderler el-'ıyâzü-bi'llâhi te'âlâ heman reisleri olan dâll ve mudillin murâdı ile içinde müte'ayyin olmaktadır buyururlar ve bazı [15^b] fetvâsında dahî deverân-ı sûfiyye hakkında meşâyih-ı İslâm fetavâ-i gâhî birbirine²⁹⁴ muhâlif bulunduğında hikmet ne ola deyü suâl olundukda. Cevâbında: “Hakikatde muhâlefet yokdur. Belki muhâlefet fehmi fâhimdedir. Zîrâ fetvâda vâki' olan teşdîdât sükkân-ı²⁹⁵ meyhâne olan fecere ve kuttân-ı hum-hâne olan feseke mecâlis-i zikirde cem' olub hevâ-i nefisle ittikleri la'b ve lehvi men'²⁹⁶ itmek içündür.” Ve Kemâl Paşa-zâde Efendi;

ما يقول علماء الدين في طائفة متصوفة، يذكرون الله متحلقين²⁹⁷ بكلمة "لا إله إلا الله" أو يا هو، أو يا الله، ويرفعون أصواتهم على اقتضاء أوقاتهم، وبعد أن غلب عليهم أثر الذكر يقومون ويتحركون ويدورون²⁹⁸ تارة، يمينا وشمالا، ويسقطون أخرى، ويصيحون بالأشواق الإلهية أحيانا، فينظر إليهم المنكر، وزعم أنه من

²⁸⁷ ب: hâller

²⁸⁸ Tam adı Muhammed b. Muhyiddin b. Mustafa el-İskilibî el-İmâdî'dir. (Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 253) Ebussuûd Efendi, yaygın görüşe göre 896/1490 senesinde İstanbul'un Müderris köyünde doğmuştur. İskilip'te doğduğuna dair görüşler de vardır. Müfti's-sakaleyn, Şeyhülislâm, allâme-i küll muallim-i sâni vs. ünvanlarla tanınmaktadır. Ebussuûd Efendi Osmanlı Şeyhülislâmı, hukukçu ve müfessirdir. Devrinin önde gelen Hanefî âlimidir. 982/1574 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Eyüp Sultan Camii civarındadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fidan, 2013: 51-86; Akgündüz, 1994: 365-371).

²⁸⁹ ب: ef'âli

²⁹⁰ “Ölmeden önce ölünüz.”

²⁹¹ Ben zayıf, âciz bir kulum.

²⁹² Ben Hakk'ım, Hakk'tan gayrı değilim.

²⁹³ ب: Salât-ı farzı edâ itmez.

²⁹⁴ ب: Birbirlerine

²⁹⁶ ب: Vaz'

²⁹⁵ أ: سلطان

²⁹⁷ ب - متحلقين

²⁹⁸ ب: ويدورون

الرقص الذي يفعله²⁹⁹ اللاعبون عيانا، ويقول الذاكرون دائما، إنَّما³⁰⁰ فعمل هذا اضطرارا واجدين اختيارا متواجدين بصحة النية وحسن الطوية.³⁰¹

وقد رئينا العلماء المتقين والكاملين والمشايخ العالمين العاملين يرخصون³⁰² لهم، بل يتلذذون بالنظر [16^a] إليهم، ويتشوقون إلى سماعهم، ووجدنا في عدة مؤلفات العلماء والمشايخ الحنفية والشافعية، أنهم جوزوا ذلك، وبينوا³⁰³ له فوائد عظيمة ومنافع جسيمة، ونحن جربنا وشاهدنا ذلك مرارا، وإن لم يزد المنكرين ذلك الإقرار،³⁰⁴ فهل يجوز ذلك، أم لا.³⁰⁵

deyüb³⁰⁶ suâl olundukda cevâbında buyurmuşlar ki:

الجواب: ما في التواجد للعشاق من حرج، ولا التمايل بالإخلاص، فقامت تسع برجليك،³⁰⁷ وحق لمن دعاه مولاه أن تسع على الرأس، فإن الرخصة فيما ذكر المتعارفين³⁰⁸ الصارفين أوقاتهم إلى أحسن الأعمال لسالكين لضبط أنفسهم³⁰⁹ على قبائح الأقوال،³¹⁰ فهم لا يسمعون إلا من الله، ولا يشتاقون إلا إلى الله، إذا غلب عليهم الوجد بحالته، وشربوا من موارده، فمنهم من طريقته الطوارق الإلهية، فخرّ وذاب، ومنهم من طريقته طوارق اللطف فتحير وطاب الله هذا من عندي من الجواب والله أعلم بالصواب³¹¹

299 أ + الذي يفعله
ب: إنما

³⁰¹ Din âlimleri, mutasavvîf tâife hakkında şunları söylerler: “Onlar “Lâ ilâhe illallâh”, “yâ Hû” veya “yâ Allâh” kelimeleri ile halka olmuş vaziyette Allah’ı zikrederler. Onlar vakitlerine uygun bir şekilde seslerini yükseltirler. Sonra eğer ki onlara zikrin etkisi galip gelirse, o zaman ayağa kalkarlar, harekete geçerler ve dönerler. Bazen sağa sola dönerler. Ve bazen de başka tarafa düşerler. İlâhî şevkler ile sayhalar atarlar. Münkir kişiler bu taifeye baktığı zaman, onların yaptıkları hareketlerin raks cinsinden olduğunu zanneder. Bu öyle bir cins ki görüntü itibariyle oyun oynayanların yaptığı hareketlerden bir hareketmiş gibidir. Zikredenler daima derler ki: Bu isteyerek yaptığımız bir hâl değildir, ıztırârî olarak ortaya çıkar.” Bu halde olanlara “vâcidûn” denir. Bir de kendisini vecde zorlayanlar vardır ki onlara “müttecâvidûn” denir. Ancak bunda da niyetin sahih olması gerekir.

302 ب: يرخصون
303 ب: وبينوا
304 ب: إقرار

³⁰⁵ Biz, müttaki âlimleri, kâmilleri ve meşâyih’ul-âlemin’el-âmilîni bu konuda ruhsat veriyor gördük. Hatta bu âlimler, mutasavvıflara bakarken; onların zikirlerini, sayhalarını dinlerken lezzet alıyorlar. Ulemânın, Hanefî ve Şâfiî meşâyih âlimlerinin yazdığı birçok kitapta bu şekildeki zikri caiz gördüklerini ve faydalarını açıkladıklarını gördük. Şayet bu konudaki ikrarımız münkirlerin nefretini artırsa da, biz meşâyihın söyledikleri şeyleri defalarca müşahede ettik. Bu şekilde yapılan zikir (mutasavvıflar için) caiz olur mu?

³⁰⁶ ب: Deyü

307 ب - تسع برجليك، سقط.
308 ب: للعارفين
309 ب: نفسهم
310 ب: الأعمال

³¹¹ Cevabı şudur ki: “Âşıkların vecd gösterisinde bir zorlama söz konusudur. Onların ortaya koydukları şekiller de ihlaslı değildir. Seni herhangi bir insan çağırduğunda ayağa kalkarken, Rabbin çağırduğunda başı üzere kalkma hakkın olmasın mı? Seni de Mevlan çağırsa idi ayakların üzerine değil, başın üstünde kalkardın. Bu ruhsat, vakitlerini amellerin en güzeline harcayanlar, nefislerine hâkim olmak için bu yola sülûk edenler içindir. Çünkü onlar sadece Allah’tan dinlerler. Sadece Allah’a şevk, özlem duyarlar. Onların halleri üzerine vecd hâkim olursa, onlar kendilerine vârid olan hallerden içerler. Onların tarikatı, ilâhî şimşeklerden oluşan bir tarıktır. Yıkılır, bükülür, secdeye kapanır ve onun tadını tadar. Onlardan bazılarının tarikatı da lütuf şimşeklerindedir. Biz onları âh edişlerinden ayırırız.

İmdî tevâcüd vecd hükmündedir. Ânın için bir gün emîru'l-mü'minîn Ömer el-Fâruk Hazretleri Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem meclislerine varub gördiler ki Hazret-i Sıddîk oturub ağlaşurlar idi³¹² didi. “Yâ Rasûlallâh bekânızdan [16^b] bu fakire haber buyurun.³¹³ Biz de ağlayalım. Eger ağlamak olmazsa ağlayanlardan olalım.” buyurdu. Âna binaen “mukallidler muhakkiklere lâhik olurlar” buyurmuşlar. Üçüncü vecihle cevâb budur ki humât-ı dîn ve havvât-ı³¹⁴ müslimîn olan meşâyih-ı İslâm'ın ve eimme-i enâmın âdet-i kerîmelerinden ve sünen-i kadîmlerindendir ki kaçan müslimîn mâbeyninde bir şey hâdis ola. İbtidâ hudûsinde ânı bi'l-küllîye def' ve ref' itmek için âna esbâb-ı hurmete bulub ol esbaba izâfetle ânı tahrîm³¹⁵ iderler ve kulûb ândan tenfîr ve mübtelâ olanları tahzîr için ıtlâk üzere buyururlar ki “harâmı müstehill olanların kendüsi kâfir, avratı³¹⁶ boş olur” dirler. Filhakîka harâm-ı kat'î iledir. İctihadî degil, murâdları dahî harâm-ı kat'îdir. Lâkin def' ve ref' mümkün olmayub şüyu' balsa umûm-ı belvâ³¹⁷ ma'nâsı zâhir olmağın cemâ'at-ı müslimîn ve tâife-i muvahhidîni ânın gibi emr-i sehl ecli için tadrîl ve tekfir eylemeden hazer³¹⁸ idüb ol şey-i hâdise isbât-ı ibâhat bulub ol esbâba izâfetle mübâh olmasına fetvâlar virdiler. Tefâvüt-i ezminenin ve ihtilâf-i asrın iktizâsıdır deyüb aslını istihsânın bazı [17^a] envâ'ından³¹⁹ olan istida' ka'idesine irca' iderler³²⁰ ve bu aslın fûrû'ı çokdur. Meselâ ücretle olan imâmetler ve hitâbetler ve dersler ve cema'ât-ı kesîra ile nâfileler kılmaklar ve kahveler³²¹ ve afyonlar ve bunların³²² emsâli³²³ heb böyle olmuşdur buyurmuşlar. Ânın için meşâyih-ı İslâm'dan müteahhirîn deverân-ı mezkûrun ibâhatine fetvâlar virmişlerdir. Hatta Bostanzâde Efendi'den³²⁴ istiftâ olunub: “Zeyd,

³¹² ب - İdi

³¹³ ب: Buyursun

³¹⁴ ب: هداة

³¹⁵ ب: Tahrîr

³¹⁶ ب: ve avrat

³¹⁷ Umûmu'l-belvâ, kaçınılması büyük güçlüğü yol açan yahut yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi mümkün olmayan olaylar anlamında kullanılan fıkîh terimidir.

³¹⁸ Hazer etmek; çekinmek, sakınmak, uzak durmak.

³¹⁹ ب: Nevâ'ından

³²⁰ ب: İder

³²¹ ب: Kahve

³²² ب: Bunların

³²³ ب - Emsâli

³²⁴ Osmanlı şeyhüislâmı Bostanzâde Mehmed Efendi 942/1535-36 senesinde doğmuştur. Kanûnî dönemi âlimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin oğludur. Osmanlı Devleti'nde azlediltikten sonra ikinci defa şeyhüislâmlığa getirilen ilk kişi Bostanzâde Mehmed Efendi'dir. 1006/1598 senesinde vefat etmiş kabri Şehzade Camii avlusundadır. (Şeyhüislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bkz. İlmiye Salnâmesi, İstanbul, 1334/1916; İpşirli, 1992: 311).

‘Müftî Ali Çelebi³²⁵ deverân-ı sûfiyyenin cevâzına fetvâ virüb ve risâle³²⁶ yazmak ile halkı idlâl³²⁷ eyledi’ dise,³²⁸ Zeyd-i mezkûre şer‘ân ne lâzım olur? deyü suâl olundukda. Cevâbında buyurmuşlar ki: “Ta‘zir şedîd lâzım olur. Eger fetvâya i‘tirâz murâd iderse nefy-i belde olunması lâzımdır. Zîrâ fetvâ ne asla irca‘ olunduğı bilmeyüb müftîye mâcinlik³²⁹ idenlerin cezâsı nefydir” buyurur.”³³⁰

Müctehid-i fi‘d-dîn olanlardan menkûldür buyurmuşlar ki bir mesele ki³³¹ biz ânı ne asla irca‘ eyledik ve neden istinbât eyledik. Bilmeyince ol mesele ile fetvâ virmeyeler. Zîrâ her meselenin tahrîm ve tahlîlinde aslı i‘tibârı ile merâtib vardır. Meselâ harâmın aksâmı vardır. Bazının münkiri tekfir olunub³³² ve bazının [17^b] münkiri taddîl olunur ve bazının tahdîd³³³ olunur. Zemânımız da işidiriz ki bazı zât bu meseleyi yüz kitabdan nakl iderim deyü nâsa müraîlik ider. Bilmez ki meselenin aslını ve ‘illetini ve mertebesini bilmez ve bilmeyen kimesne ânı yüz kitabda dahî görse yine ol meseleye câhildir. Ânın içün usûl-i dîn ve usûl-i fikhî bilmeyen vu‘âzı ve kussâsı kürsîlerde ahkâma müte‘allik mesele beyânından men‘ eylemişlerdir. Bil ki bunları tefsîrden dahî men‘ olunmak lâzımdır. Zîrâ nahv ve me‘ânî lafz-ı Kur‘ân’ın ve i‘câz-ı Furkân’ın³³⁴ ve ma‘nâ-yı mantûkının vücûhının ma‘rifeti için vâcib olduğı gibi usûlin mezâhibin ma‘rifeti için dahî vâcib olmuşdur. Zîrâ yetmiş üç fırka cümlesi âyet-i Kur‘âniyyeyi delil idinüb mezhebine göre ma‘nâ virmişler. Hâsılı³³⁵ usûle ârif olmayanlar ile bahs olunmaktan hazer itmek gerekdir. Zîrâ cevâb³³⁶: “el-ahmaku es-sukûtdur.”³³⁷ Husûsan “el-câhilü cesûrün” inad iderler. Ânlar ile bahs eylemek dinde

³²⁵ Zenbilli Ali Efendi.

³²⁶ Zenbilli Ali Efendi semâ, deverân ve raks konularını ele aldığı “Risâle fi hakkı‘d-deverân ve ‘r-raks” isimli bir risâle yazmıştır. (Bu risâlenin farklı nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Harput, nr.11; Süleymaniye Ktp., İzmirli, nr. 799; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2716; Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nr. 1029; İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp., nr. 3783; Çorum Hasan Paşa Ktp., nr. 854).

أ: إخلال³²⁷

³²⁸ أ: Diye

³²⁹ Hile yapmak.

³³⁰ ب: Buyururlar

³³¹ ب - Bir mesele ki

³³² ب: Olunur

³³³ ب: Tahzîr

³³⁴ ب: Kur‘ân’ın

³³⁵ أ: Hâsıl

³³⁶ ب: Mâ cevâbu

³³⁷ ب: İlle’s-sukûtdur

harâm olan cedele³³⁸ müeddî olur. İmam Begavî³³⁹ ve Tirmizî³⁴⁰ ve İbn-i Mâce,³⁴¹ Ebû Hureyre'den³⁴² rivâyet buyururlar.³⁴³ Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurur: ³⁴⁴«ما ضل قوم بعد هدى كانوا عليه إلا أوتوا الجدل قبل ذلك» [18^a] Ya'ni dalâl ve küfre düşenler düşdiler. İllâ ândan evvel 'amelde cedele mübtelâ oldılar. Hâsılı³⁴⁵ usûlünün kavâ'idine itlâ'ı olan ulemâ-i dîne ve fudalâ-i ehl-i yakîne ma'lûmdur ki bir meselenin aslı nass-ı sarîh gayrı müevvel yâhud icmâ'-ı sahîh karn-ı evvel olmasa ol meselenin münkirine küfür şâibesi olmaz ve bir meselenin hull u hurmetinde eimme-i erba'adan ihtilâf nakl olunsâ³⁴⁶ ol meseleyi tahlîle zâhib olan da ve tahrîmine zâhib olan da tekfîr ve tadrîl olunmaz. Bil ki³⁴⁷ musîb dahî olunmaz. Zîrâ umûr-ı ihtihâdiyye kat'iyye degildir. Husûsan ol tekfîr ve ta'yîb ve tadrîl hakîkatinde³⁴⁸ müctehidine râci' olmak lâzım gelür. Hâşâ ve kellâ. İmdî ulemâ-i müteahhirîn ihtilâf itdikleri³⁴⁹ meselenin tarafından birine meyl idenler yâhud³⁵⁰ tekfîr ve tadrîl olunmak câiz olmadığı evvelüyetle sâbitdir ve ulemâ-i müteahhirîn bir meselede icmâ' dahî itse³⁵¹ ol icmâ'ın münkiri ikfâr olunmak caiz olmadığı yahûd³⁵² usûl-i fikhda musarrahdır. Emmâ teşdîd ve taglîz ehli olub Sultânü'l-müslimîn tarafından umûr-i âmma tefvîz olunan meşâyih-ı [18^b] İslâm gâhî mekrûhâtdan olan bir emr-i hâdisin bi'l-küllîye ref'ine himmet ve rif'ate azîmet itdiklerinde ânın hurmeti nusûsda musarrah degil iken ve ânda bazı hurmet esbâbı bulmak ile ânı tahrîm idüb teşdîd ve taglîz ecli için müstehillinin küfrüne fetvâ virdiler. Lâkin ânın gibi fetvâlar mücerred taglîz ve teşdîd ve zecr ve tehdîde mebnidir. Zîrâ hakikat-i küfür murâd olunmağa³⁵³ usûlünün müsâ'adesi

³³⁸ ب: Cedel

³³⁹ Tam adı Ebû'l-Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî (ö. 286/899) muhaddislerdendir.

³⁴⁰ أ: Sermedî; Tirmizî'nin tam adı Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892)'dir. Kütüb-i Sitte'de yer alan *el-Câmi 'u's-sahîh*'in müellifidir.

³⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı kabul edilen *es-Sünen*'in müellifidir. İbn Mâce hadis hâfızı olarak tanınır.

³⁴² Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî (ö. 58/678). Ebû Hureyre çok hadis rivayet etmesiyle tanınan sahâbîdir.

³⁴³ أ: Buyurur

³⁴⁴ "Hidayete erdikten sonra hiçbir kavim cedele (tartışmaya) girmedikçe dalaletе düşmez." (İbn Mâce, I, 48).

³⁴⁵ أ: Hâsıl

³⁴⁶ ب: Oluna

³⁴⁷ أ: Bekle

³⁴⁸ ب: Hakîkatde

³⁴⁹ ب: Etdikleri

³⁵⁰ أ: Hud

³⁵¹ ب: Etse

³⁵² ب: hud

³⁵³ ب: olunmağa

yokdur. Husûsan ol taglîz kâsîd iden meşâyih-1 İslâm zemânında جندان ferâizi ve vâcibât husûsunda ihmâl-i mekrûhâtı ref'inde³⁵⁴ ihtimam ve ânın emsâli mübtediâtı ref'inde³⁵⁵ ikdam lâzım gelmiş idi. Emmâ bu asırlarda nusûs-1 katı'âya muhâlif ahvâl-i vâfire ferâiz ve vâcibâtı mâni³⁵⁶ a'mâl-i mütekâsire olub her birinin ref'inde mücâhede ve ref'inde mükâbede farz ve vâcib iken ânın gibi umûr-i cüz-iyyeye iştigal³⁵⁷ ve ol tarafa meyl idenler ile cenk ve cidal muktezâ-i 'ilm ve 'irfâna muhâlif ve şakî olanları mücib takvâ ikanda sârif olduğundan mâ'adâ ânın gibi umûri ziyâde inkârdır. Husûsan ol [19^a] vâdide ta'assub ve ısrar mevâni'-i usûl-i dîniyyeden ve medâr-1 umûr-1 yakîniyyeden olduğına reyb yokdur. Zîrâ teferruk-1 umûr-1 müslimiyye ve ihtilâf-1 kulûb ehl-i yakîniyye sebebdır ve hadîs-i nebeviyyede «من فرق بين المسلمين»³⁵⁸ buyurur. İmdî umûr-1 kat'ıyye ile umûr-1 ihtilâfiyyenin merâtibini zabta kâdirûn ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin şurûtını³⁵⁹ fırka-i 'ârifûn olmayan bazı cehele-i vu'âz-1 asr ve hazele-i huffâza teşdîd ve taglîz ehli degiller iken müftî mâcinlik idüb umûr-1 mezkûreyi mertebelerinden ihraç itmekle³⁶⁰ ifsâd-1³⁶¹ «أظهر من الشمس» 'akâyid 'avâm-1 müslimîn ve teşvik-i kulûb ashâb-1 yakîn itdikleri «أظهر من الشمس»³⁶² iken ulemâ-i dîniye bunun gibileri adem³⁶³ te'dib gayet de emr-i acibdir.

«الفصل الثاني: أما الآية فقوله تعالى ﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ﴾،³⁶⁴ الآية، قال المفسرون: فيه لفظ عام مطلق يعم الجهر والإخفاء من غير فرق، واللفظ العام المطلق إذا لم يكن له مخصص كان دليلا قطعيا مدلوله كاللفظ الخاص عند الإمام الأعظم كما صرح في الأصول»³⁶⁵

³⁵⁴ + ikdam

³⁵⁵ ب: ref'inde

³⁵⁶ ب: mâni

³⁵⁷ ب: istigal

³⁵⁸ «Kim Müslümanlar arasında bir ayrılık çıkarırsa, kim olursa olsun onu öldürünüz.»

³⁵⁹ ب: şurûtu

³⁶⁰ ب: etmekle

³⁶¹ ب: fesâd

³⁶² Güneş kadar ortada, dün kadar da bilindik.

³⁶³ ب - adem; + شدم

³⁶⁴ ﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاسْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون﴾

“Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin»; (Bakara: 2/152).

³⁶⁵ İkinci fasıla gelince, Allah Teâlâ, âyet-i celîlesinde “Beni anın ki ben de sizi anayım” (Bakara: 2/152) buyurmaktadır. Müfessirler bu âyet hakkında şöyle dediler: “Bu âyette genel, umûmî bir lafız vardır. Bu kelime açıktan zikretmeye ve gizliden zikretmeye de şâmidir. Herhangi bir fark yoktur. Onu genellikten çıkarıp özel bir konuya has kılan bir şey olmadığı zaman kesin bir delil olur. Onun delil olduğu şey özel bir lafız gibi anlaşılır. Usûl kitaplarında açıklandığı gibi İmam-1 Âzam'ın görüşü budur.”

(فاذكروني أذ كركم)³⁶⁶ Ya‘ni fasl-1 evvelde beyân olunan zikr-i cehrînin delili [19^b] âyet-i kerimesidir. ‘inde’l-müfessirîn bunda lafz-1 âmm vardır mutlakdır. Ya‘ni zikr-i cehre ve ihfâya âmm olur. Usûl kâ‘idesi budur ki lafz-1 âmm mutlak içün mahsûs olmazsa delil-i kat‘î olur. Medlûl-i lafz-1 hass gibi olur. İmâm-1 A‘zam ‘indinde velhâsıl bu âyet-i kerimeden nice ihfâ fehm olunur. Cehr dahî fehm olunur bilâ fark.

وقوله تعالى ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ آيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ﴾،³⁶⁷ الآية، قال قدماء المفسرين: أي دوموا على ذكر الله في الأحوال كلها، قائمين، أو قاعدين، أو مضطجعين، مرضى وأصحاء، ليلا ونهارا، سرا وعلانية، حركة وسكونا، عند الشوق، والطرب، والشدة، والتعب، والحزن، والسرور، والنشاط، والطاعة، والمعصية، والحدث، والطهارة.³⁶⁸

Ya‘ni kudemâ-i müfessirîn bu âyet-i kerîmei tefsîr idüb buyurmuşlar ki demek olur. Allâh te‘âlâ hazretini zikre dâim olun. Ahvâlinizin³⁶⁹ cemî‘inden ya‘ni kıyâmınız hâlinde ku‘ûdunuz hâlinde [20^a] ve yaturken³⁷⁰ hasta iken ve sağ iken gicede ve gündüzde ve gizli³⁷¹ ve âşikâr hareketle ve sükûnda şevk hâlinde ve şiddet³⁷² ve ta‘b hâlinde ve hüzüün ve sürûr halinde ve tâ‘at ve ma‘sıyyet halinde ve hades ve tahâret halinde zikr iyleyin demek olur.

«وقال القاضي³⁷³ والكشاف³⁷⁴ وغيرهما: على أي حال كانوا فافهم، فإن الدوران حال من الأحوال.»³⁷⁵

³⁶⁶ “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin”; (Bakara: 2/152).

³⁶⁷ ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ آيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ ﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلاً سُبْحَانَكَ قِنَّا عَذَابَ النَّارِ﴾

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler”; (Âl-i İmrân: 3/190-191).

³⁶⁸ Müfessirlerin büyükleri bu âyet ile ilgili şunları söyledi: “Allah’ı zikretmeye her durumda ve her hâlde devam edin. Ayakta iken veya otururken, yatarken, hasta veya sıhhatli iken, geceleyin veya gündüzleri, gizli veya açık bir şekilde, hareketli veya sâkin bir hâl üzere, şevk halindeyken, şiddet ve ta‘b anında, hüzünlü ve sevinçli iken, ta‘at ve ma‘sıyyette iken, hades ve tahâret halinde Allah’ı zikre dâim olunuz.”

³⁶⁹ ب: ahvâliniz

³⁷⁰ ب - ve yaturken

³⁷¹ أ - gizli

³⁷² أ: شبيهه

³⁷³ Müfessir, Şâfiî fakihî ve Eş‘arî kelâmcısı olan Beydâvî’nin tam adı Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286)’dir.

³⁷⁴ Mu‘tezile âlimlerinden Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) ağırlıklı olarak dirayet metoduyla yazdığı tefsiridir. Tam adı *el-Keşşâf an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil*’dir.

³⁷⁵ “Kadı, Keşşâf ve o ikisinin dışındaki müfessirler dahi deverân hâllerden bir hâldir.”

Kadı ve Keşşâf ve gayrı müfessirler dahî ³⁷⁶«على أي حال كانوا» dirler. İmdî deverân dahî insanın bir hâlidir. Ânda dahî zikr câizdir.

«وعن أبي 377 عروة ابن زبير: وجماعة من الصحابة خرجوا يوم العيد إلى المصلى فجعلوا يذكرون الله قاعدين، فقال بعضهم أما 378 قال الله تعالى: ﴿يَذْكُرُونَ قِيَامًا﴾، فقاموا يذكرون الله بالجهر والعلانية. 379 وقوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ﴾، الآية، قال صاحب الكشاف: بما هو أهل من التهليل والتكبير والتقدیس، وقوله تعالى: ﴿ذَكَرًا كَثِيرًا﴾ أي قياما وقيودا على جنوبهم مرضي وأصحاء ليلا ونهارا، برا وبحرا، وعلى كل حال، إلا مغلوبا على عقله، وهذا الآيات 380 تدل على جواز ذكر الجهری [20^b] على أفضليته، والأحاديث القدسية عن ابن عباس عن النبي عليه السلام: «قال الله تعالى: يا بن آدم، إذا ذكرتني خاليا ذكرتني خاليا، وإذا ذكرتني في ملاء ذكرتني في ملاء خير من الذين تذكرني فيهم. 381

وعن معاذ بن أنس رضى الله قال رسول الله عليه وسلم: قال الله تعالى: لا يذكرني عبد في نفسه إلا ذكرته في ملاء من ملائكتي، ولا يذكرني في ملاء ذكرته إلا في الأفق الأعلى. 382 قال النبي عليه السلام: "يقول الله تعالى أنا عند ظن عبدي، 383 وأنا معه إذا ذكرني، فإن ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي، 384" أه 385 أقول: وهذه الأحاديث الربانية تدل على استجاب الذكر الجهری والعلانية، 386 ولا يخفى

³⁷⁶ Hangi hâl üzere olurlarsa olsunlar...

³⁷⁷ ب: عن أبي
³⁷⁸ أ - أما

³⁷⁹ Zübeyr'in oğlu Urve ve bir grup sahâbi, bayram günü namaz kılınacak bir yere çıktılar. Onlar oturdukları yerde Allah'ı zikretmeye başladılar. Onlardan bazıları Allah Teâlâ'nın "Onlar ayakta zikrediyorlar." (Âl-i İmrân: 3/191) âyetini okuyunca ayağa kalktılar ve Allah'ı açıktan ve sesli bir şekilde zikrettiler.

³⁸⁰ ب: هذه الآية
³⁸¹ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾

"Ey imân edenler! Allah'ı çokça zikredin." (Ahzab: 33/41) âyetiyle ilgili Keşşâf'ın sahibi dedi ki: "Takdis, tekbir ve tehlil ehli olan herkes bunun içine girer. Allah Teâlâ "Ey imân edenler! Allah'ı çokça zikredin." (Ahzab: 33/41) buyuruyor. Yani ayakta iken ve otururken, yataarken, hastalıkta ve sağlıkta, gece ve gündüz, karada ve denizde tüm hâllerde Allah'ı zikredin. Ancak aklın mağlub olduğu durum istisnadır. Bu âyet, cehrî zikrin cevazına delildir. Daha faziletli kutsî hadisleri İbn-i Abbas r.a. Nebî aleyhisselâm'dan rivâyet etmiştir. "Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Ey âdemoğlu! Beni tek başına zikrettiğin zaman, ben de seni Zâtımda zikrederim. Beni bir toplulukta anarsan bende seni daha hayırlı bir toplulukta anarım." (Heysemî, c. 10, nr. 16.776).

³⁸² ب: أعلى

Mu'âz b. Enes (r.a.) rivâyet etti: "Rasûlullah (S.a.v.) şöyle buyuruyor: Allah Teâlâ "Bir kul beni zikretmesin ki ben onu melekler topluluğunda anmayayım. Bir toplulukta zikretmesin ki ben onu yüce bir meretebeğe yükseltmeyeyim." (Taberânî, Allah'ı Zikretmenin Fazileti, 1863).

³⁸³ ب + بي

³⁸⁴ ب + ذكرته في نفسي

³⁸⁵ ب: الله

³⁸⁶ وفي هامش أ: "قال عليه السلام الشريعة شجرة والطريقة أغصانها والمعرفة أوراقها والحقيقة أثمارها والقرآن جامع يجمعها أي بالدلائل والإشارات. ذكر في بستان الشريعة أول من تخبر أقرب الطريق عن النبي عليه السلام ثم جاء بالوحي جبريل ثلاث مرارة لا إله إلا الله ... على ثم جاء إلى أصحابه أربع مائة رجل يجتمعون في مسجد النبي فلقنهم جميعا فقال رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر"

"Peygamber Efendimiz (S.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şeriat bir ağaçtır, tarikatde onun dallarıdır. Mârifet onun yapraklarıdır. Hakikat meyveleridir. Kur'an ise bunların hepsini delâletleri ve işaretleriyle kendisinde toplayan bir kitaptır." Şeriat bostanında bir kimse Nebî aleyhisselâm'dan en yakın yolu haber veriyor. Sonra Cebrâil tarafından vahiy geldi. Üç kere Lâ ilâhe illallah... Sonra dört

على العاقل المنصف³⁸⁷ أن الذكر في المألا لا يكون إلا جهرا وعلانية، وهذا مستحب إذا كان خاليا عن الرياء، والرياء حرام، فلا كلام فيها،³⁸⁸ وهي أمر خفي فلا يحكم على المؤمنين الذاكرين بها.³⁸⁹

وحمل المؤمن على الصلاح والأحاديث النبوية قال³⁹⁰ النبي عليه السلام: «سيروا سبق المفردون، قالوا: يا رسول الله، وما المفردون؟ قال: شراح الحديث. يعني المتحيرين والمتحركين في ذكر الله.³⁹¹

[21^a] وعن سعيد³⁹² بن الخدي أن رسول الله عليه السلام قال: "كثروا³⁹³ ذكر الله حتى يقولوا إنه لمجنون" وابن عباس رضي الله عنهما قال رسول الله عليه السلام "أذكروا الله حتى يقول المنافقون إنكم مرأون" وفي هذه الأحاديث الشريفة زجر عظيم لمن طعن أهل³⁹⁴ الذكر في حركاتهم وأوضاعهم، فاحذروا عن ذلك إن كنتم مؤمنين.³⁹⁵

Zikr hakkında Edirne müftisinden suâl olındıkda kütüb-i fikhiyyeden *Tâtârhanîyye*'de mestûr olunan³⁹⁶ şurût-ı sitte ile cevab buyurmuşlardır ki ya'ni şurût-ı sitte meclis-i zikirde ehl-i fiska ve şâbb emrdir. Tâife-i nisâ olmamalıdır ve şeyh âlim olmak lâzımdır ve zikirde garaz ve ıvaz olmamalıdır ve riyâdan dahî hâlî olmakdır. Mûmâileyh müfti efendi böyle cevab virdikde zamanlarına mu'âsır olan Mısırî hazretlerinden suâl olundukda³⁹⁷ *Tâtârhanîyye*'de mestûr olan şurût ma'lûmdur.

yüz adam geldi. Nebî (S.a.v.)'ın mescidinde toplandılar. Hz. Peygamber onlara toplu bir haldeyken şunları telkin etti: "Küçük cihaddan, büyük cihada dönüyoruz." (Zeyla'î bu hadisin mevzû olduğunu söyler.) (Zeyla'î, 1993: 395).

387 ب: المنصب

388 ب: فيه

³⁸⁹ Nebî aleyhisselâm, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ben kulumun zannı üzereyim. Beni andığı zaman onunla birlikteyim. Beni tek başına zikrederse, onu Zâtında anarım." dedi. (Buhârî, Tevhid 15; Müslim, Zikir 2) Diyorum ki işte bu Rabbâni hadisler, cehrî ve alenî zikrin kabulüne delalet eder. İnsaf sahibi akıllı kişiye gizli değildir. Bir topluluk içerisinde zikretmek ancak açıktan ve ortalıkta olabilir. Riyâ olmadığı zaman müstehabdır. Riyâ ise haramdır. Bu hususta konuşmaya gerek yoktur. Riyâ gizli bir iştir. Zikreden mü'minler üzerine riyâ ile hükmedilemez.

390 ب + الله

³⁹¹ Mü'min salah üzerine hamlolunur. Nebevî hadisler şunlardır: Nebî aleyhisselâm buyurdu ki: "Koşunuz! Müferridler öne geçtiler. Sahabe yâ Rasûlallah! Müferridler dediğiniz kimlerdir? diye sordular. Rasûlallah; "Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlardır." buyurdu. (Müslim, Kitâbü'z-Zikri ve Duâ, 1).

392 أ: سعد

393 ب: قال أكثروا

394 ب - أهل

395 ب + : تعالى

Said ibn el-Hudrî, Rasûlallah (S.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah'ı zikri çoğaltınız, ta ki (münâfıklar) o delidir/mecnundur diyinceye kadar" dedi. (Ahmed b. Hanbel, XVIII, 195) İbn Abbas (r.a.), Rasûlallah (a.s.)'ın şöyle buyurduğunu söyledi: "Allah'ı çokça zikrediniz. Hatta münâfıklar 'siz riyakârsınız' desinler." (Tabarânî, XII, 169; Alâuddin el-Hindî, I, 414) Bu hadis-i şeriflerde zikir ehlinin hareketlerini ve onların konumlarını ayıplayan kimse için büyük bir azarlama vardır. Eğer mü'minler iseniz bu duruma düşmekten sakının!

³⁹⁶ ب: Olan

³⁹⁷ Evet

Lâkin şart-ı³⁹⁸ hâmis ve sâdis umûr-ı³⁹⁹ bâtinî bir keyfiyettir. Ancak umûr-i bâtineyi bilmek⁴⁰⁰ cenâb-ı bâriye mahsusdur⁴⁰¹ buyurdılar. Hâsıl-ı kelâm bu âyet-i kerîme dahî zikrin tafsîlen ahvâline delâlet-i kavîyyedir. "قوله تعالى ﴿ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغداة﴾ [21^b] والعشى يريدون وجهه⁴⁰², الآية, المُرَاجَاة⁴⁰³ mürâca‘at oluna.

فصل 404 الثالث في التغني والحن

فهذه على خمسة أمور: الرياء، والاستخفاف بالدين، والجهر بالذكر، والتغني، والحن. أما الرياء فحرام قطعي، مستحله كافر، وأما فاعله بلا استحلال، فالصواب أن لا يكفر، وإن ذهب بعض المتفهمة إلى أكفاره في الرياء المحض.⁴⁰⁵

وأما الاستخفاف بالدين، فإن كان في قصده فلا شبهة في كفره، وإلا فإن كان ظاهراً كاللقاء المصحف في القاذورات،⁴⁰⁶ نعوذ بالله، فكذا،⁴⁰⁷ وإلا فلا يحكم بكفره، بل يؤدب ويعذب.⁴⁰⁸

وأما الثلاثة الباقية: فقد ذكرت يا أخي، ما قيل في حرمتها، فتذكر بعض⁴⁰⁹ ما قيل في إباحتها: قال البزاري بعد ما نقل⁴¹⁰ تحريم الجهر بالذكر بالسطر،⁴¹¹ وأما رفع الصوت بالذكر فجاز، وقال⁴¹² صاحب الهداية⁴¹³ في التجنيس⁴¹⁴ القراءة⁴¹⁵ في الحمام على وجهين، إما أن يرفع صوته أو لا يرفع، ففي الوجه الأول يكره، وفي الثاني لا يكره، وهو المختار، وأما التسبيح والتهليل [22^a] "فلا بأس به وإن رفع صوته، وكذا قال التارخانية،

³⁹⁸ ب: Şer

³⁹⁹ ب: Emr

⁴⁰⁰ أ - Bilmek

⁴⁰¹ ب + Deyü

⁴⁰² "Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma."; (En'am: 6/52).

⁴⁰³ ب: tefsire

⁴⁰⁴ ب: الفصل

⁴⁰⁵ Üçüncü bölüm tegannî ve lahn hakkındadır. Bu bölüm beş kısma ayrılır. Birincisi riyâdır. İkincisi dini hafife almaktır. Üçüncüsü açıktan zikir etmektir. Dördüncüsü tegannî, şarkı söylemektir. Beşincisi lahndır. Riyâ konusuna gelince apaçık bir haramdır. Onu helal sayan kâfirdir. Ancak doğru olan şey, helal saymaksızın riyâ yapan kimsenin tekfir edilmemesidir. Şayet bazı fıkıhçılar o kimseyi tekfir etme görüşünde olsalar da sırf riyâ hakkında tekfir olunur deseler de doğru olan görüş onun kâfir olmayacağı görüşüdür.

⁴⁰⁶ أ: القاذورة

⁴⁰⁷ ب: لكذا

⁴⁰⁸ Dini hafife almaya gelince, eğer niyetinde dini hafife alma varsa, o kimsenin kâfir olduğuna dair şüphe yoktur. Niyetinde dini hafife alma yoksa kâfir olmaz. Eğer apaçık şekilde gözükiyorsa, bu Kur'an'ı kötü şeylerin, pisliklerin içerisine atmak gibidir. Bu durumda olmaktan Allah'a sığınırız. Eğer böyle açık değil ise ona küfür ile hükmedilmez. Terbiye edilir, ceza verilir.

⁴⁰⁹ ب - بعض

⁴¹⁰ ب: نخل

⁴¹¹ ب: باسط

⁴¹² ب: قال

⁴¹³ أ: الهدايه

⁴¹⁴ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğînânî (ö. 593/1197)'nin *et-Tecnis ve'l-mezid* adlı eseridir. (Özel, 1990: 58).

⁴¹⁵ أ:ب: القراءة

وقال الأكمل في شرح المشارق⁴¹⁶ في شرح قوله عليه السلام «أرتعوا على أنفسكم»،⁴¹⁷ الحديث، استحباب الإخفاء في ذكر الله تعالى، ولكن ذكر شرح الكشاف⁴¹⁸ أن هذا بحسب المقام، والشيخ المرشد قد يأمر المبتدي برفع الصوت ليقنع عن قلبه الخواطر الراسخة فيه، انتهى.⁴¹⁹

وقال الأكمل فيه أيضا: اختلفوا في الغناء، أباحه جماعة، وهو رواية عن مالك محتجا لقوله عليه السلام «يا أبا بكر، إن لكل قوم عيدا، وهذا عيدنا». وقال القشيري في رسالته: فممن قال بإباحته أنس بن مالك وأهل الحجاز، كلهم يبيحون الغناء.⁴²⁰

وقال القرطبي في أول تفسيره: وأجاز طائفة رفع الصوت بالقراءة والتطريب به، وممن ذهب إلى هذا أبو حنيفة فيه أصحاب والشافعي، وقال ابن همام والعيني في شرح الهداية⁴²¹: وأما القراءة بالألحان، أباحها قوم وحظر قوم، وقال الزيلعي: ومن الناس من أجاز الغناء في العروس، ومن مشايخنا من قال إذا كان يتغنى ليستعيز به نظر القوافي ويصير به فصيح اللسان لا بس به، ومن الناس من كرهه مطلقا، [22^b] ومن الناس من أباحه مطلقا، انتهى.⁴²²

⁴¹⁶ Ebü'l-Fezâil Radîyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî (ö. 650/1252)'nin “*Şerhu Meşârîki'l-envârî'n-Nebeviyye min sihâhi'l-ahbârî'l-Mustafâviyye*” eserinin şerhidir. Bu esere el-Ekmelel, “*Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi meşârîki'l-envâr*” ismini vermiştir.

⁴¹⁷ Bu hadis-i Şerîf şu şekilde bize ulaşmıştır: “Biz Rasûlullah (S.a.v.) ile beraber seferde bulunurduk. Her vâdi üzerine yükseldikçe sesimizi yükselterek tehlîl ve tekbîr ederdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (S.a.v.): “Ey insanlar canınıza acıyın, sesinizi yükseltmeyin! Şüphesiz siz, ne sağırı çağırıyor ne de gaibe çağırıyorsunuz! Duâ ettiğiniz O (Allah), muhakkak ki sizinle beraberdir. Hem Allah sesinizi çok iyi işitir, O, size (uzak değil) çok yakındır, buyurdu.” (ez-Zebîdî, 1975: 366).

⁴¹⁸ Bu eser, Şerafüddin Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) “*et-Tibyân fi'l-meânî ve'l-beyân*” isimli eseri olmalıdır. Bu eserin tahkikli neşri için bkz. (Hâdî Atiyye Matar el-Hilâlî; (1987), *Âlemu'l-kutûb*, Beyrut).

⁴¹⁹ Son üç kısma gelince ben bu konuların haram olup olmadığını sana daha önce anlattım ey Kardeşim! Mubah olduğuna dair söylenenlerden bazılarını hatırlarsın. Bezzâzî (ö. 827/1424), açıktan yapılan zikrin haram olduğunu söyledikten sonra *Hidâye*'nin sahibinin (Merginânî, ö. 593/1197) *Tecnis* adlı eserinde “hamamda kıraat bahsinde iki görüş olduğunu söylediğini” ifade etmektedir. Bunlardan birincisi sesini yükselterek kıraat yapmaktır ki bu mekruhtur. Diğeri ise sesi yükseltmeden kıraat yapmaktır. Bu mekruh değildir. Aynı zamanda mezhepte tercih edilen görüştür. Tuvalette tesbih ve tehlîl (Lâ ilâhe illallah demek) konusuna gelince sesli ya da sessiz yapılmasında bir problem yoktur. Eğer sesini yükseltirse mekruh olur. Tâtârhanîyye'de de böyle denilmiştir. el-Ekmelel (Ekmeleddin el-Bâbertî, ö. 786/1384), *fi-Şerhi'l-Meşârik* şerhinde; Hz. Peygamber (S.a.v.)'in “Sesinizi kendinize duyurun.” (ez-Zebîdî, 1975: 366) hadisini şerh ederken Allahu Teâlâyı zikrederken sesi kısmann/gizlemenin (yani hafî zikrin) müstehab olduğundan bahseden hadise yer verir. Velâkin *Keşşâf'ın Şerhi* 'nde şârih şöyle söyledi: “Bu mesele duruma, ortama göre değişebilir. İrşad eden bir şeyh başlangıçtaki müride kalbindeki hatıraları, kök salmış nefsanî hastalıkları, kafasındaki düşünceleri atabilmesi için bazen sesini yükseltmesini emredebilir.”

⁴²⁰ el-Ekmelel, *Şerhu'l-Meşârik*'da âlimlerin tegannî ve gınâ konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. Bazı âlimler -İmam Malik'de bu âlimler içerisindedir- Hz. Peygamber'den “(Ey Ebû Bekir) Her kavmin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır.” şeklindeki hadis-i şerifeki rivayeti delil alarak tegannî ve gınâyı mubah saymıştır. Kuşeyri (ö. 465/1072), risâlesinde Enes b. Malik (ö. 93/711-12) ve hicaz ehlinin “Tegannî ve gınâ mubahtır.” sözünü aktarmıştır. Ve bunların hepsinin tegannîyi mubah olarak kabul ettiklerini söylemektedir.

⁴²¹ İbn Hümâm (ö. 861/1457)'in “*Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakir*” isimli şerhi ve Bedreddin el-Aynî (ö.855/1451)'nin “*el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*” adlı şerhidir.

⁴²² Kurtûbî (ö. 671/1273) tefsirinde “Bir grup fakihin -ki bunlar arasında Ebû Hanîfe, talebeleri ve İmam Şâfiî (ö. 204/820) vardır- Kur'an'ı Kerim'i okurken sesi yükseltmeyi ve dalgalandırarak okumayı (makam yapmayı) câiz gördüler. *Hidâye*'nin şerhlerinde İbn Hümâm (ö. 861/1457) “*Fethu'l-*

وفي الذخيرة⁴²³ منهم من قال لا بأس في الأعياد، وقال الأكمل في شرح الهداية: لو كان غناؤه لإزالة وحشته في نفسه لا بأس به عند عامة المشايخ، وهو اختيار شمس الأئمة السرخسي،⁴²⁴ انتهى. قلت: وقد أجاز أيضا التغني واللحن في الأذان في الحيعلتين، وأخرج البخاري في صحيحه عن عبد الله بن مغفل⁴²⁵ رضي الله عنه⁴²⁶ قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم «يوم فتح مكة على ناقه، وهو يقرأ سورة الفتح، يرجع وقال: لولا أن يجتمع الناس حولي لرجعت كما رجعت، وقد ذكر في بعض الفتاوى، أنه كان يقرأ القرآن عند أبي حنيفة وأبي يوسف⁴²⁷ بالألحان، وفي بعضها بالترجيع، وقول البزازي ولا تظن أن المراد بالترجيع، هو اللحن ليس بشيء؛ إذ بمجرد الخفض والرفع ليس فيه تشبيها بالفسقة بما فعلوه في فسقهم حتى يعلل أكثر المشايخ كراهتها به، وقد علوه. وكذا ترجيع النبي سورة الفتح على ما يدل عليه قول الراوي، ولولا أن يجتمع الناس آه، وأيضا قد روي بلفظ الألحان⁴²⁸ مكان الترجيع، وفي العتبية،⁴²⁹ وكان⁴³⁰ [23^a] عند أبي يوسف ومحمد⁴³¹ بالألحان ويبيحانهما،⁴³² وكره ذلك بعضهم.⁴³³

kadîr li'l-âcizi'l-fakîr” ve el-Aynî (ö.855/1451) “*el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*”; “Fıkıhçılardan bir grup lahn ile kıraatı mubah gördü. Başka bir grup da onu hoş karşılamadı.” demişlerdir. Zeyla’î (Cemaleddin Zeylaî, ö. 762/1360) de şöyle söylemiştir: “Fıkıhçıların bir kısmı düğünlerde tegannîyi câiz görmüştür. Bazı hocalarımız da bir kimsenin kafiyeli bir şekilde tegannî yaparak insanlara okumasında herhangi bir sakınca olmadığı görüşündedir. İnsanlardan bazıları tegannîyi mutlak olarak mekruh görürken bazıları da onu mubah görmektedir. Bitti.

⁴²³ Bu eser, Burhaneddin (Burhânu’ş-şerîa) Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 616/1219)’nin *Zahiretü’l-fetâvâ* –“*Zahiretü’l-Burhâniyye*” adıyla meşhur- isimli kitabı olmalıdır. (Kâtip Çelebi; I, 823; Özel; 1990: 61-62).

⁴²⁴ ب : سرخس

⁴²⁵ Abdullah b. Mugaffel’in tam adı Ebû Saîd (Ebû Ziyâd) Abdullah b. Mugaffel el-Müzeni’dir. “Rıdvan Beyatı”nda bulunan sahâbilerden biridir. Tebuk Savaşı’na fakirlikleri sebebiyle katılmayan ve bu duruma aşırı derecede üzüldüğü gözyaşı dökken, samimi davranışlarından ötürü haklarında Tevbe sûresinin 92. âyetinin nâzil olduğu sahâbilerdendir. Basra’da 59/679 yılında vefat etmiştir. (Çakan, 1998: 119-120)

⁴²⁶ ب + إنه

⁴²⁷ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî (ö. 182/798). Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebelerindendir. 113/731 yılında Kûfe’de dünyaya gelmiştir. 488/1095 senesinde Bağdat’ta vefat etmiştir.

⁴²⁸ ب: الألحان

⁴²⁹ Ebû Nasr Zeynuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (586/1190)’nin *el-Fetâva’l-Attâbiyye* isimli eseri olmalıdır. Câmi (Cevâmiu’l-fıkıh) diye şöhret bulmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özel; (2010): 55).

⁴³⁰ ب + يقرأ

⁴³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805). Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebelerindendir. Eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına almıştır. Irak’ın Vâsıt muhitinde doğmuştur. 189/805 senesinde Rey şehrinde vefat etmiştir.

⁴³² ب: يبيحهما

⁴³³ “*Zahîra*” adlı kitapta bayramlarda tegannî yapmanın bir sakıncası olmadığına dair bazı kimselerin sözleri yazılmıştır. el-Ekmele (Ekmeleddin el-Bâbertî), *Hidâye*’nin şerhinde şöyle demiştir: “Eğer onun tegannîsi, nefsindeki yalnızlığı (hüznü) gidermek içinse onda beis yoktur.” Fukahânın genelinin görüşü de bu yöndedir. Şemsü’l-eimme es-Serahsî (ö.483/1090)’nin görüşünde bu cihettedir. Ben de Serahsî’nin ezanda “hayya âle’s-salâh ve hayya ale’l-felâh” bölümüne gelince lahn ve tegannî yapılabileceğine cevaz verdiğini söylüyorum. Buhârî’nin (ö.256/869) *Sahîh*’inde Abdullah b. Muğaffel (r.a.) (ö.59/679) şöyle aktardı: “Rasûlullah sallallahu aleyhi vessellem Mekke’nin fethi gününde bir devenin üzerinde iken Fetih sûresini okuyor ve onu okurken de tercî‘ yapıyordu.” (Buhârî, Tefsir, 48/1;

وما ورد في جواز التغمي واللحن في القرآن وهو وارد في جوازهما، وفي سائر الأذكار دلالة، وحرمة القرآن أشد وأكثر، فأجاز فيه غيره، أجوز بدون العكس، ألا يرى أن الجنب والحائض يجوز لهما الذكر، ولا يجوز لهما قراءة⁴³⁴ القرآن، وكذا في الحمام،⁴³⁵ يجوز له الذكر جهرا دون القرآن كما سبق، وقول البيهقي: واللحن حرام بلا خلاف لا يعتد بكما⁴³⁶ ولا يعتد⁴³⁷ بأكفار مستحل الرقص فإن الشافعي وأصحابه كالغزالي يجيزونه⁴³⁸ وكيف يجوز إكفار من هو ركن من أركان الإسلام، وقد أجمع أرباب الجرح والتعديل بتوشيقه،⁴³⁹ نعوذ بالله من ذلك.⁴⁴⁰

وقد أفرد الإمام حجة الإسلام كتابا من **الإحياء** في جواز السماع والغناء، والإمام القشيري في **رسائله** وصاحب **العوارف**⁴⁴¹ فيها في جواز ما فيه مقنع⁴⁴² للمنصف، وقد رواه ثقات⁴⁴³ عن كثير من الصحابة والتابعين إباحة الغناء، فكيف يصح دعوى إجماع تحريم الغناء، فإذا نظر الطالب إلى هذه الأحوال تحير أن بعضهم جعل الغناء محرما في جميع [23^b] الأديان، فيلزم إكفار مستحله، بل متمني حله، وبعضهم أجازة في الشريعة

Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 237; Ebu Davûd, Vitr 20) Hadisin râvîsi diyor ki “İnsanlar gelip etrafımda toplanacak olmasalar idi, ben de onun okuyuşu gibi okurdum.” Bazı fetva kitaplarında şöyle zikredilmiştir. Kur'an'ın Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre nağme ile okunabileceği ve bazılarına göre de terci' ile okunabileceği rivâyet edilmiştir. Bezzâzî (ö. 827/1424) şöyle der: “Bu terci' ile muradın lahn olduğunu zannetmeyiniz. O öyle bir şey değildir. Terci' fâsıkların fisk meclislerinde yaptığı gibi sadece sesi alçaltma ve yükseltme değildir. Hatta âlimlerin çoğu onun mekruh oluşunu da illetli görür. Peygamberimizin Fetih sûresini terci' ile okuması bunun gibidir. Râvinin “İnsanlar etrafımda toplanacak olmasalar idi” sözü de onun üzerine delildir. Terci' ifadesi lahn lafzı yerine de kullanılmıştır. *Attâbiyye*'nin kitabında (*el-Fetâva'l-Attâbiyye*) "يرجع" kelimesi" olarak geçmektedir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) terci' ve lahn ile okumayı mubah sayarlardı. Ve bazıları da bunu mekruh görüyorlardı.

434 أ.ب: قرأة

435 أ: من الحمام

436 ب: كما

437 ب: ولا يعتد

438 ب - يجيزونه

439 ب: بتوسيعه

⁴⁴⁰ Eğer Kur'an'da tegannî ve lahn yapmanın câiz olmayışı hususunda bir şey vârid olmamışsa, başka zikirlerin okunmamasında hiç vârid değildir. Çünkü Kur'an'ı böyle okumanın yasaklanması daha şiddetli olmalıdır. Ama Kur'an'ı ve onun dışındakileri bu şekilde okumaya cevaz verildi. (Eğer ki bunda bir yasaklama yoksa zikirlerin bu şekilde okunmasında hiç yasaklama olmaması gerekir.) Nitekim cünüb veya hayız olan bir kimse için zikretmek câizdir. Fakat o durumdaki kişilerin Kur'an okuması câiz değildir. Aynı şekilde yukarıda geçtiği üzere hamamda okumak da böyledir. Hamamda olan bir kimsenin Kur'an dışında açıktan zikretmesi ise câizdir. Bezzâzî (ö. 827/1424)'nin, “Lahn ihtilafsız bir şekilde haramdır” sözünü söyleyenlere itibar edilemeyeceği gibi raksı helal sayanın küfürle itham edilmesine de itibar edilmez. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve onun ashabı, Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi takipçileri raksı câiz görüyorlardı. Zira İmam Şâfiî'ye İslam'ın rükunlarından bir rükun (dört mezhep imamından birisi) olduğu halde kâfir demek nasıl câiz olur? Cehr ve ta'dil erbâbi, İmam Şâfiî'nin güvenilirliği hususunda aynı görüşte birleşmişken biz kendisini tekfir etmekten Allah'a sığınırız.

⁴⁴¹ *Avârif*, Ebu Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdî'nin (ö. 632/1235) asıl adı “*Avârifü'l-Meârif*” olan tasavvufa dair eseridir. (Bu kitap için bkz. Kâtip Çelebi, II, 1177-78) Sühreverdî'nin adı Ömer babasının adı Muhammed'dir. Genellikle Ebû Hafs ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılmaktadır. İran'ın Cibâl eyaletinde Zencan'a bağlı Sühreverd kasabasında doğmuştur. Bir asra yakın ömür süren Sühreverdî 632 Muharrem ayının ilk gününde (26 Kasım 1234) vefat etmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz ve Gündüz, 1989: IX-XXXII; Öngören, 2010: 35-36)

442 ب: منقوع

443 أ.ب: ثقاة

المحمدية، وكذا اللحن، فبعض المفتين، [ك]كمال باشا أفرط وأفتى بكفر مستحله، بل فاعله، وبعضهم كالعلي الجمالي فرط⁴⁴⁴ وأفتى بإباحة اللحن والتغني في الأذكار.⁴⁴⁵

فحصل منهما فتنة في الأرض وفساد كبير، والحق التوسط بينهما، فاللايق للقبول التكلم بالإنصاف وتقرير الحجتين أو لا بلا كتم من احديهما، ثم الترجيح لاحديهما، بالأسباب المعتبرة في الترجيح، وتأويل الأخرى بتأويلات صحيحة من غير تحامل ولا تعسف. ولولا الاشتغال بالأهم لصنفت *لصنعت* فيه ما فيه مقتع، ولكن ههنا ما هو المختار عندي من غير ذكر⁴⁴⁶ عللها حتى يأخذ به من أعتد بقتواي.⁴⁴⁷

فنعقول: الجهر بالذكر جائز، ولكن الإخفاء⁴⁴⁸ أفضل، وهو مراد محمد كما ذكر في السير الكبير، ومن كراهة رفع الصوت عند⁴⁴⁹ قراءة القرآن والذكر، على ما بينه برهان النخيرة والمحيط،⁴⁵⁰ ولكن قد يعرض عارض فيكون الجهر أفضل، كرفع الكسل والنوم والخواطر.⁴⁵¹

444 ب: أفرط

⁴⁴⁵ Hucceci'l-İslâm İmam Gazzâlî, *İhyâ* kitabında tegannî yapmak ve semânın cevâzı hususunda özel bir bölüm ayırmıştır. Yine bu konuda İmam Kuşeyrî (ö.465/1072) *Risâle* 'sinde ve *Avârif* 'in sahibi (Ebu Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdî (ö. 632/1235) de eserinde tegannî yapmak ve semânın cevâzı hususunda insaf sahiplerini ikna edebilecek bilgilere yer vermişlerdir. Tegannînin mubah oluşuyla ilgili birçok sahabe ve tâbiünden sika kimselerin rivayetleri var iken onun haram oluşuna dair icmâ olduğu iddiasında bulunmak nasıl doğru olur? Hakikati öğrenmek isteyen bir kimse bu hâle baktığında şaşırıp kalır. Çünkü âlimlerin bir kısmı tegannîyi haram görürken bir kısmıda helal görmüştür. Bir kısmı "Tegannîyi helal sayan kimseyi küfür ile itham etmek lazım gelir" demiştir. Bir kısmı da *Şerâti'l-Muhammediyye* 'de gınâya cevaz vermiştir. Aynı şekilde tegannî ve lahn konusunda Kemâl Paşa (ö. 940/1534) gibi bazı müftüler sadece tegannî ve lahnı helal sayanları değil aynı zamanda tegannî ve lahn yapanlarında kâfir olduğuna dair fetvalar vererek aşırıya gitmişlerdir. Ali el-Cemâlî (ö.932/1526) gibi bazı müftüler ise ifrata düşerek zikir esnasında tegannî ve lahnın mubah olduğu fatvasını vermişlerdir.

446 ب: ذلك

⁴⁴⁷ Müftülerin verdiği bu iki farklı görüş yeryüzünde büyük bir fitne ve fesadın çıkmasına neden olmuştur. Doğru olan ifrad ve tefridden kaçınarak her ikisi arasında orta bir yol izlemektir. Ayrıca kabule şayan olan insafî söz etmektir. Ve her iki delili de gizlemeksizin araştırarak anlamaya çalışmaktır. Sonra da tercih ve te'vil yapılırken itibar edilecek sebepler ile her iki delilden birisini tercih etmektir. Sahih te'viller yoluyla, yani zorlama başka manalar yüklemeksizin te'vil etmektir. Şayet daha önemli işlerim olmasaydı bu konu hakkında daha ayrıntılı, ikna edici bir kitap yazardım. İşte burada ben delillerini, hikmetlerini zikretmeksizin benim katımdaki seçilmiş olan görüşü yazdım. Benim fetvama itibar eden kimse bu görüşleri alsın.

448 ب: إخفاء

449 ب: عنده

⁴⁵⁰ Bu eser, Burhaneddin Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 616/1219)'nin Muhîtu'l-burhâniyye adlı eseri olmalıdır.

⁴⁵¹ Biz "Cehr-i zikir câizdir. Ancak zikri, gizli olarak yapmak daha faziletlidir." deriz. Burhânüddin'in *Zahîrâ* ve *el-Muhît* adlı eserinde açıkladığı üzere İmam Muhammed (ö. 189/805)'in *Siyer-i Kebir* kitabındaki Kur'an okuma ve zikir esnasında sesi yükseltmenin mekruh olduğuna dair görüşlerindeki murâdı da budur. Herhangi bir itirazcı "Cehr-i zikir tembelliği, uykuyu ve havâtırı ortadan kaldırdığı için daha faziletlidir" diyerek itirazda bulunabilir. (Bu gibi durumlarda cehrî zikir, hafî zikirden daha faziletlidir.)

والحاصل أن الذكر والقرآن والصدقة سواء [24^a] في حق جواز الجهر والإخفاء، وكون الأصل الإخفاء، إن لم يعرض عارض، ولو ذكرت دليل جواز الذكر لزد على مائة، وإن الغناء بالقرآن والذكر حرام مطلقا، وكذا اللحن فيهما.⁴⁵²

أما التغني للأبيات المشتملة على العظة والحكمة واستماعه ليحصل الوجد ورفع الوحشة أو نحوهما⁴⁵³ عاريا عن الأغراض العاجلة والنيات⁴⁵⁴ الفاسدة فلا ينبغي أن يحكم بتحريمهما، فيفض إلى تفسيق كثير من الصحابة والتابعين، ولكن لا نفتي بجوازها⁴⁵⁵ أيضا لتعيير الزمان.⁴⁵⁶

وأما أكفار مستحل الغناء مطلقا واللحن فلا وجه أصلا نعم، إن⁴⁵⁷ قرن⁴⁵⁸ بهما رياء وسمعة وغرض جمع المال، أو كان في القرآن والذكر فلاكفار⁴⁵⁹ مستحله وجه لأبي السعود أفندي. وقال الإمام الرازي في تفسيره الكبير⁴⁶⁰ عامله الله بلطفه الخطير: ⁴⁶¹ لقد خاض⁴⁶² صاحب الكشاف في هذا المقام في طعن⁴⁶³ في أولياء الله تعالى، فكتب⁴⁶⁴ ههنا ما لا يليق بالعاقل أن يكتب مثله في كتب الهزل، فهب أنه اجترأ على الطعن في أولياء الله تعالى، فكيف اجترأ على كتب مثل ذلك الكلام الفاحش [24^b] في كلام الله تعالى، نسأل الله العصمة والهداية، انتهى.⁴⁶⁵

⁴⁵² Velhâsıl zikir yapmak, Kur'an okumak ve sadaka vermek, gizli yapılması öncelikli olmalı ancak gizli ile açık yapılması da aynıdır. Açıktan ve gizli yapılan zikrin caiz oluşuna dair söylenenlerin her ikisinde doğrudur. İşin aslı ise zikri gizli olarak yapmaktır. (Eğer bir itirazcı itiraz etmezse) Eğer ben sana zikrin câiz oluşunun delillerini açıklayacak olsaydım yüzden fazla delil sayardım. Kur'an ve zikir sözleri ile tegannî mutlak bir haramdır. Lahn yapmak da aynı şekilde haramdır.

⁴⁵³ ب: نحوهما

⁴⁵⁴ أ: ب: النية

⁴⁵⁵ ب: بجوازه

⁴⁵⁶ Kur'an ve zikri tegannî ile okurken gelip geçici dünyalık amaçlar ve bozuk niyetler olursa bu haramdır. Ancak yalnızlığı gidermek, vecde gelmek, konuşurken kafiyeli konuşmak, öğüt vermek gibi niyetler varsa o zaman haram değildir. Bizim "Haram işlemiştir" sözümüz haddini aşarak onların fâsıklığına hükmetmemiz anlamına gelebilir. Sahabe ve tabiînden birçoklarına da uzanır. Ve biz zamanın değişmesinden dolayı onun cevâzına da fetva veremiyoruz.

⁴⁵⁷ ب: أن نعم

⁴⁵⁸ ب: قرآن

⁴⁵⁹ ب: فإكفار

⁴⁶⁰ *Tefsîru'l-Kebîr* ve *Tefsîru'r-Râzî* adlarıyla meşhur olmuş *Mefâtihu'l-Gayb*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) Kur'an-ı Kerîm tefsiridir.

⁴⁶¹ ب: الخبير

⁴⁶² ب: خاص

⁴⁶³ ب: الطعن

⁴⁶⁴ أ: وكتب

⁴⁶⁵ Tegannîyi ve lahnı helal görenin mutlak olarak kâfir olması hususuna gelince bu konuya dair hiçbir görüş yoktur. Bunu kabul edemeyiz. Evet, muhakkak ki o riyâ ve sum'a bitişiktir. Ebussuûd (ö. 982/1574)'a göre "Tegannî ve lahnı helal sayan kimse kâfirdir" sözünü şu açıdan kabul edebiliriz. Tegannî ve lahn yapan kimse bunu yaparken eğer riyâ ve sum'a niyetiyle yapıyorsa, insanlardan mal toplama gibi dünyalık bir menfaat güdüyorsa o zaman tekfir edilmesi açısından bir yön bulunabilir. Ebussuûd Efendi ve İmam Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*'de söylemiştir. Allah İmam Râzî'ye lütfuyla muamele etsin. Dikkat et! *Keşşâf*'ın sahibi (Zemahşerî) bu makamda Allahu Teâlâ'nın dostlarını ayıpladı. Akıllı bir kimseye ait olmayacak şeyler söyledi. Allah'ın dostlarını eğlence kitaplarında yer alabilecek ifadeler ile ayıplamaya devam etti. Bu hususta yanlış yapmıştır. Bu nasıl doğru olabilir? Allahu Teâlâ'nın sözünde biz Allah'tan ismet ve hidayet isteriz.

ثم أقول: وما نقل البزازي من أن الغناء حرام بالإجماع عند مالك والشافعي وأحمد فغير صحيح؛ لأنه ذكر في شرح المنظومة المسمى بالحقائق أن التغني بالألحان مباح عند الشافعي. وكذلك الاستماع ما لم يكن تشييب إنسان بعينه، وما أشبه ذلك، كذا ذكر في العمدة وذكر إمام القشيري أن من قال بإباحة الغناء من السلف مالك بن أنس وأهل الحجاز كلهم يبيحون الغناء، وأيضاً قال النووي: 466 اختلفوا في الغناء، فأباحه 467 جماعة منهم أهل الحجاز، وحرمه أهل العراق، ومذهب الشافعي كراهية، وهو المشهور من مالك. 468

وقد اختارت الصحابة، رضوان الله تعالى عليهم أجمعين، غناء العرب الذي هو الإنشاد 469 والترنم، وأجازوا الحداء، 470 فعلموه بحضرة النبي عليه السلام، ومثل هذا ليس بحرام، ولا يخرج الشاهد، وأيضاً ذكر فاضل الأكل في شرحه للمشاركين: وقد اختلف 471 العلماء في الغناء، فأباحه جماعة من أهل الحجاز، 472 وهو رواية عن مالك، وحرمه أبو حنيفة وأهل [25^a] العراق. 473

وحجة لمن يقول لا بأس للإنسان أن يتغنى إذا كان يسمع ويونس بنفسه، وإنما يكره إذا كان يسمع ويونس غيره، وعند أبي ليلى يحل الغناء مطلقاً، انتهى. وذكر في كتب الشافعية المحرر 474 واللباب وشرحه والحاوي: 475 إن الغناء بمجرد 476 الصوت من غير 477 آلة والسماع مكروهان، غير محرمين، وتفصيله مذكور في كتب المطولات. 478

⁴⁶⁶ Adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbni Şeref İbni Mürî en-Nevevî'dir. H. 631 yılı Muharrem ayının ortalarında (Ekim 1233) Suriye'nin güneyinde Havran bölgesinde bulunan Nevâ köyünde doğdu. Nevevî'ye dini ihyâ eden anlamında Muhyiddin lakabı verilmiştir. Birçok eser telif eden Nevevî'nin Riyâzû's-sâlihîn adlı eseri en çok tanınan eseridir. 676 yılının 24 Recep (22 Aralık 1277) Çarşamba günü vefat etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, Çakan ve Küçük, 2006: 44-66).

467 ب - فأباحه

⁴⁶⁸ Sonra derim ki; Bezzâzî (ö. 827/1424)'nin nakletmiş olduğu "Tegannî, İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmet b. Hanbel katında icmâ' ile haramdır." sözüne gelince bu söz sahih değildir. Çünkü *Hakâyık* olarak isimlendirilen *Manzûme*'nin şerhinde şöyle zikredilmiştir: "Tegannî ve lahn İmam Şâfiî tarafından mubah görülmüştür." İşte şarkıyı dinlemek de bunun gibidir. 'Umde adlı kitapta ve İmam Kuşeyri tarafından selevin tegannîyi mubah olarak gören görüşleri zikredilmiştir. Selevten Malik b. Enes (ö. 179/795) ve Hicaz ehlinin tümü gınâyı mubah olarak görmektedir. İmam Nevevî, "O âlimler tegannî konusunda ihtilaf ettiler. Ehl-i Hicaz'den bir cemaat onu mubah gördü. Ehl-i Irak'tan bir grupta gınâyı haram saydı. İmam Şâfiî mezhebi de onu mekruh görmüştür. O İmam Malik'ten (Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) meşhurdur.

469 ب: الأنشأ

470 ب: المداء

471 ب: اختلفت

472 أ: من الحجاز

⁴⁷³ Sahabe tercih etmiştir. Allahu Teâlânın rızâsı onların üzerine olsun. Arabın gınâsı ki o kendi kendine mırıldanma ve şiir söyleme şeklinde bir gınâdır. Şarkı söylemeye cevâz verdiler. Hz. Peygamber'in huzurunda yaptılar. Bu ve bunun benzeri şeyler haram değildir. Şahid çıkmaz. Fazıl el-Ekmel *Meşârik* adlı kitabın şerhinde "Tegannî konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) gelen bir rivâyete göre Hicaz ehlinin bir cemaat tegannîyi helal kıldı. Ebû Hanîfe ve Irak ehli de onu haram gördü.

474 ب - المحرر

475 ب: الحاوي

476 ب: المجرد

477 ب - غير

⁴⁷⁸ Şarkı söylemekte ve kendi nefsiyle vakit geçirmek için dinlemekte sorun yoktur diyen bir kimse için delil başka birisinden dinliyor ve başkasıyla eğlence halinde ise o zaman mekruh olur. Ebî Leylâ'nın katında "Şarkı mutlak olarak helal görülmektedir." İmam Şâfiî (ö. 204/820) kitaplarında,

Bu makamda nazar-ı fikrî ve delil-i aklî sahibleri ehl-i Hakk'a ve ehl-i ârife muhâlefet itdiler. Yohsa keşf ile müşâhede ehli olanlar değildirler. Delil-i aklî ashâbından bazıları Hâlik ile mahlûk beyninde olan vesîle ve râbita olan hakâyıkı inkâr itdiler. Delilleri bu⁴⁸⁰ ki eger râbita olsa vücûdı vücûdeyn olmak lâzım gelür dirler. Vücûd-ı Hakk ile ve vücûd-ı mahlûk vücûdda şerîkîn olub beynehümâda adem-i tevhîd lâzım gelür idi dirler.⁴⁸¹ Cevâbında dinülür ki eşyâ hakâyıkın zılâlidir. Hakâyık da Hakk'ın sıfatıdır. Bununla tevhîd hâsıl olub mezbûr ânın [25^b] kavilleri bâtıl olur buna⁴⁸² ⁴⁸³ «عند التصوف عناديه» tesmiye iderler.

Bazıları dahî râbitanın sübûtunu inkâr itdiler. Ze'am itdiler ki râbita ve⁴⁸⁴ vesîle didikleri i'tikâda tâbi'dır. Eger râbitanın sübûtı olsa idi murâd itdigimiz şeyin küllîsine ⁴⁸⁵ «واصل إلى الله» olub bil ki bizim akvâl ve e'âlimiz hakâyıkta tâbi'dır. Cenâb-ı Bârî'nin hükm-i âsârı üzere sıfatdan zâhirdir. Bunlara dahî ⁴⁸⁶ «عنديه» tesmiye iderler ve bazıları⁴⁸⁷ dahî râbita ve vesîlenin sübûtuna adem-i sübûtuna 'ilmi inkâr itdiler. Buna⁴⁸⁸ dahî ⁴⁸⁹ «لا أدريه» tesmiye iderler. Hâsıl-ı kelâm, kelâm-ı sûfiyye:

في هذه المسألة

إن الرابطة عبادة⁴⁹⁰ من الأشياء،⁴⁹¹ أعني الأسماء،⁴⁹² يبطل أقوالهم، هذه المذكورات كلام الظاهر للاعتقاد: والسمع كلام الصوفي، أعني: الأسماء ثابتات قديمات لطيفات عند الله تعالى، كذاته محيطات بعلمه تعالى،

Muharrer'de, *el-Lübâb* ve onun şerhinde ve *el-Hâvî*'de “Alet olmaksızın sadece ses ile yapılan şarkı ve onu dinlemek mekruhtur. Haram değildir” diye zikrolunmuştur. Mutavvelât kitaplarında tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.

⁴⁷⁹ Râbita ve tarîkatın sırları ile ilgili mukaddimeye gelince...

⁴⁸⁰ ب: Budur

⁴⁸¹ ب - Dirler

⁴⁸² ب: Bunlara

⁴⁸³ Tasavvuf terminolojisinde “inâdiyye”.

⁴⁸⁴ أ - Ve

⁴⁸⁵ ب - إلى الله

⁴⁸⁶ Tasavvuf terminolojisinde “indiyie”.

⁴⁸⁷ ب: Bazıları

⁴⁸⁸ ب: Bunlara

⁴⁸⁹ Tasavvuf terminolojisinde “lâ edriye”.

⁴⁹⁰ ب: عبارة

⁴⁹¹ ب: عن الأشياء

⁴⁹² ب: عن الأسماء

والأشياء أظلالها، وحادثات بالظهور⁴⁹³ منها، أخذوا الحقيقة منها، الإجراء أحكامها على الأشياء من الأشياء
الله.⁴⁹⁴

Hâsıl-ı kelâm râbita şol⁴⁹⁵ şeyh-i fâniye olur ki [26a] zâtını zât-ı Hakk'da sıfatını sıfat-ı Hakk'da, ef'âlini ef'âl-i Hakk'da ve akvâlini akvâl-i Hakk'da ifnâ idüb⁴⁹⁶ «تخلقوا بأخلاق الله» sırrına mazhâr ve tecellî-i Hakk'a muvaffak ola.

فإن قلت: ما⁴⁹⁷ التجلي؟ قلت: التجلي ثابت بدليل قطعي؛ لأن الله تعالى⁴⁹⁸ في كلامه ﴿فلما تجلى ربه للجبل﴾، الآية، وقال عليه السلام: «إن الله خلق آدم على صورته» فتجلى فيه، وقال عليه السلام: «إذا تجلى الله لشيء خضع له كل شيء»، التجلي عبارة عن ظهور الذات الألوهية⁴⁹⁹ وصفاتها وأفعالها.⁵⁰⁰

Emmâ gâhice ruh için dahî tecellî vardır. Lâkin her bir sâlik tecellî-yi ruh ile tecellî-yi ulûhiyyeti fark eylemez. Fark budur ki tecellî-yi ruh hudûs 'alâmetle⁵⁰¹ muttasıf olur. Her ne kadar sıfat-ı beşeriyye olursa dahî kendü de kuvvet-i fenâ yokdur. İbâdât u tâ'atin galebe-i nûrundan hâsıl olur. Envâr-ı rûhâniyyet temevvüç⁵⁰² itdikde sâhil-i kalb üzerine temevvüç ider. Ol sebebden beşeriyetle muhtecib oldukda nefis yine tabi'atına avdet ider.

Emmâ tecellî-yi Rabbânî fenâ içinde fenâsı vardır. Nefs bi'l-küllîye «موتوا قبل أن يموتوا»⁵⁰³ [26b] mazhariyetle mürde⁵⁰⁴ olub kendüsine fenâ hâsıl olmağla rai ve mer'î Hakk'dan gayrı olmadığından⁵⁰⁵ «إرجعي إلى ربك راضية مرضية»⁵⁰⁵ sırrına mazhâr olur.

⁴⁹³ ب: بالظهور

⁴⁹⁴ Sûfiler bu konuda şöyle demiştir: “Râbita, eşyadan bir şeydir. Yani isimlerden bir isimdir. Onların sözleri bâtıl olur. Sözün zâhiri itikad içindir. Ve işitmek içindir. Sûfilerin kelâmı, isimler sabittirler, ezeldirler, Allah'ın zâtı gibi isimleri de sabittirler, ezeldirler. Bu isimler Allah Teâlâ'nın kudretiyle kuşatılmışlardır. İşte varlıklar dediğimiz şey onun gölgeleridir.

⁴⁹⁵ Şol - ب

⁴⁹⁶ Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız.

⁴⁹⁷ ب: في

⁴⁹⁸ ب + قال

⁴⁹⁹ ب: الإلهية

⁵⁰⁰ Eğer tecellî nedir diye sorarsan, o zaman ben sana “Tecellî, kat'î bir delil ile sabittir.” derim. Çünkü Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim de buyurduğu “Rabbi dağa tecellî edince...” (A'râf, 7/143) âyeti ile sabittir. Peygamber aleyhisselâm “Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâmı kendi sûreti üzere yarattı.” buyurdu. (Müslim, Kitâbü'l-Birr, 32) Sonra ona tecellî etti. Yine Hz. Peygamber (S.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bir şeye tecellî ettiği zaman her şey ona boyun eğer.” (Nesâî, Küsuf, 16; İbn Mâce, İkâmet, 153). Tecellî, Allahu Teâlânın zâtının, sıfatlarının ve fiillerinin ulûhiyyetinden ibarettir.

⁵⁰¹ ب: 'alâmetiyle

⁵⁰² Dalgalanmak, dalga dalga olmak.

⁵⁰³ “Ölmeden önce ölünüz.” (el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2: 29).

⁵⁰⁴ Ölmüş

⁵⁰⁵ “Ey îmânın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.” ; (Fecr: 89/27-28).

Ve tecellî-yi rabbânî dahî iki nev' üzerinedir. Biri⁵⁰⁶ zâtî ve biri sıfâtîdir.⁵⁰⁷ Zâtî de iki nev' üzerinedir. Biri ulûhiyyet ve biri dahî rubûbiyyetdir. Emmâ tecellî-yi ulûhiyyet Rasûlümüz ve Seyyidimiz ve dû-cihanda ümid ve şefî'imiz tâc-dâr-ı levlâke ve rahmet-i⁵⁰⁸ ﴿وما أرسلناك﴾ ser defter-i mevcûdât ve menşe-i zuhûr-i hakâyık envâr-ı zât-ı Habîbillâh Efendimiz'e zuhûr iden gibi ki tecellî-yi ulûhiyyet hazrete⁵⁰⁹ zuhûr idüb tâ ki cümle-i vücûd-i mes'ûd-i Muhammediyyeyi târâca⁵¹⁰ virdi ve 'ıvaz vücûd-i Muhammedî vücûd-ı zât ulûhiyyet isbat buyurdı ki: ﴿إن الذين يبايعونك إنما يبايعون الله يد﴾⁵¹¹ Ve bu kemâl-i sa'âdet hazretten⁵¹² mâ'adaya⁵¹³ virilmedi.

Tecellî-yi rubûbiyyet Hazret-i Mûsâ'ya itdiği, الآية⁵¹⁴, ﴿فلما تجلى ربه﴾ Eger çü kûh [27a] pâre pâre oldı ve Mûsâ bî-huş vâki' oldı. Terbiye-i Hakk ile vücûdî bâkî kaldı.

Emmâ tecellî-yi sıfat dahî iki nev' üzerinedir. Cemâlî ve Celâlî'dir. Bunlardan her biri dahî zâtî ve fi'ilidir. Eger sıfata mevcûdiyyet ile tecellî iderse fenâ-ü'l-fenâ hâsıl olur. Hazret-i Cüneyd'in⁵¹⁵ «ما في الوجود سوى الله» kelâm gibi eger⁵¹⁶ sıfat vâhidiyyet ile tecellî iderse vahdet zâhir olur. Ebû Sa'îd'in⁵¹⁷ «ما في جنبي سوى الله» kelâm gibi eger sıfata kâimiyyet⁵¹⁸ ile tecellî iderse kıyâm-ı nefis⁵¹⁹ zâhir olur. Bâyezîd'in⁵²⁰ «سبحاني ما أعظم شاني» kelâm gibi eger sıfata âlimiyyet ile tecellî iderse⁵²² «وعلماه من لدنا علما»⁵²³ âyet gibi eger mürîdiyyet ile tecellî

⁵⁰⁶ ب + biri

⁵⁰⁷ ب: sıfâtî

⁵⁰⁸ Kur'an-ı Kerîm'de birçok yerde geçmektedir. Örneğin: ﴿وما أرسلناك إلا رحمةً للعالمين﴾ “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”; (Enbiyâ: 21/107).

⁵⁰⁹ ب: hazretine

⁵¹⁰ Yağma, talan.

⁵¹¹ “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir”; (Fetih: 48/10).

⁵¹² ب: hazretinden

⁵¹³ Başka, bundan gayrı, istisna.

⁵¹⁴ “Rabbi (o dağa) tecellî edince...”; (A'râf: 7/143).

⁵¹⁵ Varlıklarda Allah'tan başkası yoktur.

⁵¹⁶ ب - Eger

⁵¹⁷ Varlığında Allah'tan başkası yoktur.

⁵¹⁸ ب: Kâiliyyet

⁵¹⁹ ب: Nefsî

⁵²⁰ “Ben kendimi tenzih ederim. Şanımlı ne kadar da yücedir.”

⁵²¹ أ: علام

⁵²² Onun dininin ilimleri

⁵²³ ﴿فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عَيْنِنَا وَعِلْمًا مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾

“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, **kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.**”; (Kehf: 18/65).

iderse Ebû Osman'ın⁵²⁴ «هو في مرادي منذ ثلاثين سنة» kelâm gibi eger kâdiriyyet ile tecellî iderse kudret zâhir⁵²⁵ olur.

﴿وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى﴾⁵²⁶ âyet-i kerîmesi gibi ve “engüşti-mübarekesiyle”⁵²⁷ mâhı iki pâre eylemesi gibi eger bekâ ile tecellî iderse mahv-ı enâniyyet hâsıl [27b] olur. Mansûr'un⁵²⁸ «أنا الحق» kelâm gibi ve emmâ sıfat-ı fi'lî eger sıfat rezzâkiyyet ile tecellî iderse a'dâd-ı rızık hâsıl olur ve ﴿وهزي إليك﴾⁵²⁹ âyet-i kerimesi gibi eger hâlıkıyyet ile tecellî iderse icâd-ı halk zâhir olur. ﴿وإذ تخلق من الطين﴾⁵³⁰ âyet⁵³¹ gibi eger ceberrût ile tecellî iderse gayet heybetde envâr zâhir olur. Eger kâhiriyyet ile tecellî iderse fenâ-ü'l-fenâ zâhir olur. Eger 'aziziyyet ile tecellî iderse sa'âdet-i dâreyn zâhir olur.

Emmâ sıfat-ı celâl ile mütecellî olan devam üzeredir. Zîrâ sıfat-ı celâliyye makâm-ı⁵³² temkîndir. Sıfat-ı cemâl⁵³³ ile mütecellî olan devamın gayrı üzere olur. Zîrâ sıfat-ı cemâliyye makâm-ı telvîndir.⁵³⁴ ﴿وأنبيوا إلى ربكم﴾⁵³⁴ âyet-i celîleleri sırrınca⁵³⁶ «وعلوا لهمت من الإيمان» sırrınca.

⁵²⁴ “O (Allah), otuz senedir muradımdır.”

⁵²⁵ Zâhir - ب

⁵²⁶ “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. **Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.** Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”; (Enfal: 8/17).

⁵²⁷ Mübarek parmaklarıyla

⁵²⁸ Ben Hakk'ım, Hakk'tan gayrı değilim.

⁵²⁹ ﴿وهزي إليك بجدع النخلة تساقط عليك رطبا جنيا﴾

“Hurma ağacını **kendine doğru silkele** ki sana taze hurma dökülsün.”; (Meryem: 19/25).

⁵³⁰ ﴿إذ قال الله يا عيسى ابن مريم اذكر نعمتي عليك وعلى والدتك إذ آتيتك بروح القدس تكلم الناس في المهد وكهلا وإذ علمتك الكتاب والحكمة والتوراة والإنجيل وإذ تخلق من الطين كهيئة الطير بإذني فتنفخ فيها فتكون طيرا بإذني وتبرئ الأكمة والأبرص بإذني وإذ أخرج الموتى بإذني وإذ كففت ببي إسرائيل عنك إذ جنتهم بالنبيات فقال الذين كفروا منهم إن هذا إلا سحر مبين﴾

“O gün Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruhul-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştin. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani, sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i de öğretmiştim. **Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun** da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Hani benim iznimle ölüleri de (hayata) çıkarıyordun. Hani sen, İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğin zaman ben seni onlardan kurtarmıştım da onlardan inkâr edenler, "Bu ancak açık bir büyüdür." demişlerdi.”; (Mâide: 5/110).

⁵³¹ ب: Âyet-i kerîmesi

⁵³² I: Kavm-i

⁵³³ ب: Celâl

⁵³⁴ ﴿ففرّوا إلى الله إني لكم منه نذير مبين﴾

“**O halde Allah'a koşun.** Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.”; (Zâriyât, 51/50).

⁵³⁵ ﴿وأنبيوا إلى ربكم وأسلموا له من قبل أن يأتيكم العذاب ثم لا تنصرون﴾

“Azap size gelmeden önce **Rabbimize dönün** ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.”; (Zümer: 39/54).

⁵³⁶ “Yüksek himmetli olmak imândandır.”

Hâsıl-ı kelâm râbitanın ahvâl-i keyfiyeti bundan ibârettdir. Bu sırra vâsıl olan şeyh-i fâniye râbıta câizdir. [28^a] Yohsa zâhir hâli şer'î şerîfe muhâlif, bâtın hâli hakîkate muhâlif olan meşâyıh-ı müzevirîne râbıta degil takbîl-i yed dahî câiz degildir. Ancak şeyh-i fâni şol vâris-i hakîkat-i Muhammediyye vâsıl⁵³⁷ «لي مع الله وقت»⁵³⁸ hadîs-i şerîfte mazhar olan zevâta itlak olunur. Ma'nâ-yı hadîs benim için ve bana mahsûs Allah'la bir vakt vardır ki ol vakitte bana melek-i mukarreb ve Nebiyyi Mürsel⁵³⁹ «من حيث تعيناتهم» sığmazlar. Ol mertebeye ben dahî Nebiyyi Mürsel olduğım cihetden sığmazım.⁵⁴⁰ Lâzım gelse⁵⁴¹ Melâike-i Mukarrabîn ve Enbiyâ-i Mürselîn bu makâma fenâ-fi'llâh oldukları cihetden ve ifnâ-yı ta'ayyün⁵⁴² iyledikleri haysiyetden sığarlar.

⁵⁴³ «المرء عدو لما جهل» hadîs-i şerîfi muktezâsınca ehl-i zâhir dirler ki: “Lâm-ı câra tahsîs içündür.” Allah ile olan ol vakt Hazret-i Muhammed'e mahsûsdur ki lâm-ı tahsîsden müstefâd olan ma'nâ budur. Pes bir kimse deye⁵⁴⁴ ki melek-i mukarreb ve Nebiyyi Mürsel ol vakte sığarlar ve lâkin evliyâ-i kirâm sığar.⁵⁴⁵ [28^b] «فقد كفر هذا ثبت»⁵⁴⁶ Hazret-i Nebî'nin ol vakti kendilere tahsîs eylemeleri nübüvvet ve risâlet cihetinden degil. Bil ki velâyetleri cihetindendir ve velâyet-i Nebî'nin fenâsı Hazret-i Hakk'la⁵⁴⁷ bekâsı mertebesidir. Pes evliyâ-i Muhammediye verasâ-yı velâyet-i Ahmediyye fânî-fi'llâh oldukları ve bekâ-bi'llâh sıfatıyla ittisaf oldukları cihetden⁵⁴⁸ «بلا تعين ولا تشخيص»⁵⁴⁹ ol hazrete mahsûs olan vakte ve mertebeye⁵⁴⁹ fâiz olurlar velâyet-i Muhammediyye ve mişkât-ı bâtın-ı Ahmediyye Hazret-i Hakk'ı bilâ a'dâd ve keserât çeşm-i hakikat-i Nebî'yle müşâhede iderler.

⁵³⁷ ب - Vâsıl

⁵³⁸ “Benim Allah ile öyle bir ânım vardır ki o esnada bana ne bir mukarreb melek ne de bir Nebiyyi Mürsel ulaşamaz.” (Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdu'* kitabında bu sözün hadis-i şerif olmadığını daha çok sûfilerin sözü olduğunu söylemektedir. (Aliyyü'l-Kârî, 1994: 151).

⁵³⁹ Ta'ayyünleri cihetinden...

⁵⁴⁰ ب: Sığmaz

⁵⁴¹ ب: Gelmiki

⁵⁴² ب: Yakîn

⁵⁴³ “Kişi bilmediğinin düşmanıdır.” (Aliyyü'l-Kârî, “*el-Esrâru'l-Merfua fi'l-Ehbâri'l-Mevzûa*” isimli eserinde İbnü'd-Deyba'dan nakil ederek, bu sözün hadis olmadığını söylemiştir. Ve bu sözün bir şair sözü olduğunu belirtmiştir.) (Aliyyü'l-Kârî, 1986: 328).

⁵⁴⁴ ب: Dise

⁵⁴⁵ ب: Sığmaz

⁵⁴⁶ Bu küfür benzerlerinde sabit oldu.

⁵⁴⁷ ب: Ve Hazret-i Hakk'a

⁵⁴⁸ Tayin etmeksizin ve teşhis etmeksizin...

⁵⁴⁹ ب: Mertebe

Fahr-i kâinâta mahsûs olan vakt ve mertebe de cemî‘-i enbiyâ ve evliyâ-yı ı‘zâm⁵⁵⁰ hazrete mahsûs «ولهذا»⁵⁵¹ cem‘ olurlar. «من حيث فناء تعينا تهم ومن جهت قيامهم وبقائهم بالحق»⁵⁵² olan vakte ve mertebeye meşâyih-ı ı‘zâm mertebe-i cem‘ dirler. Ba‘dezâ fem-i Sa‘âdet’den lisân-ı sayfayı cem‘ üzere⁵⁵³ «على إرادة إظمار» kavı takrîr iderler. Ol [29^a] hazret eger çü bi-hasebi’z-zâhir⁵⁵⁴ «لي مع الله أه» buyurdu. Min haysü’l-ma‘nâ bundan kendüye mahsûs mertebe-i cem‘î murâd⁵⁵⁵ kıldı. Eger çü min haysü teayyüne «لا»⁵⁵⁶ «فأما من جهة»⁵⁵⁷ «ولايته لا يسع فينا» buyurdu. Güyâ ki ben Nebîyyi Mürsel’den bir zâtım. Benim için Allah’la bir vakt vardır ki ol vaktde ben ayn-i çeşmim. Bende sığmazım. Nebiyyi Mürsel «من حيث تعينه ونبوته بل من حيث فنائه»⁵⁵⁸ ve dahî melek-i mukarreb de melek-i mukarreb olduğu cihetden sığmaz. Bil ki bu cümle lâzım gelse⁵⁵⁹ «من حيث فنأ في الله وبقا بالله»⁵⁶⁰ bu vakte ve bu⁵⁶¹ mertebeye sığar. Nitekim «لو دنوت خطوة لاحترقت»⁵⁶² hadîs-i şerîfi bu ki delâlet ider ki Cibrîl-i Emîn Hazretleri’nin makâmı, makâm-ı sıfat olduğu cihetden makâm-ı zâta tecâvüz idemeyüb⁵⁶³ «لاحتترقت» buyurdu. Emmâ Risâlet Penâh Efendimiz makâm-ı sıfatı sebkât idüb min haysü fenâihî makâm-ı zâta kadem vaz‘ idüb tecâvüz iyiledüb⁵⁶⁴ ve ihtirâkdan hazer buyurmadı.⁵⁶⁵ Bildim yâ Cebrâil⁵⁶⁶ pervâne degilsin. [ب: +]⁵⁶⁷ [Çünkü pervâne can diriğ etmez. Şem‘ânenen gitmezsen gitme ben giderim. Yanarsam ben yanarım sana ne buyurub⁵⁶⁸ (قاب قوسين) sebkât idüb Sidre-i Müntehâ’ya vâsıl oldılar.

⁵⁵⁰ Fenâ cihetinden onların ta‘ayyünleri.

⁵⁵¹ Bundan dolayı

⁵⁵² ب : أضمار

⁵⁵³ Benim Allah ile birlikte olduğum...

⁵⁵⁴ ب: Cem‘ ve murâd

⁵⁵⁵ Benim makamıma ulaşamaz.

⁵⁵⁶ أ: جهت

⁵⁵⁷ ب: Gelmeye ki

⁵⁵⁸ Fenâ-fi’l-lâh ve Bekâ-bi’l-lâh cihetinden.

⁵⁵⁹ ب - Bu

⁵⁶⁰ “Bir adım daha yaklaşırsam yanarım.” (Beyhakî, II, 856; İsfahânî, 1988: 55).

⁵⁶¹ Yanarım.

⁵⁶² ب: İyledi

⁵⁶³ ب + Zîrâ

⁵⁶⁴ ب + Buyurdılar ki

⁵⁶⁵ Köşeli parantez içerisinde alınan kısım "أ" nüshasında yer almamaktadır. "ب" nüshasında yer alan bu bölüm konunun devamı olması sebebiyle dipnot yerine ana metin içerisinde verilmiş "ب" nüshasında yer aldığı [ب : +] şeklinde ifade edilmiştir.

⁵⁶⁶ (فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ)

Miraç Gecesi’nde vuku bulan hadise de Hazret-i Peygamber Cebrâil aleyhisselâmın dahi geçemediği Sidre-i Müntehâ’nın ötesine geçirilmiştir. Ve beşerin idrak edemeyeceği ilâhî ölçülerle gerçekleşen bir buluşma yaşanmıştır. Bu büyük ikram-ı ilâhî Kur’an’da “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.” ifadeleri ile insanın idrakine uygun bir teşbihle anlatılmıştır. (Bkz. Necm: 53/9).

567 «أرحنا يا بلال وكلميني يا حميرا» hadîs-i şerîfi dahî buna delâlet ider. Ya'ni Risâlet Penâh Hazretleri'nde iki hâl var idi. Biri rûhâniyet ve biri beşeriyet. Hâlet-i rûhâniyede bir mertebeye vâsıl olurlar. Hadd-ı beşerden sebkât dâire-i hakîkate kadem vaz' idicek. 568 «أرحنا يا بلال» buyurdukda Hazret-i Bilal dahî 569 «الله أكبر» didikde demdeme-i âgâz tekbirden ashâb-ı kirâm mest u müdâm ve Risâlet Penâh dahî müstağrak-ı hakikle müstağrak olurlar idi. 570 «أن محمدا» sadâsına mübâderet eyledikde Bilâl dahî mest olub na'ra-i tekbirden âlem-i ceberrûta velvele ve âlem-i melekûta gulgule düşüb ehl-i cennet handân ve ehl-i cehennem giryân ve ehl-i 'irfân şaşub hayran kalurlar idi. İşte buna leyle-i «مررت ليلة أسرى بي بالملاء الأعلى وجبريل بين المشايخ» merret lile asrı bi بالملاء الأعلى وجبريل "بين المشايخ" merret lile asrı bi بالملاء الأعلى وجبريل 571 «كالحلس البالي من خشية الله تعالى» 571 bulmuş idi. 572 «بعد ذا» beşeriyetde kadem vaz' murâd eylediklerinde Hazret-i Âişe'ye 573 «كلميني يا حميرا» buyurub 574 «بين الأمم» ahkâm-ı şer'iyeyi tenfîz buyururlar idi.

Hatta leyle-i Mi'râç'da esrâra müte'allik ol kadar 'ilm i'tâ olundu ki bir zâta nasib ve müyesser olmadı. Ezcümle üç nev' 'ilm ümmetine 575 «بطريق الهدية» ihsân eyledi ki mecmu' doksan bin kelimât olub üç 'ilme taksîm olundu. Evvelkisi şerî'atdır ki ânı 'avâm ve havâs ve ehassa telkîn buyurdu. Zîrâ cümle'nin âna kâbiliyeti var idi. İkinci ma'rifetdir ki ânı has olanlara ta'lim buyurdu. Zîrâ fehmî 'umûm ehlinin dâire-i idrâkesinden birûn idi. Üçüncü hakîkatdır ki ânı «إحتص الخواصه تعيين» buyurdu. Zîrâ 'âmm ve hâssın havsala-i isti'dâdına guncâyış mertebesinden dûr idi.

Ânın içün Huzeyfe el-Yemânî⁵⁷⁶ hazretlerin sâhib-i sırr ittihâz eyleyüb kıyâmete kadar olacak umûrî âna i'lâm buyurmuşlar idi. Hazret-i Ali dahî bu esrâra vâkıf idi pes. Zıkr olunan doksan bin kelimâtın sırrını Hazret-i Kur'an-ı Azîm]⁵⁷⁷ [30^b] eş-şân müştemildir ve Kur'ân'ın zâhiri şerî'at ve bâtını ma'rifet ve hakîkatdır. 578 «ولذا»

567 "Bizi ferahlat ey Bilâl! Ve benimle konuş ey Humeyrâ!" (el-İrâkî, Dârakutnî'nin *el-ilel* adlı kitabında bu hadisin sahil olmadığını zikrettiğini söyler. El-İrâkî, 1995: 118).

568 "Bizi ferahlat ey Bilâl!"

569 Allah en büyüktür.

570 Şehadet ederim ki, **Muhammed** Onun kulu ve rasûlüdür.

571

572 Bundan sonra

573

574 Ümmet arasında

575 Hediye yoluyla

576 Hz. Peygamber'e sırdaş olma lütfuna mazhar olan sahâbîdir. Tam adı Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî'dir. Huzeyfe b. Yemân 36/656 senesinde Medâin'de vefat etmiştir.

577 "ب" nüshasında yer alan kısım bitti.

578 Bundan dolayı

Kur'an'ın batinından haberdar olanlardan ahd olunmuştur ki ânı erbâbı isti'dâdan gayrıya ifşâ itmeyeler.⁵⁷⁹ Zîrâ 'ukûl za'îfeye hâlel getürür. Şerî'at haline fesâd virir ve niza'a müeddî olur. Zîrâ Kur'an-ı Azîmü'ş-şân için ma'nâyı batin vardır. Her bir batn için ma'nâyı batinası vardır. Yedi⁵⁸⁰ batna kadar «ولهذا⁵⁸¹ قال النبي صلى الله عليه وسلم: بان Bu hadîs-i şerîf ma'lûmun oldu ise 'âlem-i âfâk-1 nâsûtide bir kimesne zahr-ı Kur'an'ın tefsîrini inkâr iderse batını mülhid 'anîddir. 'âlem-i enfüsî melekûtide zahr-ı Kur'an'ın tefsîrini 'âlim olub batn-ı Kur'an'ın tefsîrini inkâr iderse câmid-i müşebbehe... Eger Kur'an'ın zâhir ve batinını cem' itmiş olursa Müslim-i sünnî⁵⁸² sa'îddir. Eger 'âlem-i ceberûtta hadd-i Kur'an'ın tefsîrine⁵⁸³ 'âlim olursa mü'min-i 'ârif reşiddir. Eger 'âlim lâhutda⁵⁸⁴ [31^a] Kur'an'ın matla'ı tefsîrine 'âlim olursa muhsin-i kâmidir. Ya'ni Kur'an'ın zâhirini tefsîr hilâfete müte'allikdir. Batnını tefsîr velâyete müte'allikdir. Haddini tefsîr vâreste⁵⁸⁵ müte'allikdir. Matla'mı tefsîr mahbûbına müte'allikdir ki Hâtemü'l-Enbiyâ'ya mahsûsdur.

«ولهذا قال النبي صلى الله عليه وسلم: ماتنزل من القرآن آية إلا ولها ظهر وبطن ولكل حرف حد ولكل حد⁵⁸⁶ «مطلع» bu cihetden bazı ârif-i billah⁵⁸⁷ «وتحسبهم أيقاظا») âyet-i kerimesine ma'nâyı batinı⁵⁸⁸ virmişlerdir ki hitâb Sultân-ı Enbiyâ'ya veya her hitâba kâbil olan zâtadır. «على طريق الإنفراد»⁵⁸⁹

⁵⁷⁹ أ: İtmeler

⁵⁸⁰ ب + Tâ yedi

⁵⁸¹ ب: ولذا

⁵⁸² ب - Sünnî

⁵⁸³ ب: Tefsîrini

⁵⁸⁴ İlâhî âlemde, manevî âlemde

⁵⁸⁵ ب: Verâsete

⁵⁸⁶ “Peygamber Efendimiz (S.a.v.): “Kur'an'dan her âyetin bir zâhirî, bir batinı vardır. Her harfin bir haddi ve her haddin bir matla'ı vardır.” buyurmuştur.”

⁵⁸⁷ «وتحسبهم أيقاظا» وهُمْ رُفُودٌ وَنُقُلُهُمْ ذَاتُ الْيَمِينِ وَذَاتُ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ نَاسِطٌ ذِرَاعُهُ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتْ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلَّيْتْ مِنْهُمْ رُعْبًا»

“Uykuda oldukları halde **sen onları uyanık sanırsın**. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardın.”; (Kehf:18/18).

⁵⁸⁸ ب: Batin

⁵⁸⁹ Tek kalmış görüşe göre

Eger sen ol vakitte hâzır⁵⁹⁰ olaydın ve göreydin ashâb-ı Kehf ey Muhammed! Veya ey kimesne! Sen zann eylerdin. Bunları ikâz⁵⁹¹ ve bîdâr⁵⁹² ﴿وهم رقود﴾ hâl bu ki bunlar nâim ve râkıldırlar.

﴿ونقلبهم أى نصر فهم ذات اليمين وذات الشمال وكلبهم باسط ذراعيه بالوصيد﴾⁵⁹³, الآية,

*Tefsîr-i Kâşânî*⁵⁹⁴ te'vilâtında; “Ashâb-ı Kehf’den murâd, “ârif bi’llâh” olan evliyadır.” buyurdılar.

تحسبهم⁵⁹⁵ أيقاظا أى وتحسب العارفين بالله [31] أيقاظا لا نفتح أعينهم وأجسامهم وحركاتهم والإ رائة إلى إشتغال الدنيا، وهم رقود محسن⁵⁹⁶ ما سوى الله⁵⁹⁷ في الحقيقة، ونصرفهم إلى جهة الخير، ونقلبهم تارة إلى جهة مقتضى الطبيعة والشواغل الجسمانية ظهور الحكمة⁵⁹⁸ وكلبهم أى أنفسهم باسط ذراعيه أى قويهما بالوصيد أى بغناء البدن ملازمة⁵⁹⁹ لهم.⁶⁰⁰

Ve dahî⁶⁰¹ ﴿ولا تقربوا مال اليتيم﴾ âyet-i kerîmesinde yetimden murâd Hazret-i Ahmed’dir. “Maldan murâd Cemâlullâh’dır.” deyü tefsîr buyurmuşlar. ﴿ثم دنى فتدلى فكان﴾⁶⁰² dan murâd Hazret-i Risâlet’in cism-i⁶⁰⁴

⁵⁹⁰ ب - Hâzır

⁵⁹¹ ب - İkâz

⁵⁹² “Onlar uykudadırlar.”; (Kehf:18/18).

⁵⁹³ “Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi).”; (Kehf:18/18).

⁵⁹⁴ Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî (ö. 736/1335)’ye ait olan *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, *Te’vilât-ı Kâşânîyye* gibi isimlerle bilinen tefsir kitabıdır. Geniş ölçüde İbnü'l-Arabî’nin (ö. 638/1240) geliştirdiği kavram ve terimlerden yararlanılarak oluşturulan tasavvufî bir tefsirdir.

⁵⁹⁵ ب: وتحسبهم

⁵⁹⁶ ب - محسن

⁵⁹⁷ ب: عن ما سوى الله

⁵⁹⁸ ب: الحكمتنا

⁵⁹⁹ أ: ملازقه

⁶⁰⁰ Sen onları uyanık zannedersin. Yani “ârif-i bi’llâh” olanları uyanık zannedersin. Onların gözlerinin açık olmasından, bedenlerinden ve hareketlerinden onları uyanık zannedersin. Onlar dünya ile meşgaleler açısından baktığımızda onlar uyuyorlar. Hakikatte Allah’tan başkasını görmezler. Biz onları hayır cihetine çeviririz. Bazen de yaratılışın gerektirdiği bir yöne yönlendiririz. Bunlar bedensel meşguliyetlerdir. Onu da bir hikmete binâen yaparız. Onların köpekleri, nefisleri demektir ki iki kolunu uzatmış yatıyordur. Yani iki kolunu uzatıp yatıyor olmasından kasıt nefsin iki kuvvetinin boyun eğmiş olmasıdır.

⁶⁰¹ ﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكِيلِ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تَكْفِيفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

“Rüşdüne erişinceye kadar en güzel yöntemin dışında **yetimin malına yaklaşmayın**. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Biris hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti.”; (En’âm: 6/152).

⁶⁰² “Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.”; (Necm: 53/8-9).

⁶⁰³ “Yaklaştı.”; (Necm: 53/8-9).

⁶⁰⁴ ب: Çeşm-i

şerîfidir. 605 (فتدلى) dan murâd kalb-i şerîfidir. 606 (قَاب قَوْسِينَ) den murâd ruh-ı şerîfidir. 607 (أَدْنَى) dan murâd sır-ı şerîfidir ki bu letâyif-i erba‘a ile müşâhede itdiler. Zîrâ cismi i hıdmetde bulundu. Kalbi muhabbetde bulundu. Ruhü vahdetde, sırrı sır-ı ilâhîde bulundu. Bu sır-ı ilâhîye-i ulemâ-i zâhir izhâr etmediler. Emmâ ki erbâb-ı keşf nev‘ân-mâ beyân itdiler ki ulü’l-‘azm olan melâike-i erba‘anın suâllerine cevabdır ki ol hazret bunlara cevâb-ı şâfiyle [32^a] cevab buyurdılar. Bunun tafsîli⁶⁰⁸ bu hadîs-i şerîfden müstefâd olunur.

«قال النبي عليه السلام في عالم المعنى: "رأيت ربي في أحسن صورة وقال: فيم يختصم المملأ الأعلى؟ يا محمد، قلت: أنت أعلم، قال: فوضع كفه بين كتفي أي 609 إيصال فيضه إليه، فوجدت بردها بين ثديي. (أي عن نزل الرحمة الربانية على فؤاده وأنصاب العلوم الوحدانية إلى صدره) فعلمت ما في السماء والأرض (أي أن وصول ذلك الفيض إليه صار سببا لعلمه) ثم قال، فيم يختصم المملأ الأعلى؟ يا محمد، (على عادة السؤال بعد التعليم) قلت: في الكفارات، قال: وما هن أي الكفارات؟ قلت: المشي على الإقدام إلى الجماعة، والجلوس في المساجد خلف الصلوة، إبلاغ⁶¹⁰ الوضوء أما كنه أي مع الفرائض، والسنة في المكراه أي في شدة البرد آه⁶¹¹ رواه معاذ رضي الله عنه، كذا ذكر في مصابيح الشريف في باب المساجد بعد ذا»⁶¹²

Risâlet Penâh Efendimiz zâtını zât-ı Hakk’da, sıfatını sıfat-ı Hakk’da, ef‘âlini ve akvâlini⁶¹³ ef‘âl ve akvâl-ı Hakk’da ifnâ idüb kendüsünde [32^b] aslâ ve kat‘â bakiyye-i beşeriyet kalmadığı cihetle cemî‘-ı enbiyâ-ı ‘ızâm “vâ nefsi, vâ nefsi” deyüb (لن تراني)⁶¹⁴ buyurdılar ve bu cihetden Hazret-i Musa hakkında

⁶⁰⁵ “Sarktı.”; (Necm: 53/8-9).

⁶⁰⁶ “İki yay aralığı kadar”; (Necm: 53/8-9).

⁶⁰⁷ “Daha yakın”; (Necm: 53/8-9).

⁶⁰⁸ ب: Bu tafsîl

⁶⁰⁹ ب: أن
⁶¹⁰ ب: إبلاغ
⁶¹¹ ب - آه

⁶¹² “Nebiyi aleyhisselam şöyle dedi: “Mana âleminde Rabbimi en güzel surette gördüm. Rabbim şöyle buyurdu: “Ey Muhammed! Biliyor musun, mele-i a’l’â neyin tartışmasını yapıyorlar?” Ben de: “Bilmiyorum, Ey Rabbim” dedim. Bunun üzerine gördüm ki, el (keff)ini omuzlarım arasına koydu, parmaklarının serinliğini göğsümde hissettim. Semâda ve arzdaki her şey bana tecellî etti ve onların hepsini bildim. Bunun üzerine Rabbim yine: “Ey Muhammed! Biliyor musun, mele-i a’l’â neyin tartışmasını yapıyorlar?” buyurdu. “Keffâretler hakkında ” dedim. “Keffâretler nedir?” buyurdu. Ben de: “Cemaatle namaz kılmak için cemaate (camiye) gitmek ve namazdan sonra yine namaz kılmak için mescidde oturmak ve zor anlarda dahi abdest uzuvlarımı tam olarak yıkamak” dedim.” (Tirmizî, Sâd Sûresi 39).

⁶¹³ ب: Ef‘âlin ve akvâlin

⁶¹⁴ (وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَّيَ وَلَكِنْ نُنظُرُ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَّيَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ)

“Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi dağa tecellî edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim." dedi.”; (A’râf: 7/143).

buyuruldu.⁶¹⁵ Nefsinde bakiyye-i mâi kaldığı cihetle bunun tafsîli bir mukaddimeye muhtaçdır ki⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾ muktezâsınca misvakla dehânını tathîr idüb⁶¹⁸ ⁶¹⁹ «خَلُوفَ فَمِ الصِّيَامِ أَطِيبَ عِنْدِي مِنَ الْمَسْكِ» fehvâsınca mezkûr râyihanın husûliçün ⁶²⁰ ﴿وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِئَمِ مِيقَاتِ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ nassıyla⁶²¹ müşerref olub erbaîn tamam oldukda. Ol sultan-ı tûr pür surûr ve hubûr olub mîkât-ı Hakk'a vâsıl ve nâil olub kelâm-ı Hakkı gûş idicek mest ve müstağrak-ı aşk olub didi ki: “Rabbi ey benim Rabbim! Bana göster seni. ⁶²² ﴿أَنْظُرِ إِلَيْكَ﴾ Ben nazar idim sana.”

Mezheb ehl-i sünnet ve cemâ‘at oldur ki Hakk’ı min haysü’r-rubûbiyyet görmek câizdir. Zîrâ enbiyâdan müstehillî [33^a] taleb muhaldir. Nitekim Beydâvî⁶²³ buyurur:⁶²⁴ «وفيه دليل على أن رؤية الله جائزة لأن طلب المستحيل من الأنبياء محال.»⁶²⁴ Emmâ erbâb-ı şuhûd⁶²⁵ mâbeyninde bir sır dahî vardır ki nûr-ı Hakk bu zâhir gözine istilâ idüb bu dîde-i beşeriyyete ol kâbiliyyeti virdikde çeşm-i ser⁶²⁶ aynı çeşm-i sır olub, zâhir ve bâtının ve bâtın zâhirin aynı oldukda bu gözle ve cemî‘ a‘zâsıyla Hakk’ı müşâhedeye kâdir olur. Emmâ ehl-i zâhir bu ma‘nâya rızâ göstermezler.

⁶²⁷ ﴿قال لن تراني﴾ Hazret-i Hakk buyurdılar ki: “Sen beni elbette göremezsin.” Tâife-i mu‘tezilî «لن» ‘i te’bîd ma‘nâsına almışlardır. Emmâ hatâ-yı fâhişdir.⁶²⁸ Ehl-i

⁶¹⁵ ب: Buyurdu

⁶¹⁶ ب + Beyân olunur vaktâki

⁶¹⁷ ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِئَمِ مِيقَاتِ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ أَخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴾

“Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ kardeşi Hârûn'a, "Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma" dedi.”; (A‘râf: 7/142).

⁶¹⁸ ب + Lâkin

⁶¹⁹ “Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.”

⁶²⁰ “Buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı.”; (A‘râf, 7/142).

⁶²¹ ب: Nasibiyle

⁶²² ﴿وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرِ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَّيَ وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيَّيَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ﴾

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. (...).”; (A‘râf: 7/143).

⁶²³ Müfessir, Şâfiî fakihî ve Eş‘arî kelâmcısı olan Beydâvî'nin tam adı Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286)'dir. Beydâvî, İslâmî ilimlerin hemen hemen her sahasında eserler te‘lif ettiği için “allâme” unvanına sahiptir. *Envârü’l-tenzîl* isimli eseri Osmanlı’da en çok okunan tefsirler arasında yerini almıştır.

⁶²⁴ Bu hususta Allah’ı görmenin mümkün olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü peygamberler için imkânsız olamı talep etmek muhaldir.

⁶²⁵ “شهود” Arapça görmek müşâhade etmek demektir. Kâşânî, şuhûdu; “Hakk’ı Hakk vasıtasıyla görmektir” diye tanımlar. (Cebecioğlu; 2009: 614).

⁶²⁶ أ - Ser

⁶²⁷ “(Allah) beni (dünyada) katiyyen göremezsin dedi.”; (Araf: 7/143).

⁶²⁸ ب: Fâ fâhişdir

tahkîk buyururlar ki “Sen sen olduğun haysiyetden beni göremezsın ve illâ eger zâtını, zâtında ve sıfât ve ef’âlini sıfât ve ef’âlimde ifnâ kaldıkda râ’î ve mer’î hakîkatde ben olub gayriyyet ve ünsiyet mâbeynden ref’ olub zâtını müşâhede kılarım” dimekdir.

Nitekim Seyyid’üt-Tâife [+ : ب]⁶²⁹ [Cüneyd-i Bağdâdî buyurur: «رأيت ربي بري»] ⁶³⁰ «Hazret-i Mûsâ eyyâm-ı mev’ûdenin aşr-ı evvelinde ifnâ-yı ef’âl ve aşr-ı sâni’de ifnâ-yı sıfat idüb ve aşr-ı sâlisde ifnâ-yı zât eyledi. Emmâ zâtında bakiyye kalub ⁶³¹ «تلك البقية» ⁶³² «ولكن» buyurdı. «كان جناب غيرت لم تجتمع المشاهدة مع تلك البقية» ⁶³³ «أنظر إلى الجبل (وجودك) فإن te’vîli sen Cebel-i Tûr’a te’vîli (ووجودك) «أنظر إلى الجبل» ⁶³⁴ «استقر مكانه» ⁶³⁵ «أى»

Eger cebel-i Tûr mekânında müstekarr olursa ⁶³⁷ «فسوف تراني» ⁶³⁶ «عن قريب» sen «أى فإن استقر وجودك في مكانه أمكنت رؤيتك إياي وذلك من باب التعليق ⁶³⁸ «فلما تجلى» Zîrâ mâdem ki vücûd bâkî ola müşâhedeyi zât müyesser olmaz. ⁶³⁹ «Vaktâki Rabb-i Mûsâ cebel-i Tûr’a veya cebel-i vücûd-ı Mûsâ’yı tecellî eyledi ise ⁶⁴⁰ «جعلته دكا» ⁶⁴¹ «أى مدكوكا متلاشيا لا وجود له أصلا» ⁶⁴² «Tûr’ı medkûk kıldı te’vîli Cenâb-ı ‘izzet vücûd-ı mev’hûme-i Mûsâ’yı muzmahill ve mütelâşî kıldı.

⁶⁴² «إعلم يا طالب الأسرار» tecellî-yi Hakk zuhûr-ı zât ve sıfat ve ef’âl-i ilâhiyyedendir pes. Üç nev’ üzere evvelâ icmâl beyân olunur. Tecellî-i zâtdan murâd-ı zâtını zât-ı Hakk’da ifnâ etmektir ve tecellî sıfat ve ef’âl-i ilâhiyyeden eylese sıfat

⁶²⁹ nüşhasında “Seyyid’üt-Tâife”den “ve kimi dahî tahtü’l-arza gidüb kıyâmete kadar seyr ider” e kadar ki köşeli parantez içerisine alınan kısım bilinmeyen sebepten ötürü mevcut değildir. Bu kısım “ب” nüşhasında yer almaktadır. Bu bölümü konunun devamı olması hasebiyle dipnot yerine asıl metin içerisinde sunduk.

⁶³⁰ “Rabbimi Rabbimle gördüm. Sen kimsin dedi. Ben de “Sen” dedim.”

⁶³¹ Bu bakiyye.

⁶³² Gayyûr olan Cenâb-ı Gayret, bu bakiyye ile müşâhede bir araya gelemez.

⁶³³ “Ancak şu dağa bak.”; (A’râf: 7/143).

⁶³⁴ “Şu dağa bak, eğer o yerinde durursa”; (A’râf: 7/143).

⁶³⁵ Yani kendi vücudunun, varlığının dağına bak.

⁶³⁶ Yakında

⁶³⁷ «وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَبْصُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيكَ وَلَكِنْ نُنْظِرُكَ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ»

“Beni göreceksin”; (A’râf: 7/143).

⁶³⁸ Eger senin vücudun mekânında kalırsa o zaman beni görmenin imkânı vardır. Bu muhâl olan bir şeyi muallak bırakmak bâbındandır.

⁶³⁹ “Rabbi dağa tecellî edince”; (A’râf: 7/143).

⁶⁴⁰ “Onu darmadağın etti.”; (A’râf: 7/143).

⁶⁴¹ Yani parça parça kıldı.

⁶⁴² Ey sırları isteyen kimse bil ki.

ve ef'âlin, sıfat ve ef'âl-i Hakk'da mahv ve fenâ olur pes. Cenâb-ı 'izzet tecellî-yi zât eyledikde zât-ı Mûsâ mütelâşi oldı. «أى سقط موسى عن درجة الوجود»⁶⁴⁴ «وخر موسى»⁶⁴³ «سعقا»⁶⁴⁵ «أى معشيا عليه وقانيا»⁶⁴⁶ pes.

Tûr'un çâlâk olması oldur ki Cenâb-ı Hakk âna tecellî kıldıkda pâre pâre olub hareket ve raksa gelüb kimi Mekke'ye ve kimi Medine'ye teveccüh idüb⁶⁴⁷ [33^b] ve kimi dahî tahte'l-arza gidüb kıyâmete kadar seyr ider.

«كما روى عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما تجلى ربه للجبل صار بعظمته ستة أجبُل، ف وقعت ثلاثة منها بالمدينة أحد ورقان ومحراس و وقعت ثلاثة منها بمكة وقطعة شاعت في الأرض وهي سير تحتها إلى يوم القيامة.» تمت الرسالة.⁶⁴⁹

Goft Mevlânâ Molla⁶⁵⁰ Celâleddîn er-Rûmî Mesnevî. Aşk cân-ı tûr âmed 'âşıkâ Tûr mest "Ve harra Mûsâ sa'ikâ". 1287⁶⁵¹

⁶⁴³ "Musa düştü."; (A'râf: 7/143).

⁶⁴⁴ Yani Mûsâ varlık derecesinden (baygın olarak) düştü.

⁶⁴⁵ "Baygın"; (A'râf: 7/143).

⁶⁴⁶ Yani (...)

⁶⁴⁷ "ب" nüshasında yer alan kısım bitti.

⁶⁴⁸ ب - قال

⁶⁴⁹ أ - تمت الرسالة

"Enes b. Malik'den rivayet edildiği gibi Rasûlullah (S.a.v.) buyurdu ki: "Ne zaman ki Mûsâ'nın Rabbi dağa tecellî etti o zaman O'nun azametiyle dağ, altı dağ haline geldi. O, dağlardan üç tanesini Medine'ye koydu. Bunlar; Uhud, Revkân ve Mihras dağlarıdır. Ve O, dağlardan üçünü de Mekke'ye koydu. (...) ve bir parça da yeryüzüne yayıldı. Kıyamet gününe kadar (...)" Risâle bitti.

⁶⁵⁰ ب - Molla

⁶⁵¹ ب: 1294

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Muhammed Râsim Efendi, h. 1255-1316 m. 1839-1899 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde yaşamış, Osmanlı kadısı ve çok yönlü bir âlimdir. Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal çöküntüye uğradığı bir dönemde yaşamıştır.

Muhammed Râsim Efendi'nin eserleri, fikirleri ve şahsiyeti incelendiğinde önemli bir Osmanlı âlimi ve mutasavvıf olduğu görülmektedir.

Muhammed Râsim Efendi, çalışmamıza konu olan eserinde tasavvuf tarihinde asırlardır üzerinde tartışılan ve bir çözüme kavuşturulamayan deverân, raks, semâ, cehrî zikir, tegannî, lahn ve râbîta gibi temel kavramları ele almıştır.

Semâ, deverân ve raks gibi konularda bu kadar fazla görüş farklılığının olması, hiç şüphesiz bu konuda sarîh bir nass olmamasından kaynaklanmaktadır. Mutasavvıflar tarafından zaman zaman aynı manalarda kullanılan bu kavramlardan özellikle deverân, raksa (oyun) benzetilerek, sûfilerin bu hareketleri eleştirilmiş hatta deverânı helal sayanlar ve deverânı uygulayanların tekfir edilmesine kadar gitmiştir. Mutasavvıflar da bu eleştiriler karşısında deverân-raks ayrımına gitmişlerdir. Onlara göre deverân, oyun ve eğlence ifadesi olan raks manasına gelmez. Tam aksi deverân aşkın neticesidir.

Fakihler; semâ, deverân ve raks konularında fetvalarını daha çok Hanefî fıkıh kaynaklarından yararlanarak vermişlerdir. Sûfiler ise görüşlerini ayet ve hadisler ışığında çeşitli tefsir kitapları ve Şafiî mezhebinin görüşlerini esas alarak temellendirmişlerdir.

Muhammed Râsim Efendi'nin bu tür konulardaki şiddetli ve tekfire giden tartışmaların içinde olmaması, aksine kaleme aldığı risâlesinde orta yolu takip etmesi ve insafî sözlerle olaylara yaklaşması kanaatimizce takdire şayan bir husustur. Onun eseri yapı itibarıyla hem fikhî hem de tasavvufî kaynaklara ve görüşlere dayanarak şekillenmiştir. Bu metodu takip etmesinde Mevlevî muhibbi ve sûfî meşrepli oluşunun etkisinin büyük olduğunu düşünmekteyiz.

Aslında şeriat ve tarikat, Kur'an ve Sünnet çizgisinden ayrılmadıkça, bir madalyonun iki farklı yüzünden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bizler iki disiplin arasında cereyan eden bu tür tartışmaları zenginlik olarak görmeli, birbirini yok eden değil, birbirini besleyen ve geliştiren tartışmalar olarak tahayyül etmeliyiz.

Muhammed Râsim Efendi, *Zübdetü't-Tarîka* adlı eserinde semâ, deverân ve raks hakkındaki görüşlerini açıklarken bu konuda daha önceden verilen fetvaları içeren risâlelerden yararlanmışır. Zenbilli Ali Cemâlî'nin "*Risâle fî Hakkı Deverâni's-Sûfiyye*", Abdülahad Nûri Efendi'nin "*Risâle fî deverâni's-sûfiyye*", İbn Bahâeddin'in "*Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks*", Suyûtî'nin "*el-Hâvî li'l-fetâvâ*" adlı eserlerden ihtibas yaparak bu konudaki görüşleri aktarmıştır.

Muhammed Râsim Efendi'nin eserinde iktibaslara çokça yer vermesi ve iktibaslar arasında geçişleri net olarak belirtmemesi eserin anlaşılmasında bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Ancak ilgili eserlere ulaşılarak bu zorluk kısmen aşılmıştır.

Muhammed Râsim Efendi'nin kaynaklara olan hâkimiyeti, delilleri kullanmadaki metotları ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde meselelere yaklaşımı vurgulanması gereken hususlar arasındadır.

Osmanlı kadısı ve ulemâsı olan Muhammed Râsim Efendi, fikhî konulardaki yetkinliğinin yanı sıra sûfi kimliğiyle ve eserdeki tasavvufî yaklaşımlarıyla da ön plana çıkmaktadır. Ayrıca fıkıh, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi birçok İslâmî disiplinde eser te'lif eden Muhammed Râsim Efendi'nin bu yönleri de araştırılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

AFÎFÎ Ebu'l-Alâ; (2011), **et-Ta'likât alâ Fusûsi'l-hikem (Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar)**, Çev: Ekrem Demirli, Dördüncü Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.

AHMED b. Hanbel; (1997), **Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, (c. XVIII), Birinci Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

AKGÜNDÜZ Ahmed; (2005), **Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilâtı ve Belediye Kanunları**, OSAV, İstanbul.

AKGÜNDÜZ Ahmet; (1994a), "Ebussuûd Efendi", **DİA**, (c. X), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

AKGÜNDÜZ Ahmet; (1994b), "Gurerü'l-Ahkâm", **DİA**, (c. X), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÂLİM b. Alâ; (t.y.), **el-Fetâva't-Tatarhâniyye**, Süleymaniye Ktp., Reîsü'l-küttâb Mustafa Efendi, nr. 416-419, I-V.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ; (1986), **el-Esrâru'l-Merfua fi'l-Ehbâri'l-Mevzûa**, İkinci Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, Halep.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ; (1994), **el-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdu'**, Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmîyye, Halep.

ALTUNTAŞ İsmail Hakkı; (2010), **Seyyid Abdullah Hâşimî el-Mekkî**, https://ismailhakkialtuntas.com/2010/03/17/seyyid-abdullah-hasimi-el-mekki/#_ftn19, Erişim Saati: 15: 33, Erişim Tarihi: 11.12.2016.

ANAY Harun; (1994), "Devvânî", **DİA**, (c. IX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ANKARAVÎ İsmail; (1241), **Hüccetü's-Semâ**, Kahire.

APAYDIN H. Yunus; (1999), "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", **DİA**, (c. XIX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- ÂSİM EFENDÎ; (1305), **Kâmûs Tercemesi**, (c. III), İstanbul.
- AŞKAR Mustafa; (2006), **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- AYNÎ Mehmet Ali; (1985), **İslâm Tasavvuf Tarihi**, Akabe Yay., İstanbul.
- BAĞDÂDÎ İsmail Paşa; (1951), **Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn**, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ Mevlânâ Hâlid; (1294), **Risâle fi Hakkı'r-Râbitâ**,
- BAĞDATLI İsmail Paşa; (1955), **Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn**, c. II, İstanbul.
- BAKTİR Mustafa; (1999), “İbn Melek”, **DİA**, (c. XX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BALTACI Cahit; (1997), “Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde”, **DİA**, (c. XV), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Mehmet; (1994), “Dâvûd-i Kayserî”, **DİA**, (c. IX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR Şule; (2015), **Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyetü'l-Mâ'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1^a-83^a)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BEYHAKÎ; (ty.), **el-Esmâ ve's-Sıfât**, (c. II), Mektebetü suvâdî.
- BİLMEN Ömer Nasuhi; (1974), **Tabakâtü'l- Müfessirîn**, (c. II), Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri); (ty), DH.Said.d., nr.4/458.
- BUHÂRÎ; (2006), **Sahîhu'l-Buhârî**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- BURSEVÎ İsmail Hakkı; (2001), **Rûhu'l-Beyân**, (c.III), Beyrut.
- CANAN İbrahim; (1995), “Enes b. Mâlik”, **DİA**, (c. XI), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- CANAN İbrahim; (1998), **Hadis Usûlü ve Hadis Tarihi**, Birinci Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

CEBECİOĞLU Ethem; (2009), **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Beşinci Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.

CEYHAN Semih; (2011), “Telvîn”, **DİA**, (c. XXXX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

CEYLAN Kübra; (2015), **Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Mâ'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83^a-164^a)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÇAĞRICI Mustafa; (1996), “Gazzâlî”, **DİA**, (c. XIII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÇAKAN İsmail Lütü ve EROĞLU Muhammed; (1998), “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, **DİA**, (c. I), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÇAKAN İsmail Lütü; (1998), “Abdullah b. Mugaffel”, **DİA**, (c. I), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÇATAK Adem; (2012), **Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, Birinci Baskı, Gümüşhane Üniversitesi Yay., Ankara.

ÇETİN Abdurrahman; (2003), “Lahn”, **DİA**, (c. XXVII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÇINAR Mahmut; (2013), “el-Yevâkît ve'l-cevâhir”, **DİA**, (c. XXXVIII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

DERMAN M. Uğur; (2007), “Nesih”, **DİA**, (c. XXXIII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

DÜZDAĞ M. Ertuğrul; (1983), **Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İkinci Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.

EBU ZEHV Muhammed; (2007), **Hadis ve Hadisçiler (Hz. Peygamber'in Hadislerine Müslümanların Hizmetleri)**, Çev: Selman Başaran ve M. Ali Sönmez, Birinci Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

EL-ASKALÂNÎ İbn Hacer; (1970), **Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi**, Çev: Talât Koçyiğit, AÜİF Yayınları, Ankara.

EL-İRÂKÎ Zeynüddin; (1995), **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr**, (c. I), Mektebetü Darî Taberiyye.

EL-ISFEHÂNÎ Ebû Nuaym; (1988), **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ**, (c. V), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

EL-ISFEHÂNÎ Râgıb; (1961), **Müfredât**, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Mısır.

ENSÂRÎ Muhammed Ali; (2012), **Osmanlıca İmlâ Müfredâtı**, Sekizinci Baskı, Hayrat Neşriyat, İstanbul.

ERAYDIN Selçuk; (2011), **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Dokuzuncu Baskı, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.

ERGİNLİ Zafer, KARSLI İlyas, KÖKTAŞ Yavuz, ÖDÜL Nurettin, SEVİNÇ Rıfat Resul ve YAVUZ Salih Sabri; (2006), **Metinlerle Tasavvuf Terimler Sözlüğü**, Birinci Baskı, Kalem Yay., İstanbul.

ES-SUYÛTÎ Celadeddin Abdurrahman; (1994), **Câmiu'l-ehâdis**, (c. IV), Dâru'l-fikr, Beyrut.

ES-SUYÛTÎ Celâluddîn Abdurrahmân; (2012), **en-Nukâye fi erba'ate 'aşera 'ilmâ**, thk. FÂYİZA Abbâs Kâzım el-İdrîsî, yıl: 3, sayı: 9, Mecelletü Katru'n-Nedâ.

EZ-ZEBÎDÎ Ebü'l-Abbas Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Abdillâtif eş-Şercî; (1975), **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Mütercim: Kâmil Miras, Üçüncü Baskı, Ankara.

FİDAN Yılmaz; (2013), **Ebussuûd'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu**, Birinci Baskı, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane.

FİRUZÂBÂDÎ Muhammed b. Yakub; (1991), **el-Kâmûsu'l-Muhît**, (c. II), Beyrut.

GÜL Halim; (2013), "Celâleddîn Suyûtî ve El-Hâvî Li'l-Fetâvâ İsimli Eserindeki Tasavvufla İlgili Fetvaları", **Journal of Islamic Research**, Sayı: 24 (1).

GÜMÜŞHÂNEVÎ Ahmed Ziyâüddin; (1319), **Câmiü'l-Usûl**, Mısır.

GÜNDÜZ İrfan; (2007), "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 19, İstanbul.

GÜNER Dilaver; (2010), “Osmanlılar’da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risâlesi”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı: 26, İstanbul.

HÜSREVOĞLU Ali; (2010), **Tevhîde Giriş**, Birinci Baskı, Erkam Yay., İstanbul.

İBN MANZÛR Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali; (1405), **Lisânu’l-Arab**, (c.XV), Neşr u Edebü’l-havza, Kum/İran.

İBN MANZÛR Ebu’l-Fazl Cemaluddin Muhammed; (1990), **Lisânu’l-Arab**, Beyrut.

İBNÜ’L-ARABÎ Muhyiddin; (2013), **Fusûsu’l-Hikem**, çev. Ekrem Demirli, Birinci Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

İNANIR Ahmet; (2010), “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’ye İsnat Edilen “Risâle fî Hakkı’d-Devrân ve’r-Raks”ın Aidiyet Sorunu”, **İslâm Araştırmaları**, Sayı: 14, İstanbul.

İPŞİRLİ Mehmed; (1992), “Bostanzâde Mehmed Efendi”, **DİA**, (c. VI), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ; <http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?p=7135>, Erişim Saati: 11: 47, Erişim Tarihi: 31.05.2016.

İZ Mahir; (2001), **Tasavvuf Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarîkatler**, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Onuncu Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul.

KALLEK Cengiz; (1995), “Fetâvâ-yı Abdürrahîm”, **DİA**, (c. XII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KANDEMİR M. Yaşar; (1992), “Bulkînî, Ömer b. Raslân”, **DİA**, (c. XI), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KANDEMİR M.Yaşar, ÇAKAN İsmail Lütü ve KÜÇÜK Raşit; (2006), **Riyâzü’s-Sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)**, [İmam Nevevî], (c. I), Erkam Yayınları, İstanbul.

KAPLAN Hayri; (2010), “Şa’rânî”, **DİA**, (c. XXXVIII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KARA Mustafa; (2013), **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, On Birinci Baskı, Dergah Yay., İstanbul.

KARSLI İlyas; (2013), **Arapça-Türkçe Yeni Sözlük**, Birinci Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

KÂTİP Çelebi; (1943), **Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn**, (c. II), İstanbul.

KÂTİP Çelebi; (1993), **Mîzânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ahak**, trc. Orhan Şaik Okyay, MEB Yay., İstanbul.

KÂTİP Çelebi; (2001), **Mîzânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ahak**, Sadeleştirenler: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Üçüncü Baskı, Marifet Yay., İstanbul.

KÂTİP Çelebi; (2016), **Mîzânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk -İhtilaf İçinde İtidal-**, Haz. Süleyman Uludağ, Birinci Baskı, Dergâh Yay., İstanbul.

KOCA Ferhat; (2002) “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, sayfa: 73-131, Çorum.

KOCA Ferhat; (2004), “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 13, Sayfa: 25-74, Ankara.

KUŞEYRÎ Abdulkerim; (1993), **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, thk. Maruf Zerrîk-Abdulhamid Baltacı, Beyrut.

MECDÎ Mehmed Efendi; (1989), **Hadâiku's-şakâik**, Birinci Baskı, nşr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul.

MEMİŞ Abdurrahman; (2000), **Halid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik**, Kitabevi Yay., İstanbul.

MÜSLİM; (1998), **Sahîhi Müslim**, Beytü'l-Efkâr, Riyad.

NECMÜDDİN Kübra; (1996), **Risâle ile'l-hâimi'l-hâif min levmeti'l-lâim**, (**Tasavvufî Hayat**), ter. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul.

ÖNGÖREN Reşat; (2010), “Sühreverdî, Ebü'n-Necîb” **DİA**, (c. XXXVIII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖNGÖREN Reşat; (2016), **Osmanlılar'da Tasavvuf -Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, Dördüncü Baskı, İz Yay., İstanbul.

ÖZCAN Tahsin; (2005), “Molla Arap”, **DİA**, (c. XXX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖZEL Ahmet; (1990), **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖZEN Şükrü; (2005), “Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, III/5, ss. 249-378.

ÖZEN Şükrü; (2011), “Teftâzânî”, **DİA**, (c. XXXX), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ÖZKAN Halit; (2010), “Suyûtî” **DİA**, (c. XXXVIII), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

PAKALIN Mehmed Zeki; (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü**, (c. III), MEB Yay., İstanbul.

RÂGİB İsfahânî; (1970), **el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân**, Mısır.

SAVRAN Ömer; (2009), “Mehmed Râsim'in Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytine Şerhi ve Şerh Anlayışı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, IV/6, ss. 387-406.

SELVİ Dilaver; (2014), **Kuşeyrî Risâlesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlakları)**, On Birinci Baskı, Semerkand Yay., İstanbul.

SELVİ Dilaver; (2016), **Tasavvuf Metodu Olarak Rabîta**, Birinci Baskı, Semerkand Yay., İstanbul.

SERDAROĞLU Ahmet; (2012), **İhyâu Ulûmi'd-Dîn** (İmam Gazâlî), Birinci Baskı, (c.I), Bedir Yayınevi, İstanbul.

SUBKÎ Tacuddîn; (1992), **Tabakâtü's-Şâfiyye**, thk. Mahmud Muhammed et-Tânâhî, (c. VIII), Beyrut.

ŞEKER Züleyha; (2009), **Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşifü't-te'vilât İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ŞERKÂVÎ Hasan; (1992), **Mu'cemu Elfâzi's-Sûfiyye**, İkinci Baskı, Müessesetü'l-Muhtâr, Kâhire.

ŞİMŞEK Halil İbrahim; (2003), "İki Nakşebendî Müceddidinin Deverân Savunması Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788) Örneği", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı: 10, Ankara.

ŞİMŞEK Selâmi; (2013), **Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, (c. I), Birinci Baskı, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul.

TABERÂNÎ; (1992), **ed-duâ li't-Taberânî**, (c. I), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

TABERÂNÎ; (ty.), **el-Mucemü'l-Kebîr**, (c. XII), Mektebetü İbn-i Teymiye.

TAHİR Bursalı Mehmed; (1333), **Osmanlı Müellifleri I-III**, Birinci Baskı, Birinci Cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

TAHİR Bursalı Mehmed; (2009), **Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi**, Birinci Baskı, Birinci Cilt, Bizim Büro Basımevi Yay., Ankara.

TURAN Şerafettin; (2002), "Kemalpaşazâde", **DİA**, (c. XXV), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ULUDAĞ Süleyman vd.; (ty.), **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, Birinci Baskı, Sebat Basımevi, İstanbul.

ULUDAĞ Süleyman; (1991), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Birinci Baskı, Marifet Yay., İstanbul.

ULUDAĞ Süleyman; (2015), **İslâm ve Musiki**, Birinci Baskı, Dergâh Yay., İstanbul.

UNAN Fahri; (2004), "Mevleviyet", **DİA**, (c. XXIV), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

YAVUZ Yusuf Şevki; (1989), “Akâidü’n-Neseff”, **DİA**, (c. II), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

YILMAZ Hasan Kâmil ve GÜNDÜZ İrfan; (1989), **Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Maarif)**, (Sühreverdî), Birinci Baskı, Erkam Yayınları, İstanbul.

YILMAZ Hasan Kamil; (2010), **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, On Üçüncü Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

YILMAZ Hasan Kâmil; (2014), **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, On Yedinci Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

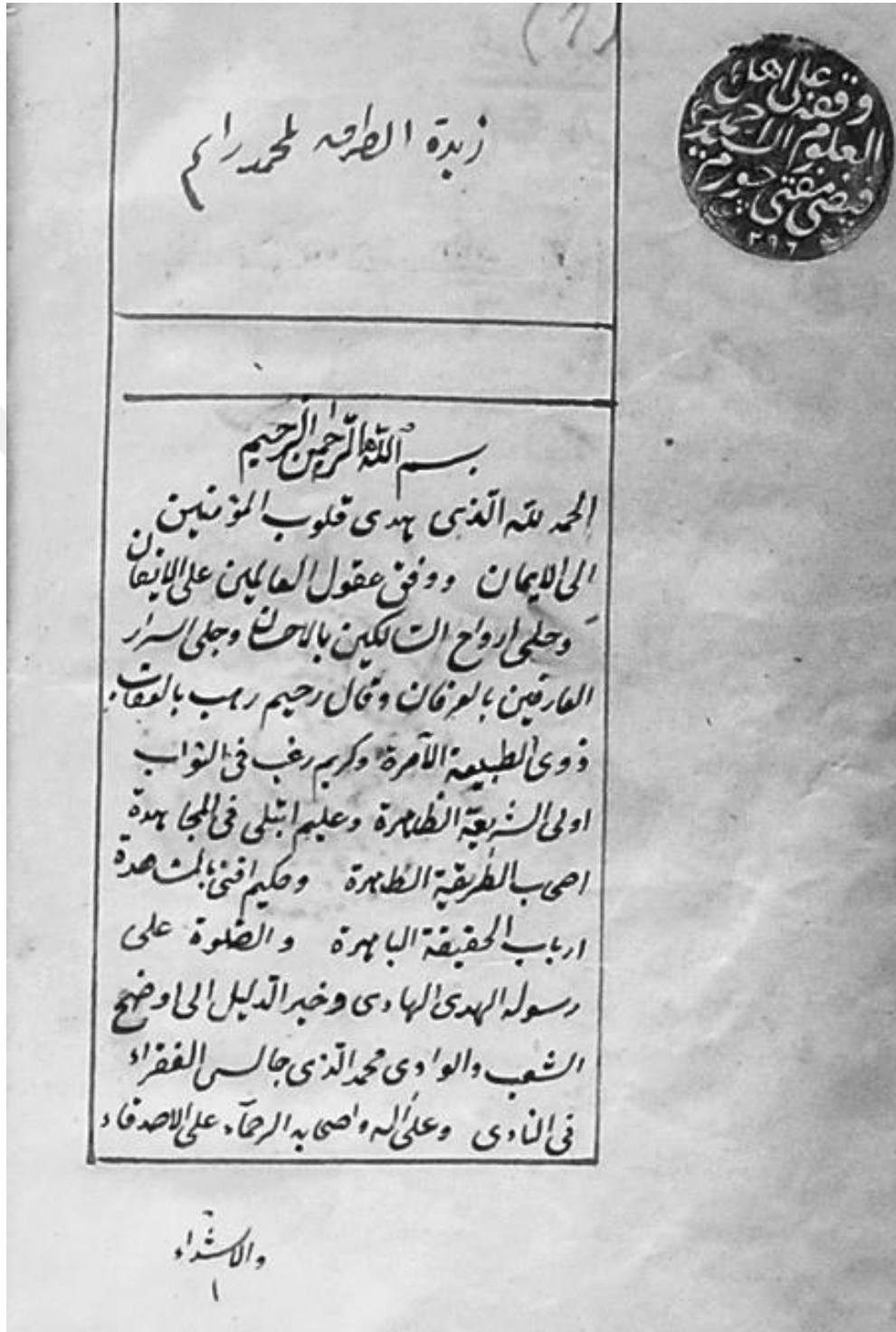
YILMAZ Hasan Kâmil; (2014), **Seçme Metinlerle Tasavvuf Klasikleri**, Birinci Baskı, Erkam Yayınları, İstanbul.

YILMAZÇELİK İbrahim; (2010), “Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı İle İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)**, Sayı:28 Güz, Sayfa: 163-214, Ankara.

ZEYLA'Î; (1994), **Tahrîcü'l-ehâdîs ve'l-âsâr el-vâkıa fî tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî**, (c. II), Daru İbn Huzeyme, Riyad.

EKLER

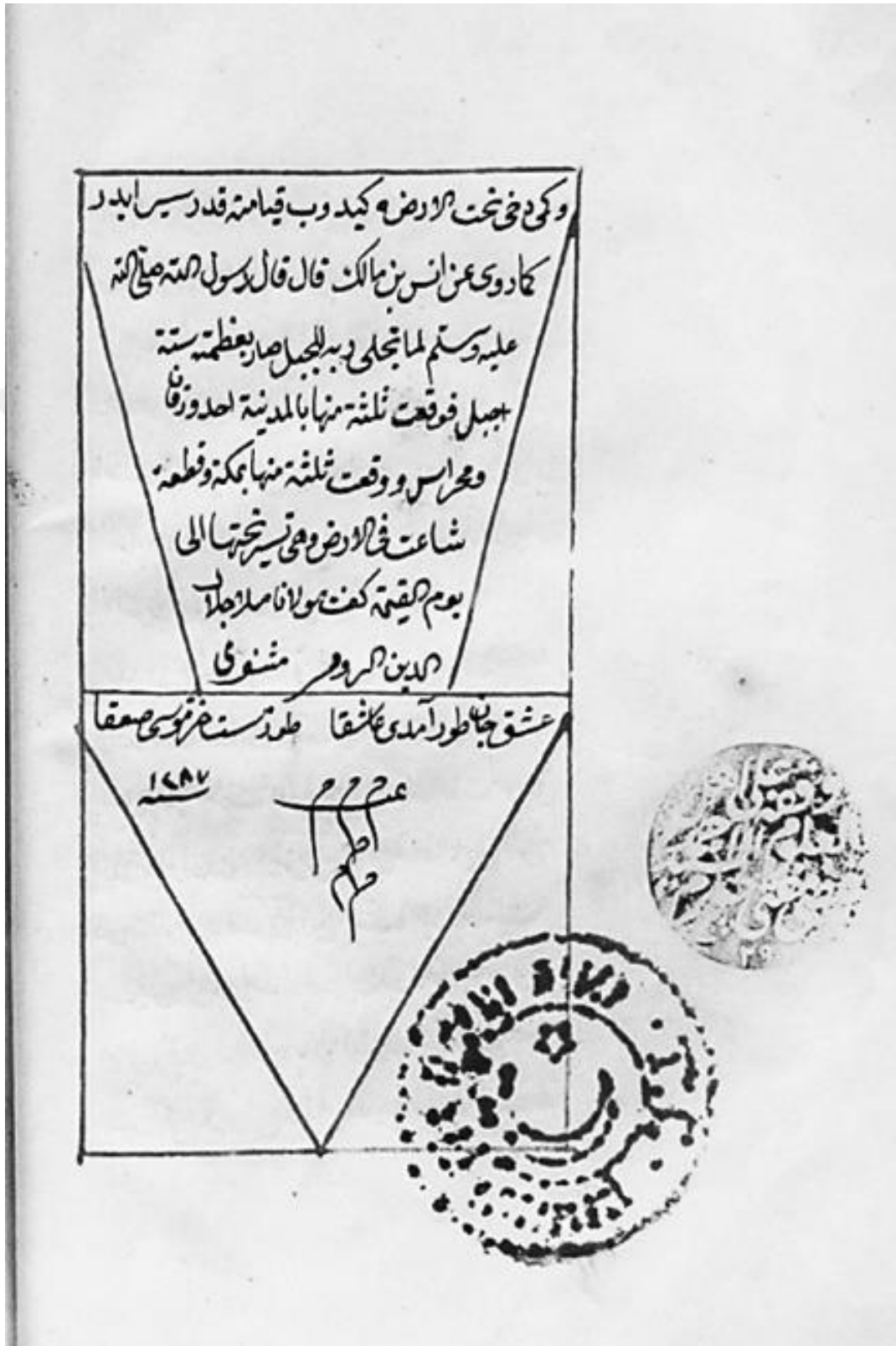
والله اعلم على الاعاوى اقا بعد وقام
 بعض اخوان دين ثبتم الله بالقول الثابت
 في كل حين بوقيد وفيه التقصير فواجب زام
 السيد محمد زاهد الحاشا كثره ابواب اهل
 صوفية نيك احوال واقوال وحركات سكنان
 حفرنده برسالة نيك تاليفي رسالة مذكورة
 اصول وفروع على حاوى التماس ابدى اياه واقوال
 فلا تخرق موسى تعلقه مجال اجابى قبول فليمنع اهل
 خلاصة اقوال على وجه الاجازة اشهر رسالة اول اعرف
 عبارة اوزره مخرجه ونايا تحت بعض تركيبة معنسى
 بنا اول نيكى ايكى اوزره نفعى عم اول سندن
 ارف اوله رسالة مذكوره به وفى زبدة الطريق
 نسبة فليدب على طريق الاجازة اوج فصل ويرقى
 مشتمل اوله بفعلى حاله جمع ابدوم فصل اول اهل
 صوفية نيك حوران ورقصه ايكى حقيقى باينة

وفصلنا في آيت وحديت قدسي ونبوي اليه
 ذكرى جهزناك بيانته در وفصلناك
 تغني ولحن بيانته در فصلناك
 نكته اسرار طريقت بيانته در اقا الفصل
 الاول في بيان حقيقة دوران الصوفية والرقص
 اعلم ان حصة الدوران ليس ثابت بالقران
 ولا بقول من الائمة الاربعة لانه لم يقع في زمانهم
 واختلافهم في الرقص سبب بل اختلف المتأخرون
 بعضهم قاس الدوران على الرقص وحرروه كالترقي
 وصاحب البردوي وغيرهما وبعضهم قالوا ان
 الدوران ليس من قبيل الرقص لغة ولا شرعاً
 ولا عرفاً لان الرقص في اللغة اللعب العسج وهو
 ليس كذلك لانه بعضهم كسراج الدين البهلي
 وشيخ الاسلام السمرقندي وشيخ الامام عبد الوهاب
 الشيباني وغيرهم من المتقدمين ومن المتأخرين

شيخ

شيخ الاسلام علي جالي و شيخ الاسلام افضل زاحم
و ملاحب وغيرهم كتبهم قالوا ان الدوران ليس
من قبيل الرقص و علة بعلة كثيرة لا يمكن ذكرها
في هذا المختصر لكن خلاصة ما قالوه انه لا تثبت اللفظة
بالقياس فلا يصدق اسم الرقص على كل شرب فيه معنى
المشي مرة فلا يقياس شي على شي باري الملابسة
الارزى ان الخط لا يقياس على النسب في عدم الافطار
لانه ليس نظيره ولا عذره دون عذر النسب و قال
صاحب القاموس الرقص لا يكون الا اللعاب و هو
اللعب بطبل و المزمار في مجلس مجتمعا بالنساء
و الذوزان ليس كذلك قال صاحب المحمل
الرقص معروف و المعروف عنده جميع الناس هو
اللعب المنصوص والحركة الموزونة لا يفعله كل شخص بل
يتخرج الى التعلم ولا يحصل ذلك الا منفردا لا مجتمعا كما قال
البرزلي في ذلك المحل و الرقص الذي احدثه الن مري

طلب ممالد زنتکم بیضاوی بیور وروفیه دلیل علی ان
 رؤیه منه جائزه لان طلب استیجاب من الانبیاء محال
 اما از باب شهور ما بیننده بر سر دخی وارد که نور حق
 بوظاهر کوزینه استیلا ابدوب بودیده بشریته اول
 قابلیتی ویرد کده چشم عین چشم سر اولوب ظاهر و
 باطنک و باطن ظاهر که عینی اولد قدیم بو کوزله و جمع
 اعطاسیله حتی مشاهد به قادر اولور اما اهل ظاهر
 بو معنایه رضا کوسر منزل قال بن ترائی حضرت حق
 بیور دیلر که سن بنی البتد کورد و مزسک طائفه معزلی
 بن تابید معنایه المشلور اما خطای فاحشدر
 اهل تحقیق بیور دیلر که سن اولدیفک جینیدن
 بنی کورد مزسک والا کرد انکی زانده و صفا و فعالکی
 صفات و افعالده افنا قلد قدیم دانی و مرسان حقیقده
 بن اولوب غیرت و انشیت ما بیند رفیع اولوب
 ذاتی شاهد قبلورم دیکد زنتکم سید مطائفه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله الذي هدى قلوب المؤمنين
الى الايمان • ووفق عقول العالمين
على الايمان وعلی ارواح السالكين •
بالاحسان وعلی اسرار العارفين بالعرفان
وقال رحيم رهب بالعقاب دوى الطبيعة
الامرؤ وكريم رغب فى الثواب اولى الشريعة
الظاهرة وعلیم ابتلى فى المجاهدة اصحا الطريقة
الطاهرة • وحكيم اقبى بالمشاهدة ارباب
الحقيقة الباهرة وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِهِ
الهدى الهادى وخير الدليل الى اوضح •

كشيب

الشعب والوادي • محمد الذي جالس الفقراً
في الناري وعلى اله واصحابه الرجماء على
الاصدقاء، والاشداء على الاعمادى
اما بعد وقتا كما بعض اخوان دين ثبتتم الله
بالقول الثابت في كل حين بوفيقه وقر التقصير
خواجه زاده السيد محمد راسم الحاجات ابن
على رضا كثيرة ايدوب اهل صوفية نك
احوال واقوال وحركات وسكناتى حقلرند
بر رساله نك تاليفى ورساله مذكور نك
اصول و فروعنى حاوى التماس ايلديلىر
ايسه واما السائل فلانتهر فهو اسى تعلمه

بجال قومديغى اجلدن خلاصه اقوال
على وجه الاجمال اشوارسالة اولاعربى
العبارة اوزره تخرير وثانيا تحتنه بعضاً
ترجيه معناسى دخل يازدمكى ايكجهندن
نظراولنه ورسالة مذكوره يه زبده
الطريقة ستميه اولنوب اوج فضل
وبرمقدمه مشتمل اولديغى حاله جمع
ابله • الفصل الاول • فى بيان حقيقة
دوران الصوفية والرقصية والفصل
الثانى فى جوار الذكر البهرى بالاية والحديث
القدسى والنبوى والفصل الثالث فى الغنى

اسم الكتاب

حقا كما تجلى قلده باره باره اولوب حرکت و رقصه
كلوب كي مکه به و کیمی مدینه به توجه ایدوب و کیمی
دخی تحت الارضه کیدوب قیامته قدر سیر ایدر کا
روی عن السنن ابن مالک قال رسول الله صلى الله
عليه وسلم لما تجلى ربه للجبل ما رى بغيره ستة
اجل فوقت ثلاثة منها بالمدينة احد ورقان و محراس
و ووقت ثلاثة منها بمكة و قطعة شاعت في الارض
و هي سترت تحتها الى يوم القيمة تمت الرسالة
كفت مولانا جمال الدين الرومي قدس سره
منه منوی
عشق جان طور امد عاشقا
طور مستخر موسی صفا
۱۴۹۴

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Ahmet VURAL
Doğum Yeri ve Tarihi: Niğde - 12.10.1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2008-2012)
Yüksek Lisans Öğrenimi: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bildiği Yabancı Diller: İngilizce/ Arapça

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Diyanet İşleri Başkanlığı (2010-2014)
Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İletişim

Telefon: 0 (555) 560 03 75
e-posta Adresi: avural@gumushane.edu.tr

Tarih: 23.12.2016